

**AHZÂB SÛRESİ ÖZELİNDE CESSÂS VE İBNU'L-
ARABÎ'NİN AHKÂMU'L-KUR'ÂN'LARI ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR İNCELEME**

**Ömer DURMUŞ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Doç. Dr. Abdülkerim SEBER

AĞRI-2019

Her hakkı saklıdır

İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Ömer DURMUŞ

AHZÂB SÛRESİ ÖZELİNDE CESSÂS VE İBNU'L-ARABÎ'NİN
AHKÂMU'L-KUR'ÂN'LARI ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR
İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Abdulkерim SEBER

AĞRI-2019

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ahzâb Sûresi Özelinde Cessâs ve İbnu’l-Arabî’nin Ahkâmu’l-Kur’ân’ları Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme“ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

26.07.2019

Ömer DURMUŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynakları	1
1.2. Ahzap Sûresinin Muhtevâsı	2

BİRİNCİ BÖLÜM

2. MÜFESSİRLERİN HAYATLARI VE AHKÂMU'L-KUR'ÂNLARI

2.1. Cessâs.....	4
2.1.1. hayatı	4
2.1.2. ilmî şahsiyeti	6
2.1.3. öğrencileri.....	7
2.1.4. hocaları.....	8
2.1.5. eserleri	9
2.1.6. cessâs'ın ahkâmu'l-kur'ân'ı ve tefsîr'deki metodu.....	10
2.2. İbnu'l-Arabî.....	12
2.2.1. hayatı	12
2.2.2. ilmî şahsiyeti	14
2.2.3. öğrencileri.....	15
2.2.4. hocaları.....	16
2.2.5. eserleri	18
2.2.6. ibnû'l-arabî'nin ahkâmu'l-kur'ân'ı ve tefsîr metodu	18

İKİNCİ BÖLÜM

3. USÛL KONULARI

3.1. Allâh'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Verdiği Hükmün Değeri.....	23
3.2. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Salât Etmenin Dindeki Yeri.....	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4. AHVÂL-İ ŞAHSİYE

4.1. Zihâr	28
4.2. Tebennî ve İlgili Hükümler.....	29
4.2.1. tebennî ve mütebennâ kimsenin nasıl çağrılacağı	29
4.2.2. mütebennânın mütebennâsının boşadığı kadınla evlenmesi.....	34
4.3. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşleriyle Evlenmenin Yasak Oluşu.....	41
4.4. Tahyîr	43
4.5. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin Amellerinin İki Katıyla Karşılık Bulacağı	62
4.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin Sorumlulukları.....	64
4.7. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Has Hükümler.....	70
4.8. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşleri Arasında Taksimden Muaf Olması	83
4.9. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Başka Kadınlarla Evlenmesinin Yasaklanması	88
4.10. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin ve Mü'minlerin Sorumlulukları	93
4.11. Zifâftan Önce Boşama.....	101
4.12. Örtünme	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	123

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHZÂB SÛRESİ ÖZELİNDE CESSÂS VE İBNU'L-ARABÎ'NİN AHKÂMU'L-KUR'ÂN'LARI ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Ömer DURMUŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdulkerim SEBER

2019, 123 Sayfa+ix

Jüri: Doç. Dr. Abdulkerim SEBER

Dr. Öğr. Üyesi Sedat YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi M. Seyit GEÇİT

Bu çalışmada Cessâs ve İbnu'l-Arabî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eserlerindeki Ahzâb sûresi tefsîrleri incelenmiştir. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, usûlü ve kaynakları yanında Ahzâb sûresinin mahiyeti hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde gerek müfessirlerin ve gerekse de çalışmanın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünüldüğünden müfessirlerin hayatları, eserleri ve tefsîr metotları ele alınmıştır.

İkinci bölümde Ahzâb sûresinde usûl-i din içinde yer alan Allâh'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) verdiği hükmün değeri ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât etmenin dindeki yeri konuları iki başlık altında ilgili âyet veya âyet grubu verildikten sonra öncelikle Cessâs'ın daha sonra da İbnu'l-Arabî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân'larından incelenmiştir. İnceleme sonunda iki müfessirin tefsîrleriyle ilgili özet mukayeselere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Ahzâb sûresinde ahvâl-i şahsiye içinde yer alan; zihâr, tebennî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle evlenmenin yasak oluşu, Tahyîr, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin amellerinin iki katıyla karşılık bulacağı, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin sorumlulukları, Hz. Peygamber'e (s.a.v) has hükümler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri arasında taksimden muaf olması, Hz. Peygamber'e (s.a.v) başka kadınlarla evlenmesinin yasaklanması, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin ve mü'minlerin sorumlulukları, zifâftan önce boşama ve örtünme konuları yukarıdaki metod üzere ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise yapılan incelemeler sonunda ele alınan konuların ve müfessirlerin değerlendirilmesi yapılmış ve yeni bir araştırma konusu teklifinde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ahzâb Sûresi, Cessâs, İbnu'l-Arabî, Mukayese

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
A COMPARATIVE INVESTIGATION ON THE AHKÂMU’L-KUR’ÂNS OF
JESSAS AND IBN ARABÎ IN THE TIME OF AHZAB

Ömer DURMUŞ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdulkерim SEBER

2019, Page: 123+ix

Jury: Assoc. Prof. Dr. Abdulkерim SEBER

Dr. Lecturer Sedat YILDIRIM

Dr. Lecturer M. Seyit GEÇİT

In this study, the exegesis of surah Ahzab in the Ahkam al-Qur'an of Jessas and Ibn al-Arabî were examined. The study consists of introduction and three parts. In the introductory part, the aim of the research, the method and the sources, as well as the nature of surah Ahzab are given. In the first part, it is thought that it will contribute to a better understanding of both the commentators and the work. In the second part of the Prophet Muhammad (pbuh) and Allah (pbuh) in the process of Ahzab. The value of the judgment of the Prophet and the Prophet. After giving the relevant verse or verse group under the two headings, the issues of the place of religion in the Prophet's salat were examined first from the Ahkâmu'l-Qur'an of Jessas and then of Ibn Arab. At the end of the study, summary comparisons of the exegesis of the two examiners were given. In the third chapter, in the surah of Ahzab; zihâr, tebennî, Hz. Prohibition of marrying the Prophet's wives, Tahyîr, Hz. Prophet's wives will find two-fold response to the deeds, Hz. Responsibilities of the spouses of the Prophet, provisions specific to the Prophet, Hz. Prophet's wives to be exempt from division, Hz. Prohibition of marrying other women to the Prophet, Hz. The responsibilities of the spouses and believers of the Prophet, divorce and veiling before the weakness were discussed in the above method. In the conclusion part, a new research topic was proposed at the end of the examinations and the evaluations of the subjects and commentators were evaluated.

Keywords: Surah Ahzab, Jessas, Ibn al-Arabi, Comparison

ÖNSÖZ

İnsanı yoktan var eden Allâh nisyânıyla müsemmâ olan insanın kendisini unutmaması ve emirleri doğrultusunda yaşaması için insanlardan seçmiş olduğu yüce insanlara emir ve buyruklarını vahyetmiştir. Allâh tarafından seçilen peygamberler kendilerine vahyolunan emir ve buyrukları gönderildikleri kavim veya topluluklara noksansız ve ziyadesiz ulaştırmışlardır.

Allâh'ın Hz. Muhammed'le insanlığa gönderdiği son vahyi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hz. Muhammed'e gönderilmesinden bugüne değin Kur'ân'ı anlama ve yaşama çabası devam etmektedir ve edecektir. Kur'ân'da bir yekûn teşkil eden ahkâm âyetleri de bu anlama ve yaşama çabasının birer tezahürü olarak ele alınmış ve birçok âlim tarafından bu âyetlerle ilgili müstakil eserler yazılmıştır. İlk yazılan ahkâm tefsîrleri mezhep odaklı olmasa da sonraki ahkâm tefsîrleri, mezheplerin de ortaya çıkmasıyla mezhep odaklı bakış açılarıyla yazılmıştır.

Müfessirlerin kendi dönemlerine ait ilmî bir dil kullanmaları, konunun temel kaynaklarının Arapça olması, müfessirlerin ahkâm tefsîrlerindeki dilinin ağır olması, kimi zaman konuyla ilgili âyet ya da âyetleri verdikten sonra, âyetin sebeb-i nüzûlünü veya âyetle ilgili rivâyetleri vermekle yetinmeleri onların konuyla alakalı görüşlerinin tesbitini güçleştirmektedir. Müfessirlerin âyetleri ele alırken aynı ya da benzer konuları değil de farklı konuları işlemesi onlar arasında mukayese yapmamızı zorlaştırmıştır.

Tezimiz; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacını, usûl ve kaynaklarını ele aldık. Birinci bölümde müfessirlerin hayatlarına, Ahkâmü'l-Kur'ân'larına ve tefsîr metodlarına değindik. İkinci bölümde müfessirlerin işledikleri ortak âyetleri mushâf sırasına ve konularına göre ele alarak onları rivâyet ve dirâyet metodlarıyla birlikte, ulûmu'l-Kur'ân, lûgat, kiraât vb. ilimlerden istifâdeleri açısından mukayesesini yaptık. Sonuç kısmında ise çalışmamızda ulaştığımız neticelerin genel bir değerlendirmesini sunduk.

Çalışmam boyunca bana destek olan tez danışmanım Doç. Dr. Abdulkarim Seber'e, tezimin olgunlaşmasında çokça emekleri olan Dr. Öğr. Üyesi Sedat Yıldırım'a, Dr. Öğr. Üyesi M. Seyit Geçit'e ve Arapça metin tercümesinde büyük yardımları dokunan Musa Demir hocama teşekkür eder saygı ve hürmetlerimi

sunarım. Son olarak bu süreçte kendilerine yeterince zaman ayıramama rağmen beni sabır ve hoşgörüyle karşılayan eşime, kızıma, anne ve babama çok teşekkür ederim.

Ağrı-2019

Ömer DURMUŞ

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin
bt.	: Bint
bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basıldığı yer yok
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
mad.	: Maddesi
mat.	: Matbaası
ö.	: Ölüm tarihi
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
vb.	: ve benzeri
yay.	: yayınlayan, Yayın, yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmanın amacı, Hicri 4. Asırda yaşamış Hanefi mezhebine mensup Cessâs (ö.370/981) ile farklı bir coğrafyada yetişmiş Mâliki mezhebine mensup İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) Ahkâmu'l-Kur'an adlı eserlerini Ahzâb sûresi özelinde karşılaştırmaktır. Cessâs ile İbnu'l-Arabî'nin ahkâm tefsîrlerine bakıldığında onların sûrelerin tüm âyetlerini tefsîr etmediği sadece ahkâmla ilgili âyetleri tefsîr ettikleri görülür. Örneğin Cessâs, Ahzâb sûresinin 32 âyetini tefsîr ederken; İbnu'l-Arabî, Ahzâb sûresinin 26 âyetini tefsîr etmektedir.

Cessâs, âyetleri konularına göre ele alırken; İbnu'l-Arabî âyetleri sûre içindeki sıralarına göre ele alır. Mesela Cessâs, Ahzâb Sûresinin 28. ve 29. âyetlerini tefsîr ettikten sonra aynı sûresinin 27. âyetini tefsîr eder. İbnu'l-Arabî ise âyetleri tefsîr ederken sıralamalarına dikkat eder.

Cessâs ile İbnu'l-Arabî'nin ahkâm tefsîrlerindeki Ahzâb sûresi incelenirken âyetlerin mealleri verildikten sonra müfessirlerin tefsîrlerindeki ortak âyetler ele alınacaktır. Müfessirlerin yukarıda geçen kendilerine has tarzlarına azami derecede dikkat edilmekle birlikte daha sistematik olacağı düşünüldüğünden âyetler, konu başlıkları altında işlenecektir. Cessâs ile İbnu'l-Arabî'nin tefsîrlerindeki ilgili âyetler verilirken müfessirlerin doğum tarihleri esas alındığından öncelikle Cessâs'ın görüşleri esas alınarak konu özetlenecektir.

Çalışmanın ana kaynaklarını müfessirlerin Ahkâmu'l-Kur'ân'ları oluşturmaktadır. Bunlar dışında da konumuzla ilgili; Ebû'l-Kâsım b. Abdî'l-Melik İbn Beşkuvâl'in, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endülüs*'ü; Muhyiddîn Ebû Muhammed el-Kuraşî'nin, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*'si; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî'nin, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay el-Leknevî'nin, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*'si; Ebû'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî İbn Kesîr'in, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si; Kâsım es-Sûdûnî Ebû'l-Fidâ İbn Kutlûboğâ'nın, *Tâcu't-Teracim*'i; Muhammed Hüseyin ez-Zehbî'nin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûni*; Mevlüt Güngör'ün *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, Ahmet Baltacı'nın *Ebû Bekr b. el-Arabî'nin Tefsîri ve Tefsîrdeki*

Metodu, Abdülkerim Seber'in *Kânûnu't-Te'vîl'i*, Mustafa Hocaoglu'nun *Ahkâm Tefsîrlерinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri'ni*, Şule Aktı'nın *Ahzâb Sûresi'ndeki Fıkhî Hükümlerin Tefsîr ve Hadis Kaynaklarında ele alınışı*, Fatih Sarıgöl'ün *Ahkâm Âyetlerine Verilen Mana Bakımından Cassas ve Elmalılı Tefsîrlерinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi* vb. çalışmalardan istifâde edilmiştir.

1.2. Ahzap Sûresinin Muhtevâsı

Ahzâb (أحزاب) kelimesi Arapça hizb (حزب) kelimesinin çoğuludur. Fiil olarak insanları bir araya getirmek, onlardan grup oluşturmak anlamlarına gelirken; isim olarak ise güç sahibi insan topluluğu, kafirlerden oluşan ordu, silah, pay ve cemaat anlamlarına gelir.¹

Ahzâb sûresi Medenî bir sûre olup 73 âyettir. Kur'ân'ı Kerîm'deki sıralamaya göre 33. sûredir. Kur'ân'ı Kerîm'de hizb (حزب) kelimesi 9 defa, ahzâb (أحزاب) kelimesi ise 3'ü Ahzâb sûresinde 9'u diğer sûrelerde olmak üzere 12 defa geçmektedir. Kelimenin diğer sûrelerdeki anlamı da bu sûredeki anlamına çok yakındır. Bununla birlikte sûre, ismini 20. ve 22. âyetlerde geçen ahzâb kelimesinden almıştır. Bu kelimeyle Hendek savaşında Medine'ye savaşmak için gelen kâfir toplulukları kast edilmiştir.² Âyetlerde özetle aşağıdaki konular işlenmektedir:

1. Âyetten 3. âyete kadar Allâh; Resûlullâh'ın (s.a.v) kâfir ve münafıklara uymamasını, vahye kulak vermesini ve O'nun kendisi için kâfi olduğunu vurgular. 4. ve 5. âyetlerde Allâh'ın bir kimseye iki kalp vermediği, halk arasındaki zihâr ve evlatlıkla ilgili hükümlerin insanların uydurması olduğu, evlatlığın öz babasına nisbet edilmesinin gerektiği; 6. âyette Resûlullâh'ın (s.a.v) mü'minlere kendi nefislerinden yakın olduğu, eşlerinin mü'minlerin annesi olduğu ve akrabalığın diğer

¹ Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab I-XV*, Dâru's-Sadr yay. Beyrût, C.I, s.308; Râğıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem yay. Dimeşk, 1412, s. 231; Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili I-IX*, Eser Neşriyat yay. 1979, C.VI, s.3865; Şule Aktı, *Ahzâb Sûresi'ndeki Fıkhî Hükümlerin Tefsîr ve Hadis Kaynaklarında Ele Alınışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.11.

² Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l Furkân*, Server yay. İstanbul 2016, s.417; Not: Tezde kullanılan âyet mealleri bu kaynaktan verilecektir. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, DİB Yay. Ankara 2007, C.IV, s.362.

yakınlıklardan önce geldiği anlatılır. 7. ve 8. âyetlerde Allâh, peygamberlerden söz aldığı gibi Resûlullâh'dan (s.a.v) de ağır bir söz aldığını ve bunun hesabını soracağını ifade eder. 9.-27. Âyetler arasında Hendek savaşı, savaş meydanında mü'minlerin ve münâfıkların imtihan edildiği, Allâh'ın savaşta mü'minlere yardımı ve ölümden kaçılmayacağı konuları işlenir. 28'den 34. âyete kadar Allâh; Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin kendisine ve peygamberine itaat etmeleri, onların sevaplarının ve günahlarının iki katıyla karşılık bulacağı üzerinde durur. 35. ve 36. âyetlerde kimler için bağışlanma ve büyük bir mükâfatın hazırlandığı, mü'minlerin Allah ve Resûlü'nün bir iş hakkında hüküm vermeleri durumunda onu şartsız kabul etmeleri gerektiği, aksinin ise sapıklık olduğu ifade edilir. 37.-40. âyetler arasında Resûlullâh (s.a.v) örneğinde evlat edinen kimsenin evladının boşadığı kadınla evlenmesinin caiz olduğu, 41'den 44. âyete kadar Allâh'ın mü'minlere karşı çok merhametli olduğu ve onlara bol mükâfat hazırladığı buna karşın onların Allâh'ı çokça zikretmesi gerektiği üzerinde durulur. 45.-48. âyetler arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v) vazifesi, mü'minlerin kâfir ve münâfıklara itaat etmemeleri ve yalnız Allâh'a güvenmeleri gerektiği belirtilir. 49'dan 52. âyete kadar kendisiyle zifâfa girilmeyen kadınların iddet beklemeyeceği, Hz. Peygamber'in (s.a.v) izdivaç konusundaki ayrıcalıkları; 53.-55. âyetler arasında ise mü'minlerin Peygamber'i (s.a.v) rahatsız etmemeleri, onların Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle evlenmelerinin haram olduğu ayrıca kendilerinden bir şey istediklerinde perde ardından istemeleri gerektiği açıklanır. 56. âyette mü'minlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât etmeleri emredilir. 57. ve 58. âyetlerde Allah ve Resûl'ünü incitenlerin iki cihanda da cezaya düşürüleceği, mü'minlere iftiranın günah olduğu ifade edilir. 59. âyette kadınların dışarı çıktıklarında cilbâb giymeleri gerektiği, 60-62. âyetler arasında münâfıklara ve kötülük yapan kimselere dünyada ve âhirette nasıl muamele edileceği izah edilir. 63.'ten 68. âyete kadar âyetlerde kıyameti inkâr eden insanların kâfir ve azabı hak eden kimseler olacakları, yaptıklarına pişman olsalar da ebedi olarak cehennemde kalacakları bildirilir. 69.-71. âyetler arasında mü'minlerin Allâh'a ve Resûlü'ne itaat etmeleri, Hz. Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmamaları, bunları yapmaları durumunda kurtuluşa erebilecekleri haber verilir. 72. ve 73. âyetlerde insanların imtihan edilmeleri sebebiyle emaneti yüklendikleri ifade edilir. Sûre Allâh'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğu ifadesiyle biter.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. MÜFESSİRLERİN HAYATLARI VE AHKÂMU'L-KUR'ÂNLARI

İnsan yaşadığı zamanın çocuğudur. Yaşadığı dönemin tüm etkenlerinin direkt ya da dolaylı olarak onun üzerinde etkisinin olduğu yadsınamaz bir hakikattir. Düşüncenin tevellüt olduğu yer olan zaman ve mekân bilinmeden düşünce ve fikir anlaşılamaz anlaşılrsa da eksik ve yanlış anlaşılır. Bu meyanda müfessirlerimizi tanımak, onların yaşadıkları zaman ve mekânı bilmek onların düşünce dünyalarını anlamamızı kolaylaştıracak ve fikirlerini en doğru şekilde anlamamıza yardım edecektir.

2.1. Cessâs

2.1.1. hayatı

Asıl adı Ahmed b. Afî olan müellifin, künyesi Ebû Bekr'dir. Mezhebine, mesleği olan alçılık ve kireççiliğe, doğduğu ve vefât ettiği şehirlere istinaden Hanefî, Cessâs, Râzî³ ve Bağdâdî sıfatlarıyla anılmıştır.⁴ *

*el-Kuraşî, bazı âlimlerin onu kitaplarında er-Râzî el-Cessâs, er-Râzî, Ebû Bekr er-Râzî ve Ebû Bekr er-Râzî ve'l-Cessâs şeklinde zikrettiğini ifade eder. Ayrıca Serahsî'nin usûl kitabında Ebû Bekr er-Râzî, İbnî Neccâr'ın kitaplarında ise Cessâs diye zikredildiğini örnek verir. Doğrusunun ise Ahmed b. Afî Ebû Bekr er-Râzî olduğunu söyler. Bkz. Muhyiddîn Ebû Muhammed el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye I-II*, Mir Muhammed Kütüphanesi yay. Karaçi, 2010, C.I, s.84; Takyu'd-Dîn b. Abdül-Kâdî et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî, *et-Tabakâtu's-Senîyyetu fî Terâcîmi'l-Hanefiyye I-IV*, thk. Abdül-Fettâh Muhammed el-Hilv, Dâru'r-Rufâî yay. b.y. 2014, C.I, s.412.

³ Bu isimlendirme İran'ın eski yerleşim yerlerinden olan Rey şehrine nisbetledir. Bu nisbet ise gayrı kıyâsîdir.(bkz. Güngör, s.8-9)

⁴ Muhammed b. İshâk Ebû'l-Ferec en-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rîfe yay. Beyrût 1978/1398, s. 293; Ebû İshâk eş-Şîrâzî. *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Râidi'l-Arabî yay. Beyrût 1970, s.144; Ahmed b. 'Alî Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd I-XIV*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût ts. C.IV, s.314; el-İmâm Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XXIII*, thk. Şuayb Arnavut, Muessesetu'r-Risâle yay. Beyrût 1993/1413, C.XVI, 340-34; Ebû Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî yay. 1988/ 1408, C.XI, s.337; Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtedâ, Kitâbu Tabakâti'l-Mutezile, thk. Divald-Wilzer, Dâru'l-Muntezir yay. Beyrût 1988, s.130; Kâsım İbn Kutlûboğâ es-Sûdûnî Ebû'l-Fidâ, *Tâcu't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dâru'l-Kalem yay. Beyrût 1992/1413, s.96; Ahmed b. Mustafâ Taşköprü Zâde, *Miftâhu's-Se'âde I-III*, Dâru'l-Kutubî'l-Arabiyye yay. Beyrût 1985/1405, C.II, s.163-164; el-Gazzî, C.I, s.412 ve 415; Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III*, Mektebetu Vehb yay. Kâhire 2010, C.II, s.323-324; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'rân*, Mektebetu'l-Me'ârif yay. b.y. 2000/1421, s.387; Güngör, Mevlüt *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, Elif Matbaası Yay. Ankara 1989, s.8; Güngör, Mevlüt, "Cessâs", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1993, C.VII, s.327; Karakaya, Şeyda, *Serahsî'nin Mebsût İsimli Şerhiyle Cessâs'ın Şerhu't-Tahavi İsimli Şerhi'nin Edebu'l-Kâdî Bölümlerinin Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek

Zahitliğiyle meşhur olan Cessâs 305/917 yılında Rey şehrinde doğmuş, 325 yılında Bağdat'a gitmiş orada arkadaşı Ebû'l-Hasan el-Kerhî'den fıkıh ilmî tahsil etmiştir. Bir ara Bağdat'ta başgösteren kıtlık sebebiyle Ahvâz'a gitmiş daha sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür. Hocası Kerhî'yle (ö.340/952) istişaresi sonucunda Hakîm en-Nisâbü'rî'yle birlikte Nîsâbü'r'a gitmiştir. Hocası Kerhî'nin vefâtı üzerine 344/955 yılında Nisâbur'dan Bağdat'a gelmiş ve orada Hanefilerin ilmî lideri olmuştur. 370/981 yılının Zilhicce ayının yedisinde (13 haziran) Pazar günü Bağdat'ta 65 yaşındayken vefât etmiştir. Cenaze namazını öğrencisi ve arkadaşı olan Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-Harezmî kıldırıştır.⁵

Zahitlikte hocası Kerhî'yi ölçü alan Cessâs dünya metana, makam ve mevkisine önem vermemiştir. Günah işlememe konusunda çok hassas, yeme- içme, giyim vb. konularda sadeliği ve sıradanlığı tercih etmiş, ilmîyle amil bir âlimdir. Kendisine Abbâsî halifeleri tarafından birkaç kez kâdılık⁶ teklifinde bulunulmasına rağmen bu vazifeyi kabul etmemiştir.⁷

Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s.7; Nejla Hacıoğlu, *el-Fusûl fi'l-Usûl Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2010, s.4-6.

⁵ en-Nedîm s.293.; el-Hatîb el-Bağdâdî, C.IV, s.314; eş-Şîrâzî, s.144; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Ebû'l-Ferac, *el-Muntazam fi Târihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, Dâru Sadır yay. Beyrût, h.1358, C.VIII, s.105-106; Zehebî, Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-Elâm*, thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmirî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî yay. Beyrût 1987/1407, C.XXVI, s.432; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XXIV, s.340; Salâhu'd-Dîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyyât I-XXIX*, thk. Ahmed Arnavud - Türkî Mustafâ, Dâru İhyâit-Turas yay. Beyrût 2000/1420, C.VII, s.158; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XI, s.337; el-Kuraşî, C.I, s.84- 85; Yûsuf b. Cemâli'd-Dîn Tagrî Berdî, *en-Nucûmu'z-Zâhiratu fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira I-XVI*, Vizâratu's-Sekâfe yay. Mısır 1963/ 1383, C.IV, s.138; İbn Kutlûboğâ, s.96; Taşköprü Zâde, C.II, s.163-164; el-Gazzî, C.I, s.412-413; Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebî el-Kostantinî *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn I-II*, Dâru İhyâit-turasi'l-Arabî yay. Beyrût, ts. C.I, s. 32, 46, 111, 562, 568, 609, C.II, s.1031, 1627-1628, 1635 (Bu kitapta mukaddimeye de numara verilmiştir. 58 sayfa kadar mukaddimedir. Mukaddimededen sonra sayfa numarası yeniden bir sayısıyla başlar. Kaynağa müracaat etmek isteyenlerin buna dikkat etmesi gerekir.); Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebî el-Kostantinî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl I-V*, thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Arnavut, Mektebetu'l-İrsâl yay. İstanbul 2010, C.I, s.185; Abdu'l-Hay b. Ahmed b. Muhammed el Hanbelî el-İkrî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ehbâri min Zeheb I-VIII*, thk. Abdu'l-Kâdir Arnavut, Dâru İbn Kesîr yay. Şâm h.1406, C. III, s.71; Kâmî Muhammed Efendî Edirnevî, *Muhâmu'l-Fukahâ I-XCI varak (yazma)*, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Tûnus ts. 26.-27. varaklar; İsmâil b. Muhammed el-Bâbânî, *Hediiyetu'l-Ârifîn I-II*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî yay. Beyrût1951, C.I, s.66-67; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Sarkîs (çerkez), *Mu'cemu'l-Matbûâti'l- Arabiyyeti ve'l- Muarrabe I-II*, Matbaatu'l-Sarkîs yay. Mısır 1928, C.I, s.698- 699; Hüseyin ez-Zehebî, C.II, s.323-324; Güngör, s.10-11; Güngör, "Cessâs", s.327; Karakaya, s.7-8; Fatih Sangül, *Ahkâm Ayetlerine Verilen Mana Bakımından Cassas ve Elmalılı Tefsîrlerinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007, s.14; Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1991, C.IV, s.430; Hacıoğlu, s.8-9.

⁶ Bazı kaynaklarda, kadılık yerine Kâdî'l-Kudâdlığm teklif edildiği geçer. Buna İbn Kutlûboğâ da a.g.e.'inin 96. Sayfasının 2. dipnotunda değinir. Kâdılık yerine Kâdî'l-Kudâdlığm teklif edildiğinin

2.1.2. ilmî şahsiyeti

Cessâs ilim talep etmek için kendi zamanın ilim merkezleri olan Rey, Nîsâbûr, Ahvâz gibi birçok yere gitmiş, oranın önde gelen hocalarının ders halkasına katılmış ve onlardan çokça istifade etmiştir. Sonunda Bağdat'ta karar kılmış, ölümüne kadar orada hem ders hem de fetva vermeye devam etmiştir. Bunun neticesi olarak çok sayıda fakih yetiştirmiştir. Birçok ilim tahsil etmenin yanında tefsîr, fıkıh ve hadis alanlarında temayüz etmiş müstesna bir âlimdir. Yaşadığı h. IV. asırda Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarındandır. Muhakkık bir âlim olmanın yanında mezhebi olan Hanefilik konusunda mutaassıb olduğu söylenmiştir. Hüseyin ez-Zehebî bu konuyu "Cessâs'ın Hanefî mezhebi konusundaki taassubu" başlığı altında delilleriyle incelemiştir.⁸ Bunun sebebini onun yaşadığı hicri VI. asırdaki huzurun ve birliğin olmadığı Abbâsî toplumunda, mezhebler arası çekişmelerde ve hakim olan koyu taassubda aramak gerekir.⁹

Fıkıh usûlü ilmînin tekâmülüne hizmetleri olan Cessâs'ın fukaha tabakası¹⁰ içindeki konumuna gelince, o müctehidlik mertebesine ulaşamamış fakat mücmel

ifade edildiği eserler için Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, C.IV, s.314; İbnu'l-Cevzî, C.VII, s.106; Şemsu'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, C.XXVI, s.432; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XVI, s.340; el-Gazzî, C.I, s.412; Kâtib Çelebî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, C.I, s.185; Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, s.25-26; Sarıgül, s.12

⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, C.IV, s.314; İbnu'l-Cevzî, C. VII, s.105; Zehebî, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, C.XXVI, s. 432; ibn Kutlûboğâ s. 96; Taşköprü Zâde, C.II, s.163; el-Gazzî, C.I, s.412-413; el-İkrî, C.III, s.71; Edirnevî, 26.-27. varaklar; Sarkîs, C.I, s.698- 699; Hüseyin ez-Zehebî, C.II, s.323; Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, s.25.

⁸ Zehebî, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, C. XXVI, s.432; İbn Kutlûboğâ, s.96; Taşköprü Zâde, C.II, s.163; el-Gazzî, C.I, s.412-415; Hüseyin ez-Zehebî C.II, s.324-325; Mennâ'u'l-Kattân, s.387; Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, s.19.

⁹ Sarıgül, s.12; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1988, C.I, s.46; Hacıoğlu, s.9-11.

¹⁰ Fukaha tabakası bazı Hanefî kaynaklarında altı tabaka şeklinde gösterilse de genel itibariyle yedi tabaka şeklinde kabul edilir. 1. tabakada usûl ve furû'da kimseyi taklit etmeyen dört mezheb imamı gibi Şeriatte müctehid olanlar yer alır. 2. tabakada Furû'da her zaman olmamakla birlikte usûlde her zaman hocalarını taklit eden ve delillerden hüküm çıkarabilen İmâm Muhammed, İmâm Ebû Yûsuf gibi mezhepte müctehid olanlar yer alır. 3. tabakada gerek usûlde ve gerekse de furû'da imamlarını taklit eden nassın olmadığı konularda icthadda bulunabilen Serahsî, Tahavî gibi meselede müctehid olanlar yer alır. 4. tabakada mezhebinin usûl ve furû'unu iyi bilmekle birlikte icthadda bulunamamakla birlikte mezhebindeki müctehidlerinin bir konuyla ilgili görüşleri arasında tercih ve değerlendirme yapabilen tahrîc ehli kimseler yer alır. 5. tabakada icthadda bulunamamakla birlikte rivayetleri değerlendirme konusunda görüş beyan edebilen Kudûrî gibi tercih ehli kimseler yer alır. 6. tabakada zayıf ve kuvvetli görüşleri birbirinden ayırabilen Mukallid kimseler yer alır. 7. tabakada ilk altı tabakaya girmeyen cahil olan saf mukallid kimseler yer alır. Bkz. Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Paşa, *Risâletâni I-Tabakâtu'l-Muctehidîn li ibni Kemâl Paşa II-İlmu'l-Bahs ve'l-Munâzarati li Tâş Köprü Zâde*, Riyâd Üniversitesi kütüphanesi, thk. Ebî Abdîrahmân b. Akîl ez-Zâhirî, Matbaatu'l-Cebelâvî yay. Kahire 1397/1977, s.13-15.

kavli açıklama ve muhtemel kavli belirleme konusunda mahir mukallid fakih tabakası olan Ashâbu't-Tahric tabakasında yer alır.¹¹ Bununla birlikte bazı kaynaklar onun Ashâbu't-Tahric tabakasında yer aldığını söylemenin onun derecesini düşürmek ve ona zulüm etmek olduğunu dile getirir. Onlardan kimisine göre Cessâs, Muctehid fi'l-Mezhep¹² kimisine göre ise Muctehid fi'l-Mesele¹³ tabakasındandır.

Kendisinin akidede Mu'tezilî¹⁴ olduğuyla ilgili görüşler vardır. Bu görüşlere karşı çıkan Mevlüt Güngör bununla ilgili olarak çok da kapsamlı olmayan bir araştırma yapmıştır.¹⁵ Araştırmasının sonucuna göre Cessâs'a mu'tezilî denilmesinin sebebini; onun Mu'tezile mezhebinin yöntemine yakın bir yöntem kullanması, Ehl-i Sünnet'e aykırı olarak sihrin hakikatının olmadığı ve Allâh'ın ahirette görülemeyeceği görüşlerini savunuyor olmasına bağlar.¹⁶ Daha sonraki süreçte Şükrü Özen, bu konuyu "*Ebu Mansur el-Matürîdî'nin fıkıh usulünün yeniden inşası*" adlı doçentlik tezinde derinlemesine incelemiştir. Cessâs'ın Mu'tezile'yle hem fikir olduğu on yedi görüşünü başlıklar halinde ele alırken otuza yakın konuda ise Mu'tezile'yle benzer görüşünün olduğunu söyler. Özen, Cessâs'ın Ehl-i Sünnet'le Mu'tezile arasındaki temel tartışma konularında Mu'tezile'ye yakın fikir beyan etmesi ve Mu'tezile'yle ilgili olumsuz bir şey söylememesinden hareketle onun Mu'tezilî olduğunu savunur.¹⁷ Güngör ile Özen'in değerlendirmeleri ele alındığında Cessâs'a Mu'tezilî demek daha uygun görülmektedir.

2.1.3. öğrencileri

1. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-Harezmî (ö.403/1012)

¹¹ Muhammed Emîn İbnu Âbidîn, *Raddu'l-Muhtâr'Alâ Durri'l-Muhtâr*, Dâru Âlemi'l-Kutub yay. Riyâd 2003, C.I, s.29-30; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İFAV yay. İstanbul 2011, s.15, 314.

¹² Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî yay. Kâhire ts. s.27.

¹³ Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*, s.24; Karakaya, s.9-10.

¹⁴ İmam Zehebî ve Hüseyin ez-Zehebî mutezilî değil de mutezileye meylettiğini söylerler bkz. Zehebî, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefâyâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, C.XXVI, s.432; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XVI, s.341; Hüseyin ez-Zehebî C.II, s.326.

¹⁵ Mevlüt Güngör'e bu konudaki araştırmasına ışık tuttuğu görülen Hüseyin ez-Zehebî'nin eserinin, Güngör'ün kitabındaki ilgili dipnotlarda kaynak olarak gösterilmemesi çok manidardır.

¹⁶ el-Murtedâ, s.118; Hüseyin ez-Zehebî, C.II, s.326; Mennâ'u'l-Kattân, s.388; Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*, s.28-33.

¹⁷ Özen, Şükrü, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin fıkıh usulünün yeniden inşası*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 2001. s.109-160.

2. Fakîh Ebû Abdullâh Muhammed b. Yahyâ b. Mehdî el-Cürcânî (ö.398/1007) Meşhur Hanefî fakîhlerinden Kudûrî'nin de hocasıdır.
3. İbnu'l-Mesleme olarak bilinen Ebû'l-Ferac Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hocasıdır. (ö.415/1024)
4. Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö.414/1023)
5. Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed ez-Ze'ferânî (ö.394/1003)
6. Ebû'l- Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. et-Tayyib el-Kemârî (ö.417/1026) Vâsıt kadısı İsmâil b. Muhammed b. Ahmed'in babasıdır.
7. El-Hüseyn b. Muhammed b. Halef b. Ahmed (ö.390/1000) Cessâs'tan Hanefî fikhını okumuştur. Kendisi Hanefî fakîhlerinden olup Hanbelî Ebî Ya'lâ b. Ferrâ'nın babasıdır.
8. Bağdat'ın fakîhlerinden olan Ebû Zekeriyâ^{18*}

2.1.4. hocaları

1. Ebû'l-Hasan el-Kerhî (ö.340/952), kendisinden Fıkıh okuduğu hocasıdır.
2. Abdu'l-Bâkî b. Kânî (ö.351/962), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır. Bu hadisler daha çok Cessâs'ın ahkamu'l-Kur'ân'ında yer alır.
3. Lugatte hocası Ebû'l-Abbâs Se'leb'e bağlılığından dolayı Gulâmu Se'leb diye çağrılan Ebû Ömer Gulâmu Se'leb (ö.345/956), Cessâs'ın kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
4. Ebû Sehl ez-Züccâcî kendisinden Fıkıh okuduğu hocasıdır. O da Ebû'l-Hasan el-Kerhî'den fıkıh okumuştur. Kitâbu'r-Riyâda eseriyle tanınmıştır.
5. Ebû'l- Abbâs el-Esam en-Nisâbü'rî, kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır
6. Abdullâh b. Ca'fer b. Fâris el-Esbahânî/el-İsfahânî (ö.346/957), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır
7. Abdu'l-Bâkî b. Kânî el-Kâdî (ö.351/962), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır

¹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, C.IV, s.314, C.V, s.67; eş-Şîrâzî, s.144; İbnu'l-Cevzî, C.VII, s. 105; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XI, s.337; el-Kuraşî, C.I, s.84-85, 218; el-Gazzî, C.I, s.414; Kâtib Çelebî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, C.I, s.185; Karakaya, s.8.

* Bu isim kaynaklarda Ebû Zekeriyâ diye geçmektedir. Yapılan uzunca araştırmalara rağmen bu âlimin kim olduğu tam olarak belirlenememiştir. Bununla birlikte bu kimsenin 394/1004 yılının Zilhicce ayının 11'inde Pazar günü vefat eden Yahyâ b. İsmâil el-Harbî el-Muzekkî olduğu düşünülmektedir. Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, C.XIV, s.238; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XXVI, s.543, C.XVII, s.616.

8. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (ö.360/971), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
9. De'lec b. Ahmed b. Ahmed¹⁹

2.1.5. eserleri

Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtedâ, Hâkim'in, Cessâs hakkında; kendisinden ne önce ne de sonra onun gibi âlim, musannif, muttaki ve zahit bir kimsenin olmadığını söylediğine değinir. Fıkıhla ilgili kitap yazmasını isteyen kimselere kendisinin kelamla ilgili kitap yazdığında Allâh'a yaklaşıyorum diye cevap verdiğini ifade eder.²⁰ Bununla birlikte Cessâs'ın eserleri içinde doğrudan kelamla ilgili bir eseri günümüze ulaşmış değildir. Başlıca eserleri şunlardır:

1. Ahkâmu'l-Kur'ân
2. Şerhu Muhtesari'l-Kerhî
3. Şerhu Muhtesari't-Tahâvî, bu eseri çok sayıda âlim şerh etmiştir.
4. Şerhu'l-Câmî'l-Kebîr li İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî
5. Şerhu'l-Câmî's-Sağîr li İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî
6. Şerhu'l-Câmî li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî
7. Şerhu'l-Esmâ'il-Hüsna,
8. Şerhu Edebi'l Kâdî li Hassâf
9. Usûlu'l-Fıkıh²¹,
10. Şerhu'l-Menâsik li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî²²
11. Cevâbâtü'l-Mesâil
12. Şerhu Âsâri't-Tahâvî²³
13. İlhamu'l- Kur'ân²⁴ *

¹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, C.IV, s.314; eş-Şîrâzî, s.144; İbnu'l-Cevzî, s.105; Zehebî, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, C.XXVI, s.431- 432; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XXVI, s.340; es-Safedî, C.VII, s.158; el-Kuraşî, C.I, s.84-85; Tağrî Berdî, C.IV, s.138; İbn Kutlûboğâ, s.96; Taşköprü Zâde, C.II, s.163; el-Gazzî, C.I, s.412-413, 415; Kâtib Çelebî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, C.I, s.185; el-Leknevî, s.6-7; Hüseyin ez-Zehebî, C.II, s.323; Karakaya, s.8.

²⁰ el-Murtedâ, s.130.

²¹ Bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Hacıoğlu, s.36-48

²² İbn Kutlûboğâ, s.96.

²³ Göngör, Cassâs'ın bu isimle bir kitabının olduğu bilgisinin sadece *Muhâmu'l-Fukahâ* adlı eserde olduğunu ifade eder. Göngör, *Muhâmu'l-Fukahâ* adlı eserin Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'deki yazmasını kullanmıştır. Göngör'ün kaynak olarak gösterdiği yazmaya ulaşılamamıştır fakat bu eserin Tûnus'taki Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye'deki yazmasına ulaşılmış olup bu yazmada böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. (bkz. Edirnevî, 26.-27. varaklar)

2.1.6. cessâs'ın ahkâmu'l-kur'ân'ı ve tefsîr'deki metodu

Cessâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ân'ı fikhî tefsîrlerin en önemlilerindendir. Özellikle Hanefiler nezdinde ayrı bir değeri vardır. Hanefiler onu en önemli fikhî tefsîr olarak kabul eder. Çünkü bağlı olduğu mezhebi üzerine yoğunlaşmış, onu tanıtmış, savunmuş ve bu eserini mezhebinin üstünlüğünü ıspat için yazmıştır. Eserinde Kur'ân sûrelerinin tamamını ele almakla birlikte, sûrelerdeki ahkâmla ilgili yaklaşık 1050²⁵ âyeti tefsîr etmiştir. Her zaman olmasa da âyetleri Kur'ân'daki sûre tertib sırasına göre ele alır. Onları tek tek işlemez, fıkıh kitaplarında olduğu gibi konu başlıkları altında inceler.

Cessâs, âyetleri tefsîr ederken bir ya da birkaç âyeti ele alır, âyetle ilgili rivâyet ve görüşleri verir, bundan sonra âyetleri tefsîr etmeye koyulur. Çoğu kere ahkâm âyetlerinin tefsîriyle yetinmez âyetlerle doğrudan ilgili olmayan konularda mezhep ve mezhep imamlarının ihtilaflarına müdahil olur. Rivâyetler ve görüşler arasında mezhebine ya da içtihadına aykırı rivâyetleri ve görüşleri deliller getirerek çürütmeye çalışır. Bunu yaparken konuyla ilgili başka âyetlerden, rivâyetlerden, görüşlerden, Ulûmu'l-Kur'ân, kıraât, sebeb-i nüzûl, nâsîh-mensûh vb. bilgilerden, şiirlerden, lügat ve belâğattan istifâde eder. Delil olarak hadîs kullanacaksa, muttasıl hadisleri senetleriyle verir. Bu husûsiyetinden dolayı kitabı fıkıh kitapları mesabesindedir.²⁶

Hanefilik konusunda o derece mutaassıptır ki kimi zaman bazı âyetlerin te'vilinde sırf kendi mezhebinin desteklemek ve muhalifini ilzam etmek için zorlama te'villerde bulunur²⁷. Bunun en bariz delili Cessâs'ın mezhebinin görüşleri dışındaki

²⁴ el-Kuraşî, C.I, s.84-85; Taşköprü Zâde, C.II, s.163, 164, 250; el-Gazzî, C.I, s.415; Kâtib Çelebî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, C.I, s.185; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, C.I, s.32, 46, 111, 562, 568, 609, C.II, s.1031, 1627, 1628, 1635, 1830; el-Bâbânî, C.I, s.66-67; Sarkîs, C.I, s.699; Hüseyin ez-Zehabî C.II, s.323; Karakaya, s.11-13; Mustafa Hocaoglu, *Ahkâm Tefsîrlerinin Usûl Açısından Mukayesesi* (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri), (yayımlanmış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 2010, s.53; Eserlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Hacıoğlu, s.36-55.

*Güngör'ün kullandığı kaynaklarda zikredilmesine rağmen Güngör'ün kitabında bu eserden söz edilmemektedir. Örneğin Sarkîs'in kitabı Güngör'ün istifade ettiği kaynaklar arasında yer alır. Sarkîs'te bu bilgi mevcuttur. Muhtemelen bu bilgi Güngör'ün dikkatinden kaçmıştır.

²⁵ Yaptığımız araştırmaya göre bu sonuca ulaşılmıştır. Kimi kaynaklara göre bu sayı 1048'ken kimi kaynaklara göre ise 1080'dir. Bkz. Hocaoglu, s.8; Sarıgül, s.II.

²⁶ Güngör, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*, s.51-193; Cerrahoğlu, s.478-479.

²⁷ Örneğin Hucurât Sûresi 9. âyette Hz. Muaviye'yi sevmeyen Cessâs, âyetteki haddi aşan grubun onun grubu olduğunu, Hz. Alî grubunun ise hak üzere olduğunu söyler. Daha başka örnekler için bkz. Hüseyin ez-Zehabî, C.II, s.326-327; Mennâ'u'l-Kattân, s.387.

herhangi bir görüşü benimsememiş olmasıdır. Tefsîrini okuyan kişi bu taassubane ruhu hisseder. Yer yer Hanefi mezhebine muhalif âlimleri eleştirmekle birlikte en çok İmam Şâfiî'yi (ö.204/820) eleştirmekle birlikte kimi yerde az da olsa onu eleştirirken dozu kaçırır.²⁸

O, Hz. Peygamber'in (s.a.v) tefsîrini Kur'ân'dan sadır olmuş gibi görür. Sebeb-i nüzûllerden çokça istifâde eder. Kur'ân'ın sünnetle neshinin Hz. Muhammed tarafından olmadığı bizzat Allâh'ın emriyle nesh olduğu görüşünü savunmakla birlikte haberi vâhidle Kur'ân'ın neshini caiz görmez. Cessâs'a göre sahâbe kavlinin menkûl ve ma'kûl olmasında hiçbir fark yoktur. O mutlak hüccettir.²⁹

Ahkâmu'l-Kur'ân'ında âyetleri tefsîr ederken şöyle bir yol takip eder: Her âyetten sonra ya âyetin kısa bir izahını yapar ya da âyetin delalet etmiş olduğu manaları bir iki cümleyle ifade eder. Sıklıkla âyetten sonra konuyla ilgili olan ve ona açıklık getiren âyetleri verir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen hadisleri ve âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili rivâyetleri zikreder. İhtiyaç duyarsa bazen (وقد اختلف السلف في ذلك) gibi bir başlık kullanarak, bazen de böyle bir başlık kullanmaksızın âyetle ilgili sahâbe, tâbîn ve daha sonrakilerden gelen görüş ve kanaatleri zikreder. Sonra da (قال أبو بكر) diyerek, görüş ve reyini delillerle ortaya koyar veya bunlar arasında aslında ihtilafın olmadığını belirterek bunları uzlaştırmaya ve birleştirmeye çalışır. Âyetin ihtiva ettiği hükümlerle ilgili olarak mezhepler arasında ihtilâf varsa konuyu ayrıntılarıyla işler. Önce kendi mezhebinin sonra ise diğer mezheplerin görüşlerini verir. Mezhebinin görüşlerini diğer mezhepler karşısında müdafaa eder, onların görüşlerini naklî ve akfî delillerle çürütmeye çalışır. İleri sürülmesi muhtemel sorular veya itirazlar varsa bunları (فان قيل) lafzıyla zikredip, (قيل له) lafzıyla da cevaplamaya koyulur. Âyette açıklanması

gereken garip bir kelime varsa ilgili görüşleri verir sonra da şîrle istişhad etme yoluna giderek tercihini ortaya koyar. Âyette nesh söz konusu ise bu husûstaki görüşleri verir akabinde reyini belirtir. Ayrıca kıraât, sarf, nahiv veya belâğatla ilgili

²⁸ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân I-V*, Dâru'l-Fikr yay. Beyrût 1993. C.III, s.425, 436, 544; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XVI, s.340; Hüseyin ez-Zehebî C.II, s.325-326; Mennâ'u'l-Kattân, s.387; Güngör, "Cessâs", s.327; Cerrahoğlu, s.487.

²⁹ Atar, s.93; Cerrahoğlu, s.479- 480, 482, 485.

bir konu varsa onu da açıklar. Cessâs'ın bir de (و في الآية دلالة على أن) veya (فقد حوت ...) gibi başlıklar altında âyetin ihtiva ettiği hükümleri veya delalet ettiği manaları sıralaması vardır ki buralarda onun bir âyetten birçok hüküm ve muhtelif manaları bulup istinbat ettiği görülür. Bu hüküm ve mânâların çokluğu yanında herkesin aklına gelmeyecek enteresan görüşler dikkati çeker. Cessâs yeri geldikçe kendisi ve okuyucuları için dua eder. Bazen uzun uzun anlattıklarını sonunda hülâsa edip kısaca verir.”³⁰

2.2. İbnu'l-Arabî

2.2.1. hayatı

Asıl adı Ebû Bekr olan müellifin künyesi İbnu'l-Arabî'dir. Kabilesine, mezhebine, doğduğu şehre ve ülkesine nispetle; Meâfirî, Mâlikî, İşbîlî³¹ ve Endülîsî sıfatlarıyla tavsif edilmiştir. Kendisi hâfız, fakîh, âlim, zâhid ve âbid bir kimsedir.

Kahtan kabilesinin Meâfir kolundan olan İbnu'l-Arabî 468/1076 yılında 22 Şaban (31 Mart) Perşembe günü İşbiliye'de doğmuştur. Babası İşbiliye çevresindeki en önemli âlimlerinden Abbâdî emirliğinin veziri, şâir, edîb, mâhir Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Abdullâh İbnu'l-Arabî (ö.493/1099) dir. Annesi de bölgede ilim ve siyaset ehli olan bir aileye mensuptur. Bu açıdan İbnu'l-Arabî daha doğmadan büyük bir nimete gark olmuştur. Gerek aile ve gerekse de başka olanaklar açısından İşbiliye'de çok iyi imkânlarla sahip olan İbnu'l-Arabî eğitimine burada başlamıştır. İlk hocası babasıdır. Vezir olan babasının işlerinin yoğun olması sebebiyle kıraât derslerini dayısından almıştır. Daha sonra Ebû Muhammed oğlu için sabahtan ikindiye kadar Arapça, kıraât-i seb'a ve yazı dersleri veren üç hoca tutmuştur. İbnu'l-Arabî daha on gibi erken bir yaşta hıfzını tamamlamış ve 16 yaşına geldiğinde ise Kur'ân-ı Kerîm'i kırâat-ı aşere üzere okumayı becerebilmiştir.

İbnu'l-Arabî'nin yaşadığı dönem gerek içerde ve gerekse dışarda karışıklıkların, problemlerin ve savaşların olduğu bir dönemdir. Ayrıca onun yaşadığı

³⁰ Cessâs, C.III, s.537; Cerrahoğlu, s.480, 482, 485.

³¹ Bu şehrin günümüzdeki ismi Sevilla'dır. Bkz. Câsim el-Ubûdî, "İşbiliye", *DİA*, TDV yay. C.XXIII, s.428.

çağ Hristiyan dünyanın kendi içinde birliği sağladığı ve Müslümanlara karşı savaşlar başlattığı, haçlı seferlerinin en önemlilerinin yaşandığı zamana tesadüf etmektedir.³²

485/1092 yılında³³ İbnu'l-Arabî'nin babasının vezirliğini yaptığı beni Abbâd emirliği murabıtlar tarafından yıkılmıştır. Bu olaydan sonra Rabî'u'l-Evvel ayının ilk pazar gününde İbnu'l-Arabî on yedi yaşındayken babasıyla birlikte yaklaşık on yıl sürecek olan ilim yolculuğuna çıkmıştır. Başka bir rivâyete göre ise bu yolculuğun sebebi İbnu'l-Arabî'nin Sem'ânî (ö.444/1052) ve el-Bâcî'nin (ö.474/1082) kitaplarını görmesi üzerine kendisi gibi Endülüslü olan el-Bâcî'ye imrenmesi ve doğudaki ilim merkezlerine gitmek için kendine vermiş olduğu sözdür . Bu ilim yolculuğunun sekiz yılını babasıyla geçiren İbnu'l-Arabî babasının vefât etmesi sebebiyle son iki yılına yalnız devam etmiştir. İlim heybesini birçok âlimden ders okuyarak dolduran İbnu'l-Arabî kendi memleketine geri dönmüş ve orada kırk yıldan fazla ders vermiştir. Bu süre zarfında çok sayıda talebesi olmuştur.³⁴ Daha sonra babasının ve kendisinin hicret etmesine sebep olan Murabıtların dönemi bitmiş, Fas merkezli Muvahhidler dönemi başlamıştır. İbnu'l-Arabî İşbiliyye halkının yeni devletle aralarını düzeltmek için Fas'a gönderdiği heyette yer almış ve ona başkanlık etmiştir. Diğer heyet temsilcileri dönerken İbnu'l-Arabî burada kimi rivâyetlere göre kalmış, kimi rivâyetlere göre ise esir tutulmuştur. Bir sene sonra da 543/1148 yılının³⁵ Rabî'u'l-Âhir ayında Perşembe günü el-Udve denilen eski Fas şehrinin batı yakasında vefât etmiş, Bâbü'l-Mahrûk³⁶ denilen yere defnedilmiştir.³⁷

³² İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım b. Abdi'l-Melik, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endülüs I-II*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî yay. Tûnus 2010, C.I, s.377-378, C.II, s.227-228; Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye yay. Beyrût 2010, C.II, s.468-469; Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye yay. Beyrût 1998, C.IV, s.61-62; es-Safedî, C. III, s.266; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XII, s.285; el-İkrî, C.IV, s.140-141; el-Bâbânî, C.I, s.491; Cerrahoğlu, s.490; Ahmet Baltacı, *Ebû Bekr b. el-Arabî'nin Tefşîri ve Tefşîrdeki Metodu*, basılmamış (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1978, s.4-5; Se'yud Erâb, *Mea'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâm yay. Beyrût 1984/1407, s.9-11,115-116; Abdülkerim Seber, *Kânûnu't-Te'vil*, Tıbyan yay. İzmir 2014, s.9-10.

³³ Bazı kaynaklarda Benî Abbâd emirliğinin murabıtlar tarafından yıkıldığı tarih 484 olarak verilmiştir. Bkz. el-Ubûdî, s.429.

³⁴ Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber*, C.II, s.468-469; Se'yud Erâb, s.91-111; Cerrahoğlu, s.490-494; Baltacı, s. 2-7, 33; Seber, s.9-11.

³⁵ 546 yılında vefat ettiği rivâyetleri olsa da sahih olanı 543 tarihidir. 546 diyenler için Bkz. Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.63; Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber*, C.II, s.468-469; Tağrî Berdî, C.V, s.300-302.

³⁶ Asıl adı Bâbü's-Şerâh olan Fas'ın bu tarihi kapısı Muvahhidler döneminde Lisânud-Dîn b. el-Hatîb'in burada yakılmasından sonra bu ismi almıştır. Bkz. Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-

2.2.2. ilmî şahsiyeti

İbnu'l-Arabî Endülüs'ün büyük ve önde gelen âlimlerindendir. Kendisi Mâlikî mezhebine müntesiptir. İlme âşık, yılmayan iradeye, kuvvetli bir hafızaya, sağlam bir muhakemeye, parlak bir zekâyâ, bıkmayan bir çalışma azmine, âbid ve zâhid bir kişiliğe, geniş ilmî çevreye, pek çok üstada ve şeyhe sahip olan müellif, Allâh'ın ona bahsettiği imkânlardan faydalanmasını bilmiş ve kendisini yetiştirmiştir. Tefsîr, hadîs, fıkıh, usûl, akâid, kırâat, kavâid ve lügat, tarih ve siyer, edebiyat ve belâgatta üstadıdır. O, doğuya gidip de memleketine dönen kimseler arasında en velûd olan müelliflerden biri kabul edilir.³⁸

Endülüs'ün son âlimlerinden, imâmlarından ve hadis hafızlarından olan İbnu'l-Arabî mezhebi içinde mutlak müçtehidin bir derece altında olan muntesib müçtehid olarak kabul edilir. İbnu'l-Arabî ictihada çok önem verir, ona göre ictihadinde asıldır ve âlimlere farzdır. Onun meselelerde tercihleri delil temellidir. Kendi mezhebinin imâmı dahi olsa delili ikna edici bulmadığı takdirde eleştiride bulunur. Diğer mezhepler hakkında da geniş bilgi sahibi olan İbnu'l-Arabî diğer mezheplerin delili ikna edici olduğu takdirde onların ictihadını kabul eder.³⁹

İbnu'l-Arabî; sırasıyla ilim merkezleri olan Malaga, Gırnata, el-Meriyâ, Becâye, İnâbe, Sûs, Mehdiyye ve Kayravan şehirlerine gider. Babasıyla Hicaz'a gitmek için bindikleri gemi batır. Allâh'ın yardımıyla Trablus'un Berkâ sahiline perişan bir halde çıkarlar. Oradan Mısır'ın İskenderiye ve Kâhire şehirlerine uğrarlar. Aynı yılın sonlarına doğru 485/1092'de Kudüs'e gider burada 40 ay kadar kalırlar. Nablus'ta bir ay, Askalân'da ise altı ay kadar ikamet ederler. Buradan da sırasıyla Akka, Taberiye, Havran'a ve 489/1095'te de Şam'a giderler. İbnu'l-Arabî bu sırada 21 yaşındadır. Oradan da Irak'ın Bağdat şehrine giderler. İbnu'l-Arabî orada üç ay kaldıktan sonra hocalarının ve babasının hacca gitmek istemeleri üzerine babasıyla hacca gider. İlk olarak Mekke'ye sonra da Medine'ye giderler. Burada çok kalmadan

Mukrî, *Nefhu't-Tayyib min Husni'l-Endülisi'r-Ratib I-VIII*, Thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sadr yay. Beyrût 1388, C.V, s.156.

³⁷ İbn Beşkuvâl, C.I, s.377-378, C.II, s.227-228; Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber*, C.II, s.469; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.62-63; es-Safedî, C.III, s.266, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XII, s.285; el-İkrî, C.IV, s.140-141; el-Bâbânî, C.I, s.491; Se'yud Erâb, s.12-13, 71, 75, 120; Baltacı, s.7, 33; Sargül, s.8-9.

³⁸ İbn Beşkuvâl, C.II, s.228; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XII, s.285; Cerrahoğlu, s.495.

³⁹ Cerrahoğlu, s.495-496, 501; Baltacı, s.166-167, 170-176; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.62; el-İkrî, C.IV, s.140-141.

489/1095 yılının sonlarına doğru Bağdat'a dönerler. İbnu'l-Arabî dönüşünden sonra Gazzâlî'yle (ö.505/1111) tanışır. Burada Gazzâlî, Tûsî (ö. 529/1134) ve Şâşî (507/1114) başta olmak üzere âlimlerle dost olup onlardan ders alır. 490/1096 yılında İskenderiye'ye giderler. Babasının 493/1099'da⁴⁰ burada vefât etmesi ve Haçlı Seferi'nin yaşanıyor olması onu derinden üzer. 495/1101'de İşbiliye'ye döner ve 508/1114'te oraya kadı olarak atanır. Ortamın iki yıl kâdılık yapan âdil ve emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker ilkesini tatbik etmeye çalışan bir kâdıyı kaldıramıyor olması aleyhine olan insanların sayısı arttırır. En sonunda insanlar ayaklanarak kâdılık yapmaması için malına ve kitaplarına zarar verirler. Bunun üzerine o da kadılığı bırakır, ilme ve kitap yazmaya yönelir.⁴¹

2.2.3. öğrencileri

İbnu'l-Arabî'nin çok sayıda öğrencisi vardır. Ön plana çıkmış öğrencileri şunlardır.⁴²

1. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Endülüî (ö.520/1126)⁴³
2. Kâdî 'Îyâz Ebû'l-Fadl 'Îyâz b. Mûsâ (ö.544/1149)
3. Ebû Abdîrahmân Mûsâid b. Ahmed b. Mûsâid el-Esbahî (ö.545/1150)
4. Abdu'l-Hâlik b. Ahmed el-Yûsufî (ö.548/1153)
5. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ma'bed et-Tecîbî (ö.550/1155)
6. Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. Muâz el-Lehmî el-İşbilî (ö.553/1158)
7. Muhammed b. Yûsuf es-Seâde (ö.565/1170)
8. Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe el-İşbilî (ö.575/1179)
9. İbnu Sâbir Ebû'l-Meâlî Abdullâh ed-Dimeşkî (ö.576/1180) ve kardeşi
10. Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Muğîs b. Yûnus İbn Saffâr (ö.576/1180)
11. Ebû Kâsım İbn Beşkuvâl (ö.578/1183)
12. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Helef el-İşbilî el-Hûfî (ö.580/1184)

⁴⁰ İbn Beşkuvâl dışındakilerin bu vefat tarihini 495 vermelerine rağmen İbnu'l-Arabî'nin öğrencisi olması sebebiyle İbn Beşkuvâl'in verdiği 493 yılı tercih edilmiştir. Bkz. İbn Beşkuvâl, C.II, s.228.

⁴¹ İbn Beşkuvâl, C.I, s.378, C.II, s.227-228; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.62; Zehebî, *el-Iber fi Haberî Men Gaber*, C.II, s.469; es-Safedî, C.III, s.266; Tağrî Berdî, C.V, s.302; el-İkrî, C.IV, s.140; Seber, s.11; Se'yud E'râb, s.14-15, 17-19, 30, 33, 35-39, 46; Baltacı, s.7-33, 232; Cerrahoğlu, s.491-494, 506-507.

⁴² Geniş bilgi için bkz. Se'yud E'râb, s.83-88, 91-111.

⁴³ Bu âlimle aynı ismi taşıyan torunu filozof İbn Rüşd daha çok tanınır. Bu iki âlimi karıştırmamak için isimlerinin sonuna Arapça ile dede ve torun yazılır. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XIX, s.501; el-İkrî, C.IV, s.320.

13. Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed el-Hâtib es-Süheyfî (ö.581/1185)
14. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Fehhâr (ö.590/1194)
15. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. İbrâhîm el-Ensârî (ö.598/1201)
16. Ebû Aî el-Hasan b. Aî el-Kurtubî (ö.602/1205)
17. Ebû Bekr Muhammed b. Aî b. Abdurrahmân el-Kettâmî el-Himyerî (ö.604/1207) ⁴⁴

2.2.4. hocaları⁴⁵

1. Ebû'l-Feth Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî (ö.490/1096), Şam'da kendisinden Buhârî'yi dinlediği ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır
2. Ebû'l-Fevâris Tîrâd b. Muhammed ez-Zeynebî (ö.491/1098), kendisinden Bağdat'ta okuduğu ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
3. Kâdı Ebû'l-Hasan el-Hal'î (ö.492/1099), Mısır'da kendisinden okuduğu ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
4. Ebû'l-Kâsım Mekkî b. Abdî's-Selâm er-Rumeyfî (ö.492/1099), İbnu'l-Arabî Meytu'l-Makdis'te kendisinden ders okumuş ve ondan hadisler rivâyet etmiştir. Haçlılar Kudüs'ü aldıklarında onu esir almış sonrasında ise onu şehid etmişlerdir.
5. Ahmed b. Aî Ebû'l-Fadl b. Tâhir b. Furât (ö.493/1100), Şam'da kendisinden okuduğu ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır. Kaynaklarda kendisinin Râfîzî ve Mu'tezilî olduğu bilgisi mevcuttur.
6. Nasr b. Ahmed el-Batar (ö.494/1101), kendisinden Bağdat'ta okuduğu ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
7. Ebû'l-Hüseyn el-Mübârek ibn Tuyûrî es-Sayrefî (ö.500/1107), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır. Yaklaşık olarak doksan yıl yaşamıştır.
8. el-Hatîb et-Tebrîzî Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Aî (ö.502/1109), kendisinden uzun süre okuduğu ve icazet aldığı hocasıdır.

⁴⁴ İbn Beşkuvâl, C.II, s.228; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.I, s.62, C.XIX, s.501, C.XX, s.279-280, C.XXI, s.93; Zehebî, *el-İber fî Haberi Men Gaber*, C.III, s.75; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.62, 100; es-Safedî, C.III, s.266; Se'yud E'râb, s.94, 96, 99, 102, 103,104, 109,110; Muhammed b. Muhammed Mehlûf, *Şeceratu'n-Nûr ez-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye I-II*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye yay. Lübnân 2003/1424, C.I, s.222-223; Se'yud E'râb, s.91-101; Baltacı, s.54-60.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Se'yud E'râb, s.14-15, 18-19, 21-24, 32-33,35, 38, 46-48.

9. Ebû Hamîd el-Gazzâlî (ö.505/1111), kendisinden uzun süre okuduğu ve icazet aldığı aynı zamanda kendisine en çok tesir eden hocasıdır.
10. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ömer eş-Şâfi el-Kaffâl el-Fârukî (ö.507/1114), kendisinden uzun süre okuduğu ve icazet aldığı hocasıdır. Bağdat'taki Nizâmiye medresesinde ders vermiştir.
11. Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Ömer el-Hevzanî (ö.512/1119), Endülüs'te kendisinden hadis rivâyet ettiği hocası aynı zamanda dayısıdır.
12. Ebû Bekr Muhammed bin Tarhân (ö.513/1119), kendisinden hadis rivâyet ettiği türk olduğu söylenen hocasıdır.
13. Ebû'l-Vefâ Âlî b. Akil b. Muhammed (ö.513/1119), Hanbelî mezhebinin önde gelen imamlarındandır. İbnu'l-Arabî kendisinden uzun süre okumuş ve icazet almıştır.
14. Ebû Bekr et-Tartûşî (ö.520/1126), kendisi gibi yine Endülüslü olan bu hocasından Cedel, Kelâm ve Hilâfiyat dersleri almıştır.
15. Ebû Zeyd Muhammed b. Muhammed b. Âmir el-Himyerî kendisinden 484/1091 yılında hadis dinlemiştir.
16. İmâmu'l-Harameyn Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Âlî et-Taberî (ö.499/1106), Mekke'de kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
17. Ebû Muhammed Cafer b. Ahmed es-Serrâc (ö.500/1106) kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
18. Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Âlî et-Tebrîzî (ö.502/1109), kendisinden hadis rivâyet ettiği hocasıdır.
19. Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Dâvud el-Fârisî, Mısır'da kendisinden okuduğu, hadis rivâyet ettiği ve aynı zamanda attâr olan hocasıdır.
20. Ebû Abdillâh b. Talha en-Neâfî, Bağdat'ta kendisinden okuduğu ve hadis rivâyet ettiği hocasıdır. ⁴⁶

⁴⁶ İbn Beşkuvâl, C.II, s.227; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.XIX, s.74-79, 128, 178-179, 213-216, 228-231, 269-271, 423; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.61; Zehebî, *el-İber fî Haberi Men Gaber*, C.II, s.369, 400-401, 469; es-Safedî, C.II, s.53-54, C.III, s.266, C.XIII, s.216; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C.XII, s. 219, 285; el-İkrî, C.III, s.399-400, 407, C.IV, s.61-63, 141; Se'yud E'râb, s.21, 24, 32-33, 35, 46-48; Baltacı, s.48-52; Cerrahoğlu, s.491-495.

2.2.5. eserleri

İbnu'l-Arabî keskin zekâyâ sahip, ilimde mütebahhir, dili iyi kullanan; hadîs, Kur'ân ilimleri, fıkıh, usûl, edebiyat, nahiv, târih vb. alanlarda çok sayıda eseri olan bir kimsedir. Konuyla direkt ilgili olmadığından sadece belli eserleri zikredilecektir.⁴⁷

1. Ahkâmu'l-Kur'ân,
2. Envâru'l-Fecri fi'l-Kur'an,
3. Kânunu't-Te'vîl fi't-Tefsîr,
4. Kitâbu'n-Nâsihi ve'l-Mensûhi Fi'l-Kur'ân,
5. el-Muktebes fi'l-Kıraât,
6. el-Avâsım mine'l-Kavâsım
7. Ârıdatu'l-Ahvezi fi Şerhi't-Tirmîzî,
8. El-Kabes fi Şerhî Muvattâ li Enes b. Mâlik,
9. TerTibu'l-Mesâlik fi Şerhi Muvatta li Mâlik,
10. Kitâbu'l-Müşkileyn,
11. el-İnsâf fi Mesâilî'l-hilâf
12. E'yânu'l-E'yân
13. el-Ensâf fi Mesâilî'l-Hilâf
14. el-Emedu'l-Aksâ
15. Kitâbu'n-Neyyireyn fi's-Sahîheyn,
16. Muhtasaru'n-Neyyirayn,
17. Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,
18. Şerhu'l-Hadîs,⁴⁸

2.2.6. ibnû'l-arabî'nin ahkâmu'l-kur'ân'ı ve tefsîr metodu

O, Endülüs'ün büyük ve önde gelen âlimlerindendir. İman ve amel konusuna oldukça önem veren İbnu'l-Arabî itikatta Eşârî, amelde ise Mâlikî mezhebine

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. el-Bâbânî, C.I, s.491; Baltacı, s.61-79.

⁴⁸ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, C.IV, s.62; es-Safedî, C.III, s.266; el-İkrî, C.IV, s.141; el-Bâbânî, C.I, s.491; Cerrahoğlu, s.496; 232; Hocaoglu, s.49, 52; Geniş bilgi için bkz. Se'yud E'râb, s.121-130; Baltacı, s.61-79.

müntesiptir. Mâlikîlerce, onun Ahkâmu'l-Kur'ân'ı fikhî tefsîrlerin en önemlilerindendir.⁴⁹

Onun tefsîr metodu şu şekildedir: Bir âyetin manasını, başka bir âyete ya da âyetlere arz eder. Âyet anlaşılmazsa, onu sahih senetli sünnete/hadise arz eder. Âyet yine anlaşılmazsa âyeti şeriatin asıllarına arz eder. Âyet, şeriatin asıllarından muhtemel bir şeyle desteklenirse onu kabul eder. Âyet, şeriatın asıllarıyla çeliştiğinde ise ehveni şerce olanların en makul olanını tercih eder.⁵⁰

İbnu'l-Arabî, her sûre için başlık açsa da sûredeki tüm âyetleri işlemez.⁵¹ Sûrede yer alan ahkâmla ilgili âyetlerin sayısını zikrettikten sonra âyetleri tefsîr etmeye koyulur. Bazı sûrelerde ahkâmla ilgili âyet olmadığından sûreyle ilgili çeşitli bilgiler vermekle yetinir. Sûrenin hemen altında kaç âyeti tefsîr edeceğini zikreder. Âyetleri, sûre içindeki sıralamalarını gözeterek tefsîr eder. Âyeti verdikten sonra onu hangi açılardan ele alacağını “âyetle şu kadar mesele vardır,” ifadesiyle beyan eder ve tefsîr çalışmasını mesele başlıkları altında gerçekleştirir. Öncelikle sebab-i nüzûlle ilgili rivâyetleri daha sonra sebab-i nüzûl dışındaki âyetle ilgili rivâyetleri verir. Kimi zaman sadece rivâyetleri vermekle yetinirken kimi zaman da rivâyetler hakkında değerlendirmelerde bulunur ve tercihini beyân eder. Âlimlerin görüşlerini, âyetin tefsîrinde ahkâm âyetleriyle sınırlı kalarak zikreder. Müellif için aksi bir rivâyet olmadıkça Tâbiîn ve Etbâu't-Tâbiîn rivâyetleri delildir.⁵²

Ahkâmu'l-Kur'ân'da 831 âyet⁵³ ele alınmıştır. Müellif tefsîrini yazarken gerek rivâyet merkezli, gerek rey merkezli ve gerekse de itikad, amel ve tasavvuf merkezli kendisine kadar ulaşan tefsîrlerin çoğunu görmüş özellikle de tefsîrde bayrak olarak kabul edilen müfessirlerin tefsîrlerinden çokça istifâde etmiştir. Tefsîrler dışında fıkıh, hadis, tasavvuf, tarih, lügat, kırâat, belâgat, Kur'ân ilimleri,

⁴⁹ Mennâ'u'l-Kattân, s.388; Cerrahoğlu, s.501,506; Baltacı, s.234.

⁵⁰ İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr el-Mâlikî, *Âridatu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhit-Tirmîzî I-XIII*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût 2008, C.XXI, s.48-50; Cerrahoğlu, s.499; Baltacı, s.49, 50, 119, 122, 124, 248.

⁵¹ Örneğin, 73 âyet olan Ahzâb sûresinden 24 âyetin Tefsîrini yapmıştır. Bkz. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.II, s.536-629.

⁵² İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.II, s.588; Cerrahoğlu, s.497; Baltacı, s.148, 199.

⁵³ Yaptığımız araştırmaya göre bu sonuca ulaşılmıştır. Kimi kaynaklara göre ise bu sayı 872'dir. Bkz. Hocaoglu, s.8.

şiiir vb. ilim sahalarının telifâtından oldukça istifâde etmiştir. Kendisine şiddetli tenkidlerde bulunsa da Cessâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ân'ından da çokça istifâde etmiştir.⁵⁴

İbnu'l-Arabî tefsîrinde mutedil ve insafî bir çizgide hareket eder. Âyetlerin muhtemel tefsîrlerini mezheplere göre beyan eder. Mezhebi konusunda çok mutaassıp olmamakla birlikte nadiren muhaliflerine cevap verirken sertleşir. Mâlikî mezhebinden her hangi bir müçtehidin küçük hatalarını (zelle) görmezden gelse de Cessâs'ın yaptığı gibi muhaliflerin görüşlerini çürütmek için zorlama yorumlara ve gelişi güzel konuşma yoluna gitmez. Usûl konularında mezhep imâmına muhalefet etmese de bazen furû' konularında ihtilaf ettiği görülür. Eş'arî olan İbnu'l-Arabî kitabında yer yer itikad konularını işlese de konuları işlerken nass merkezli hareket eder. Bununla birlikte aklı da ötelemez. Ona göre şeriat akla rehberlik eder ve akıl şeriatsız karar veremez.⁵⁵ Gerek itikadî gerekse de amelî hükümlerde Ehl-i Sünnet dışına çıkmaz, Ehl-i Sünnet dışındaki görüşleri eleştirir. Onlarla fikîsel olarak da yazınsal olarak da savaşıır. En çok mücadele ettiği mezhep Zâhirilik'tir. O adeta Zâhiriliğin düşmanıdır.⁵⁶

Tefsîrinde ahkâm istinbâtında dilin hakemliğine başvurur.⁵⁷ Yeri geldiğinde kıraât farklılıklarına ve anlam değişimlerine de değinir.⁵⁸ Neshin mümkün ve vaki olduğu, Kur'ân'ı Kerîm'de mensûh âyet sayısının yaklaşık 20 olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte nesh şartlarını taşımayan âyetleri nâsih ve mensûha konu etmenin doğru olmadığını savunur. Ayrıca onun gerek müfessir ve gerekse de fakîh mutekaddim âlimlerin tahsîse nesh dedikleri ifadesi nazarı dikkat celbetmektedir. Ona göre; husûs ifade eden âyet umûm ifade eden âyeti nesh etmez.⁵⁹ Hurûf-ı mukattaa konusunda rivâyetlerin hiç birinin kesin olmadığı ve bundan dolayı kesin bir anlamının da olmayacağı kanaatindedir. Bu konuyu, Allah en doğrusunu bilir diyerek bitirir.⁶⁰ Tefsîrinde hatıralarına, karşılaştığı kimselere ve yaşadığı olaylara değinir.⁶¹ Eserinde bazen de hikâye ve nüktelere yer verir. Bu ve benzeri sebeplerden

⁵⁴ İbnu'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye yay. Beyrût, 2003, C.III, s.538-539; Baltacı, s.87-117, 200-205, 247; Cerrahoğlu, s.496-499.

⁵⁵ Bkz. İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.V, s.226; Baltacı, s.180-186, 248.

⁵⁶ Baltacı, s.169-198, 239, 248.

⁵⁷ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.III, s.589-590, 601.

⁵⁸ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.II, s.163, C.III, s.596; Baltacı, s.155-156.

⁵⁹ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.I, s.394, C.VII, s.180; Baltacı, s.150-151, 153, 171.

⁶⁰ Baltacı, s.216,217.

⁶¹ Bkz. İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.III, s.569.

dolayı okuyucuyu sıkmayan ve onda merak uyandırarak kendini zevkle okutturan bir eserdir.⁶² İşârî tefsîre ne tamamen karşıdır ne de onu tamamen kabul eder. Ona göre işârî tefsîrin; âyetin zâhirine, şeriate ve akla aykırı olmaması gerekir. İşârî tefsîr bir şer'î delile dayanmalı veya âyetin zâhirine uzak bir te'vîl olmamalıdır.⁶³ Tefsîrinde zaman zaman ahlaki tavsiyelerde bulunur, kendine ve okuyucuya dua eder.⁶⁴ İlmi tefsîre bakış açısı genel anlamda müspettir.⁶⁵ Kendine kadar gelen rivâyetlerin, senetlerini düşürerek onları sıhhat derecelerine göre birbirinden ayırmış ve görüşünü özet bir şekilde ortaya koymuştur.⁶⁶ O Kur'ân'ın açık bir Arapça'yla indirilmesi sebebiyle mâlum manasının Araplar tarafından anlaşılabilceği taraftardır. Bununla birlikte insanların Kur'ân'ı tamamen anlayamayacağı kanaatindedir.

Açıklama yaptığında bazen nakillere dayanarak bazen de kendi re'yiyle izâhâtta bulunur. Şiirlerden, kırâatlerden, sarf ve nahiv kurallarından hareketle delillendirmelerde bulunur. Âyetin zâhirine muhalif te'vîlleri kabul etmez. Şâyet te'vîl âyetin zâhirine muhalif değilse kabul edilebilir.⁶⁷ İbnu'l-Arabî, bir lafzın zarûret olmadıkça zâhiri anlam dışındaki tahmîl ve te'vîl yollarına gidilmesine karşıdır.⁶⁸ Tefsîrin sadece re'y ile yapılmasına ise tamamen karşıdır. Sadece re'y ile tefsîr yapan kişiyi, gece odun toplayan kimseye ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Bilmediği halde hüküm veren cehennemdedir,"⁶⁹ hadisinde geçen kadıya benzettir. Ona göre böyle bir kimse hükümde isabet etse dahi, câhil ve helak olmuş biridir. Kur'ân'da olmayan bir meselenin Kur'ân'da varmış gibi gösterilmesinin Allâh'a iftira etmek olduğu ve bunun vebalinin olacağı kanısındadır.⁷⁰

Zayıf hadisleri eleştirir ve onlar konusunda uyarıda bulunur.⁷¹ Hadislerin bir kısmını senetle bir kısmını da senetsiz rivâyet ederken, tefsîr rivâyetlerinin tamamına yakını ise senetsiz rivâyet eder. Zayıf ve mevzu hadislere karşı tavrı oldukça sert olan İbnu'l-Arabî'nin tefsîrinde yer yer bunlara rastlamak mümkündür. Bu hadisleri

⁶² Baltacı, s.217-220, 241-247.

⁶³ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.IV, s.201; C.V, s.38; Baltacı, s.178, 221-231, 248.

⁶⁴ Baltacı, s.164.

⁶⁵ Baltacı, s.206-212.

⁶⁶ Baltacı, s.241, 247.

⁶⁷ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.III, s.589-590, 592-593, C.IV, s.201; C.V, s.38; Cerrahoğlu, s.511-513; Baltacı, s. 178, 199, 216, 221-231, 248.

⁶⁸ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.II, s.191, 321, C.II, s.231-232, C.III, s.252, C.VII, s.38; Baltacı, s.213-215.

⁶⁹ İbni Mâce, "Ahkâm", 3; Ebû Dâvud, "Ekdiye", 2.

⁷⁰ İbnu'l-Arabî, *Âridatu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmîzî*, C.XI, s.50; Cerrahoğlu, s.499-501; Baltacı, s.119, 120, 162-165, 198.

⁷¹ Mennâ'u'l-Kattân, s.389; Baltacı, s.158-159, 248.

çoğunlukla görüşünü delillendirmek için değil, muhaliflerinin zayıf ve mevzu hadislere yer verdiklerini belirtmek için kullanmıştır. Ona göre sahih hadis âyeti tahsîs edebilir.⁷²

İbnu'l-Arabî, İsrâiliyyât'tan uzak durur. Kitabına aldığı İsrâiliyyât mukabilinden rivâyetleri okuyucuyu haberdar etmek için aldığını ifade eder.⁷³ Bu tarz

rivâyetlere iyi bakmaz ve onları şiddetle tenkit eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İsrâiloğulları'ndan rivâyetle bulunmanızda hiçbir problem yoktur," hadisinde İsrâiloğullarının bizzat kendileri ve tarihleriyle ilgili söylemiş olduklarını kast ettiğini kendileri ve tarihleri dışındaki rivayetlerinin kast edilmediğini savunmaktadır.⁷⁴

⁷² Baltacı, s.135-142.

⁷³ Baltacı, s.158-159.

⁷⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.I, s.41; Cerrahoğlu, s.510; Baltacı, s.129.

İKİNCİ BÖLÜM

3. USÛL KONULARI

3.1. Allâh'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Verdiği Hükümün Değeri

Allâh'ın kitabı ve O'nun Peygamberi'nin (s.a.v) sünnet-i seniyyeleri dinin aslî kaynaklarını teşkil eder. Bu kaynaklar tarafından vaaz edilen hükümler konusunda insanların fikir beyân etme yetkileri yoktur. Mü'minler şâriin koyduğu hükümlere boyun eğmek zorundadır. Bu tüm mü'minler için bilinmesi gereken bir husustur. İlgili âyet-i kerimede ise şöyle buyrulur:

*“Allah ve Resûlü bir meselede hüküm verdiği zaman, inanan bir erkek ve kadına, artık o işte, kendi (arzu ve heves)lerine göre (başka) tercih hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelir (onlar tarafından verilmiş hükümleri beğenmez, kendi tercihlerine önem verir)se, kesinlikle o, apaçık bir sapıklıkla sapmış olur.”*⁷⁵

Cessâs, bu âyetten hareketle Allâh Teâlâ'nın ve O'nun Resûlü'nün emirlerinin vücûbiyet ifade ettiği kanatindedir. Allâh'ın, bu âyetle kendisinin ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) emirlerini terk edici herhangi bir tercihte bulunmamızı yasakladığını savunur. Ona göre âyet, hiç kimsenin Allâh ve Resûlü'nün emirlerini yerine getirip getirmeme konusunda tercih sahibi olmadığına delâlet eder. Cessâs, böyle bir emre uymamanın vâcip olduğu aksinin ise Allâh'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı gelmek olduğu görüşündedir.⁷⁶

Âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili birkaç rivâyet aktaran İbnu'l-Arabî, âyetin sebab-i nüzûlünün tartışmasız Resûlullah'ın halasının kızı Zeyneb bt. Cahş (ö.20/641) olduğu görüşündedir. Resûlullah onu, kölesi Zeyd b. Hâriseye istemiştir; fakat gerek Zeyneb gerekse de kardeşi Abdullah'ın neseblerinden dolayı bu izdivaca yanaşmamış ve bunun üzerine âyet inmiştir.⁷⁷ Âyetin evlilikteki denklığın asalete göre değil, dini inanca göre olduğuna delâlet ettiğini savunur. Bu kanaatini

⁷⁵ 33. Ahzâb:36.

⁷⁶ Cessâs, C. III, s.529-530.

⁷⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.573.

doğrulamak için Hz. Peygamber'in (s.a.v) konuyla ilgili çeşitli uygulamalarını ve "Kadın dört şey için nikâhlanır,"⁷⁸ hadisini delil getirir.⁷⁹

Müfessirler âyeti farklı açılardan ele almışlardır. Cessâs Allâh ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) emrinin yerine getirilmesinin farz, terkinin ise âsılık olduğunu vurgulamıştır. İbnu'l-Arabî, âyetin hükmünün açık olmasından olsa gerek Cessâs'ın değindiği konuya değinmemiştir. O, âyetin sebep-i nüzûlünün Zeyneb bt. Cahş ve evlilikteki küfüvvetin sadece din konusunda olduğunu ifade eder.

3.2. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Salât Etmenin Dindeki Yeri

Dua, İstiğfâr, rahmet gibi anlamlara gelen bu kelime terim olarak Hz. Peygamber'e rahmet etmek, dua etmek ve onun için istiğfârda bulunmak anlamlarına gelir.⁸⁰

*"Şüphesiz ki Allah ve melekleri Peygamber'e salât eder (onu kutsar/övgü ve iltifatla anar)lar! Ey iman edenler! Siz de ona salât-ü selam edin (kutsayın, onun şanını yüceltmeye ve ona tam bir teslimiyete özen gösterin)."*⁸¹

Cessâs, Allah'ın salâtının rahmet, kulların salâtının ise dua olduğunu ileri sürer. Ona göre bundan maksat Allâh'ın meleklerle Hz. Peygamber'e (s.a.v) rahmetini ve Hz. Peygamber (s.a.v) üzerindeki nimetlerinin tamamlanacağını haber vermesidir. Âyetteki Hz. Peygamber'e (s.a.v) "Ey iman edenler! Siz de ona salât-ü selam edin,"⁸² salât etme emrinin vücûbiyet ihtiva ettiğini belirterek, Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât getirmenin farz olduğu sonucuna varır.⁸³

⁷⁸ "Bir kadın dört şey için nikâhlanır. Bunlar; Mah, soyu, güzelliği ve dinidir. Dindar olanına bak aksi takdirde kaybedersin." Bkz. Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef Abdürrezzâk I-XI*, thk. Habîburrahmân el-Azamî, Mektebetu'l-İslâmî yay. Beyrût h.1403, C. XI, s. 304; Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-kârî şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî I-V*, Dâru'l-Beyân yay. Dimeşk 1410/1990, C.V, s.97; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîh'l-Muhtasar min Umûri Resûlullâhi ve Sünenihi ve Eyyâmihî I-IX*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, Tavku'n-Necâ yay. b.y. h.1422, "Nikâh", 15; Ebû Hasan Müslim B. el-Haccâc, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar I-V*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî yay. Beyrût ts. "Rada", 15; Ahmed Ebû Hâtim İbn Hibbân, *Sahîh ibn Hibbân bi Tertîb İbn Bulbân I-XVIII*, thk. Şuayb el-Amavut, Muessesetu'r-Risâle yay. Beyrût h.1414, C.IX, s.344.

⁷⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.573-574.

⁸⁰ Halîl b. Ahmed, Ebî Abdîrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn I-VIII*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmurâî, Mektebetu'l-Hilâl yay. b.y. ts. C.VII, s.154; İbn Manzûr C.XIV, s.464; Mertoğlu, Mehmet Suat, "Salâtü Selâm", *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009; C.XXXVI, s.23.

⁸¹ 33. Ahzâb:56.

⁸² 33. Ahzâb:56.

⁸³ Cessâs, C.III, s.544.

Şâfiî mezhebindeki, namazda Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât getirmenin farz olduğu görüşünü çeşitli hadisleri⁸⁴ delil getirerek çürütmeye çalışır. Ona göre hayatında bir defa Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât getiren kişi bu vücbiyeti yerine getirmiş olur.⁸⁵

Cessâs, Şâfiî âlimlerin “Ona tam bir teslimiyete özen gösterin,”⁸⁶ ifadesini teşehhüdün ve namazın sonunda selam vermenin farz olduğuna delil getirmelerini eleştirir. Ona göre bu ifadede onların savundukları görüşe hiçbir delil yoktur. Çeşitli delillendirmelerde bulunarak görüşünü ispatlamaya çalışır.⁸⁷

İbnu'l-Arabî ise bu konuyu yedi mesele halinde ele alır:

Birinci meselede; Allâh Teâlâ'nın salât etmesinin Allâh'ın kullarına ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) rahmet etmesi olduğunu dile getirir.⁸⁸

İkinci meselede; meleklerin salât etmesinin âlimlerce, onların mü'minlere duası, istiğfârı ve onlara bereket talebinde bulunması şeklinde anlaşıldığını ifade eder. İbnu'l-Arabî de onlar gibi düşünür ve bu görüşü Allâh Teâlâ'nın “*Melekler, Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yerdeki (mü'min)ler için mağfiret dilerler.*”⁸⁹ ifadesi ve Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet ettiği: “Melekler, sizden bir kimse namaz kıldığı namazgâhında durdukça, Allâh'ım ona rahmet et, onu affet diye dua ederler,”⁹⁰ hadîsiyle teyit eder.⁹¹

⁸⁴ Örneğin: İbni Mesûd dediki: “ Hz. Peygamber (s.a.v) elimden tutup bana *السَّجَّاتِ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ* duasını okuduktan sonra namazın tamamlanmıştır. İstersen otur istersen kalk,” diyerek teşehhüdü öğretti.” Bkz. Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, *Müsned Ebî Dâvud et-Tayâlisî I-IV*, thk. Muhammed b. Abdu'l-Muhsîn, Hecr yay. b.y. 1999/1419, C.I, s.219; diğer hadisler için bkz. en-Nesâî, C.III, s.14; İbn Hibbân, C.VI, s.22-24; Moğultây b. Kılıç b. Abdillâh, *Şerhu Süneni İbni Mâce I-V*, thk. Kâmil Avîda, Mektebetu Mustafâ Nizâr el-Bâz yay. Suudi Arabistan 1999/1419, C.I, s.35.

⁸⁵ Cessâs, C.III, s.544.

⁸⁶ 33. Ahzâb:56.

⁸⁷ Cessâs, C.III, s.544-545.

⁸⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 620.

⁸⁹ 42.Şûrâ:5.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, Muvatta I-VIII, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, Muessesetu'l-Zâyid b. Sultan yay. b.y. 2004/1425, “İntizârü's-salâti ve'l-meşyî ileyhâ”, 553; Abdürezzâk b. Hemmâm, C.I, s.580; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-L*, thk. Şuayb el-Amavut ve arkadaşları, Muessetu'r-Risâle, b.y. 1999/1420, C.XIII, s.477, C:XIV, s.208, 309Buhârî, “Salât”, 61; Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî yay. Beyrût ts. “Salât”, 20; Muhammed b. İshâ Ebû İshâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih Sünnenu't-Tirmizî I-V*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî yay. Beyrût ts. “Salât”, 245; İbn Hibbân, C.V, s.48.

⁹¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C. III, s.620.

Üçüncü meselede; İbnu'l-Arabî insanların Resûlullâh'e (s.a.v) nasıl salât edeceği hakkında sekiz rivâyet verir. Bu rivâyetleri verirken ilk olarak kendi mezheb imâmının rivâyet ettiği hadîsleri verir.⁹²

Dördüncü meselede; yukarıda bahsi geçen rivâyetlerin bir kısmının sahih bir kısmının ise zayıf olduğunu ifade eder. Rivâyetler içinde en sahihinin İmâm Mâlik'in rivâyetlerinin olduğunu savunur.⁹³ Bu kanaatini çeşitli şekillerde ispata çalışır. Konu bağlamında söylemiş olduğu şu ifadeler ne kadar da yerindedir: “İnsânların mallarına baktıkları gibi dinlerine de aynı şekilde bakmaları gerekir. Alışverişlerinde ayıplı bir şey almaz, sağlam ve ayıpsız olanı seçerler. Bunun gibi Resûlullâh (s.a.v) hakkındaki rivâyetlerden senedi sahih olmayanlar Hz. Peygamber'e (s.a.v) yalan isnât etme ile ilgili hadisin kapsamına girmemeleri için alınmaz. Bunun aksini yapan kimsenin niyeti iyi olsa bile yaptığı yanlıştır.”⁹⁴

Beşinci meselede; mü'minlerin, Resûlullâh'e (s.a.v) ömürde bir kez salât getirmesinin tartışmasız farz olduğunu söyler. Namazda Resûlullâh'e (s.a.v) salât getirme konusuna gelince, İmâm Şâfi'nin “Bu farzdır. Kim bu farzı terk ederse namazı batıl olur,” sözünün doğru olmadığını savunur. Ona göre namazda Resûlullâh'e (s.a.v) salât etmek sünnettir.⁹⁵

Altıncı meselede; tüm salâvât rivâyetlerinde geçen “Hz. Muhammed'in (s.a.v) âlinin kim olduğu konusu ele alınır. Bu konuda iki görüşün olduğunu belirtir. İmâm Mâlik'in savunduğu bir görüşe göre; Hz. Muhammed'in (s.a.v) âli ona tabi olan muttakilerdir.⁹⁶ Çoğunlukta olanların görüşüne göre ise Hz. Muhammed'in âli onun ailesidir. Mezheb imâmına ters düşmesine rağmen İbnu'l-Arabî'ye göre en doğru

⁹² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C. III, s.620-622.

⁹³ Hadisler tahrîç edilirken İbnu'l-Arabî'nin vermiş olduğu sekiz rivâyet içinde sadece 1, 2 ve 7 numaralı hadislerin Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a gibi kaynaklarda olduğu görüldü. İmâm Mâlik'in rivâyet ettiği 1 ve 2 numaralı hadisler bahsi geçen kitapların hemen hemen hepsinde yer alırken, 7 yedi numaralı hadis sadece Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer aldığı görülmüştür.

⁹⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. III, s.622-623.

⁹⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C. III, s.623.

⁹⁶ Çok ilginçtir ki İmâm Mâlik görüşünün bu olduğu kabul edildiğinde onun kitabında (Muvatta) yer alan ve İbnu'l-Arabî'nin de delil olarak kullandığı hadislerin hilafına fikir beyan ettiği ortaya çıkmaktadır. Bkz. Mâlik b. Enes, “es-Salâtu alen-Nebî”, 572, 573.

görüş budur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v) kimi hadislerde âl kavramını zürriyet ve eşler ifadesiyle açıklamış kimi hadislerde ise sadece âl kavramını zikretmiştir.⁹⁷

Yedinci meselede; salâttaki ‘Hz. İbrâhîm’in âline salât ettiğin gibi’ ifadesini tartışır. Ona göre bu söylem problemlidir. Çünkü Hz. Muhammed Hz. İbrâhîm’den daha faziletlidir. ‘Hz. İbrâhîm nasıl Hz. Muhammed’den faziletli olur?’ görüşünden hareketle problemin çözümüne yönelik birçok te’vîlin olduğunu dile getirir. Ona göre bunun ma’nâsı, Allâh’ın kendisinin ve ümmetinin salâtıyla Resûlullâh’e (s.a.v) rahmet etmesidir.⁹⁸

Müfessirlere göre Allâh’ın salâtı rahmet, meleklerin ve mü’minlerin salâtı ise duadır. İbnu’l-Arabî, meleklerin salâtını zikrederken dua etmenin yanında onların istiğfâr ve bereket talebinde bulunduğunu zikrederse de bunlar da aslen duadır. Müfessirler Resûlullâh’e (s.a.v) ömürde bir defa salât getirmenin her mü’mine farz olduğu, namazın teşehhüdünde Resûlullâh’e (s.a.v) salât getirmenin farz olmadığı kanaatindedirler. Cessâs, Şâfiî mezhebindeki teşehhüde salât okumanın farz olduğu görüşüne önce aykırı deliller getirir daha sonra da onların kullanmış olduğu delilleri çürütmeye çalışır. İbnu’l-Arabî ise namazın teşehhüdünde Resûlullâh’e (s.a.v) salât getirmenin sünnet olduğunu ifade eder. Namazda Resûlullâh’e (s.a.v) salât için okunan rivâyetleri verir. Bunları zikrederken ilk kendi mezhep imamının rivâyetlerini aktarır. Rivâyetleri değerlendiren İbnu’l-Arabî kendi mezhep imamının rivâyetlerinin onların en sahihi olduğunu dile getirir.

İbnu’l-Arabî hadislerden dolayı, müntesibi olduğu mezhep imamının ‘Resûlullâh’ın (s.a.v) âli ona tabi olan muttakilerdir,’ görüşünü kabul etmez. Resûlullâh’ın (s.a.v) âlinin, Resûlullâh’ın zürriyeti ve eşleri olduğu kanaatindedir. İbnu’l-Arabî’nin bu görüşü onun mezhebi konusunda mutaassıp olmadığını güzel bir örneğidir.

⁹⁷ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C. III, s.623. Hadisler için Bkz. Mâlik b. Enes, “es-Salâtu alen-Nebî”, 572, 573; Abdürrezzâk b. Hemâm, C.II, s.212; İbnu’l-Arabî, a.g.e. C. III, s.621-622; Ahmed b. Hanbel, C.XIV, s.39; Buhârî, “Ehâdisu’l-enbiyâ”, 12; Ebû Dâvud, “Salât”, 185; Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân en-Nesâî, *el-Müctebâ min’s-Sünen I-VIII*, thk. Abdu’l-Fettâh Ebû Gudde, Mektebu’l-Metbûâtî’l-İslâmiyye yay. Halep 1986/1406, “Salât”, 49-54.

⁹⁸ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.623-624.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

4. AHVÂL-İ ŞAHSİYE

4.1. Zihâr

Zihâr kelimesi sözcük anlamı itibarıyla açık, sırt, arka, görünen kısım vb. anlamlara gelir. Istilahta ise kocanın, karısını veya karısının bedeninden bir parçayı kendisinin ebediyen mahremi olan bir kadına veya onun bedeninin bir parçasına benzeterek eşini kendine haram kılmasıdır. Araplar bu haram kılmada daha çok sırt kelimesini kullandıklarından bu ismi almıştır.⁹⁹

“Allah, hiçbir insanın (iç) boşluğunda iki kalp (iki vicdan, iki zıt şeyi beraber sevme duygusu) ile yaratmadı ve zihâr yaptığınız (“Sen bana artık, annemin sırtı, yani annem gibisin.” dediğiniz) eşlerinizi, anneleriniz (gibi haram) yapmadı.”¹⁰⁰

Cessâs, Arapların eşlerine “sen bana annemin sırtı gibisin” diyerek zihârda bulunduklarını haber verir. Allah Teâlâ’nın böyle bir kimsenin tahrimde annenin menziline olmayacağını, bunun çirkin ve düzmece bir söz olduğunu şu sözüyle: *“Doğrusu onlar, çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar,”¹⁰¹* beyan ettiğini ifade eder. Allah’ın zihâr yapan kişinin zihârını hükümsüz kıldığını ve bundan ötürü onu, kefaretle ancak bu yasağın kalkabileceğini dile getirir.¹⁰²

İbnu’l-Arabî, Allah’ın kadının, kocanın *“Zihâr yaptığınız (“Sen bana artık, annemin sırtı, yani annem gibisin.” dediğiniz) eşlerinizi,”¹⁰³* sözüyle anne gibi kabul edilmesini yasakladığı ve onu kocaya haram kıldığı sonucuna varır. Ona göre zihârın hükmü ancak kefaretle ödemekle kalkar.¹⁰⁴

İki müfessir de zihârla eşin anne gibi olmayacağı ve kocanın bu sözünden ötürü kefaretle vermedikçe eşinin ona haram olduğu görüşündedir.

⁹⁹ el-Kâsânî, Alâüddîn, *Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’ I-VII*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî yay. Beyrut 1982, C.III, s.233; Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, Salâh Bilici yay. İstanbul s.447-450 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar yay. İstanbul 2010, s.620; Ahmet Yaman, *“Zihâr”, DİA*, TDV yay. İstanbul 2013, C. XLIV, s.387.

¹⁰⁰ 33. Ahzâb:4.

¹⁰¹ 58. Mücadile:2.

¹⁰² Cessâs, C.III, s.520-521.

¹⁰³ 33. Ahzâb:4.

¹⁰⁴ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.537.

4.2. Tebennî ve İlgili Hükümler

4.2.1. tebennî ve mütebennâ kimsenin nasıl çağrılacağı

Tebennâ fiili, nesebi başkasına ait olan bir kimseyi evlat edinme anlamına gelir. Bu kelimedden kıyas yoluyla türetilen ism-i mefûl olan mütebennâ kelimesi evlat edinilen kimse, ism-i fâil olan mütebennî kelimesi ise evlat edinen kimse anlamına gelir.¹⁰⁵

“Allah, ...Evlatlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) kılmadı. Bu sizin kendi ağızlarınızla söylediğiniz bir laf(tan ibaret olup evde yabancı hükmünde)dir. Allah gerçeği söyler ve O (doğru) yolu gösterir. (Evlatlık aldığınız çocuklara gelince) onları, babalarına nisbetle (onların adıyla) çağırın. Bu, Allah katında daha adaletlidir. Babalarını bilmiyorsanız bile (ancak) dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. (Ancak) yanılıp yap)tıklarınızda size bir günah yoktur. Fakat kalplerinizin bile bile yaptığında (günah) vardır. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.”¹⁰⁶

Cessâs, “Evlatlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) kılmadı,”¹⁰⁷ ifadesinin Zeyd b. Harise için indirildiğini dile getirir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) onu evlat edindiği ve onun Muhammed’in oğlu Zeyd diye çağrıldığı bilgisini verir. Cessâs Allâh Teâlâ’nın “Bu sizin kendi ağızlarınızla söylediğiniz bir laf(tan ibaret olup evde yabancı hükmünde)dir,”¹⁰⁸ ifadesinden hareketle bu sünnetin, Kur’ân tarafından nesh edildiği görüşündedir.¹⁰⁹

Cessâs, bu âyetten evlatlık olan kimseleri kardeşler diye çağırmanın caiz, babası olmayan birini onların babasıymış gibi çağırmanın ise yasak olduğu sonucunu çıkarır. Resûlullâh’ın (s.a.v) “Kim, babası olmadığını bildiği halde, bir kimsenin kendi babası olduğunu iddia ederse, Cennet ona haramdır,” rivâyetini de görüşüne delil olarak getirir. Allâh Teâlâ’nın “(Ancak) yanılıp yap)tıklarınızda size bir günah yoktur,”¹¹⁰ sözünden ve çeşitli rivâyetlerden hareketle hata ile yapılan şeylerde

¹⁰⁵ İbn Manzûr, C.XIV, s.89; Erdoğan, s.436, 552.

¹⁰⁶ 33. Ahzâb: 4-5.

¹⁰⁷ 33. Ahzâb:4.

¹⁰⁸ 33. Ahzâb:4.

¹⁰⁹ Cessâs, C.III, s.520-521.

¹¹⁰ 33. Ahzâb:5.

günahın olmadığını, bilerek ve kasıtlı olarak yapılanlarda ise günahın olduğunu ifade eder.¹¹¹

İbnu'l-Arabî, Arapların bir çocuğu yetiştirdiğinde onu evladymış gibi oğul diye çağırdıkları bilgisini verir. İnsanların “Mesih Allâh’ın oğludur,” dedikleri gibi “Zeyd Hz. Muhammed’in oğludur,” diyecek kadar ileri gittiklerini ve bunun üzerine Allah’ın “*Evlatlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) kılmadı,*”¹¹² ifadesiyle böyle bir söylemin batıllığını ortaya koyduğu bilgisini verir.¹¹³

İki müfessir de âyetin sebep-i nüzûllerini zikrederken bu sebeplerden birisi olarak da Hz. Zeyd’in, Hz. Peygamber’in (s.a.v) oğlu olarak çağrıldığını ve Allâh’ın âyetle böyle bir çağrılmayı yasakladığını ifade eder.

Cessâs, mütebennâ bir kimseyi kardeş diye çağırmanın mübah olduğunu ifade eder. Ona göre neseb itibariyle bir kimsenin babası olmayan birini, onun babasıymış gibi ey falancanın oğlu şeklinde çağırmak yasaktır. Hanefi âlimlerin; azat etmediği kölesine o kardeşimdir, bununla ben neseb itibariyle olan kardeşliği kast etmedim diyen kişiyle ilgili olarak “Onun söylemiş olduğu, dinde mübahtır. Eğer bu kimse hakikatte oğlu olmayan kölesine o benim oğlumdur dese ve onu azat etse, bu kimsenin kölesini oğlum diye çağırması yasaktır. Sadece neseb itibariyle babasıysa onu böyle çağırabilir,”¹¹⁴ dediklerini ifade eder. Konuyla ilgili gerek kendi gerekse de müntesip olduğu mezhebin imamlarının görüşünü desteklemek için aşağıdaki rivâyetlere yer verir:

İlk olarak, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Kim, babası olmadığını bildiği halde, bir kimsenin kendi babası olduğunu iddia ederse, Cennet ona haramdır.”¹¹⁵ rivâyetini verir. Sonrasında özetle; âlimlerin bir kimseyi babası olmayan bir kimseye nisbet etmenin günah olmaması hatayla yapılması durumundadır. Böyle bir nisbetin yasak olduğu açıklandıktan sonra bilerek ve kasıtlı olarak söylemekte günah vardır. Bir kimsenin bir adamı ey falancanın oğlu diye babasının değil de gerçek babası

¹¹¹ Cessâs, C.III, s.521.

¹¹² 33. Ahzâb:4.

¹¹³ İbnu'l-Arabî, C.III, s. 536-537.

¹¹⁴ Cessâs, C.III, s.521.

¹¹⁵ Cessâs, C.III, s.521; Abdurrezzâk b. Hemmâm, C.IX, s.50, 51; s.39; Ahmed b. Hanbel, C.III, s.91, 127, C.XXXIV, Buhârî, “Ferâiz”, 29; Müslim, “İmân”, 114-115; Muhammed b. Yezîd Ebî Abdillâh İbni Mâce, *Sünenü İbni Mâce I-II*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Dâru'l-Fikr yay. Beyrût ts. “Hudûd” 36; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 109-110.

olduğunu zannettiği başka bir kimseye nisbet ederek ey falancanın oğlu diyerek çağırması durumunda günah yoktur, şeklindeki ifadelerini aktarır. Son olarak Hz. Ömer'in (ö.23/644) "Ey Allahım! hatalarımı bağışla," diyen bir adamı duyduğunu, ona "kasıtlı olarak işlediğin günahlardan dolayı Allah'a tövbe et. Hatayla yapmış olduklarına gelince Allah seni bağışlar. Ben sizin hatalarınızdan, savaşmamanızdan ve işlerinizi ihmal etmenizden endişe etmiyorum. Bilerek günah işlemenizden, zengin olmanızdan ve malınızı arttırma sevdasına düşmenizden endişe ediyorum,"¹¹⁶ rivâyetini zikreder.¹¹⁷

İbnu'l-Arabî ilk olarak Allah Teâlâ'nın "(Evlatlık aldığınız çocuklara gelince) onları, babalarına nisbetle (onların adıyla) çağırın,"¹¹⁸ ifadesini ele alır. İbnu'l-Arabî burada Hz. Zeyd'in Hz.Hatice'nin yanına gelene kadarki hayat hikâyesine, Hz. Hatice'nin onu Hz. Peygamber'e (s.a.v) hediye etmesine, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona çok değer verdiğine değinmekle birlikte âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili aşağıdaki üç rivâyeti verir.

a) "İmamların rivâyet ettiğine göre İbn Ömer 'Biz Zeyd b. Hârise'yi "(Evlatlık aldığınız çocuklara gelince) onları, babalarına nisbetle (onların adıyla) çağırın. Bu, Allah katında daha adaletlidir" âyeti inene kadar Zeyd b. Muhammed diye çağırıyorduk.' dedi."¹¹⁹

b) "Rivâyet edildi ki Hakîm b. Hizâm esir olan Zeyd'i Şamlı birinden satın aldı. Onu halası Hatice'ye hediye etti. Hz. Hatice de Hz. Peygamber'e (s.a.v) hediye etti. Hz. Peygamber (s.a.v) de onu evlat edindi. Bu sırada Şam'da onu arayan babası dolaşp şöyle diyordu:

'Ağladım Zeyd'e bilmem ne yaptı?

Sağ olup umutlandırır mı yoksa onu ecel mi aldı?

Allah'a yemin olsun ki! Bilmiyorum sürekli soruyorum,

Ova mı aldı seni, benden sonra dağ mı?

Keşke zamanın seni bana döndüreceğini bilseydim.

Emel olarak dünyadan istediğim tek şey senin bana dönmendir.

¹¹⁶ Cessâs, C.III, s.521.

¹¹⁷ Cessâs, C.III, s.520-521.

¹¹⁸ 33. Ahzâb:5.

¹¹⁹ Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 27; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 17; et-Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 34.

Hatırlatıyor, doğarken güneş onu bana
Battığında ise bırakır, hatıralarını bana
Andırır hatırasını, rüzgâr estiğinde
Ey korku ve ey ona olan hüznümün olduğu uzun zaman
Binerek hayvanıma ararım, hâlim olsa da berbâd,
Ne ben ve ne de bineğim dolanmaktan usanmayız usanmayacağız
Hayatım veya bana gelen ölümüm
Her insan fanidir. Ümit aldatsa da onu.’

Babasma Zeyd’in Mekke’de olduğu bilgisi ulaştı. Oraya geldi ve Zeyd’in yanındayken öldü.’¹²⁰

c) ‘Rivâyete göre Zeyd ’in babası Mekke’ye geldi. Hz. Peygamber (s.a.v) gitme ya da kalma konusundaki tercihi Zeyd’e bıraktı. O da dünya ve âhîret saadeti için Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanında kalmayı seçti. Hz. Peygamber (s.a.v) onu evlat edinip yetiştirdi. Arap örfünde olduğu gibi Zeyd b. Muhammed şeklinde isimlendirildi. Bu durum üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *‘Allah, hiçbir insanın (iç) boşluğunda iki kalp (iki vicdan, iki zıt şeyi beraber sevmeye duygusu) ile yaratmadı ve zihâr yaptığınız (:“Sen bana artık, annemin sırtı, yani annem gibisin.” dediğiniz) eşlerinizi, anneleriniz (gibi haram) yapmadı. Evlatlıklarınızı da (öz) oğullarınız (gibi) kılmadı. Bu sizin kendi ağızlarınızla söylediğiniz bir laf(tan ibaret olup evde yabancı hükmünde)dir. Allah gerçeği söyler ve O (doğru) yolu gösterir. (Evlatlık aldığınız çocuklara gelince) onları, babalarına nisbetle (onların adıyla) çağırın. Bu, Allah katında daha adaletlidir. Babalarını bilmiyorsanız bile (ancak) dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. (Ancak) yanıl(ıp yap)tıklarınızda size bir günah yoktur. Fakat kalplerinizin bile bile yaptığında (günah) vardır. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir. O Peygamber, Mü’minlere kendi canlarından daha evladır (yakındır). Onun zevceleri de (Mü’minlerin) anneleridir. Akraba olanlar, Allah’ın kitabında birbirlerine Mü’minlerden ve muhacirlerden daha yakındır. (Miras artık akrabadır.) Ancak dostlarınıza bir iyilik (bir vasiyet) yapmanız hariçtir. Bu (hüküm), Kitab’da yazılmıştır,’¹²¹ âyetteki emir dolayısıyla Resûlullâh (s.a.v), Hz.*

¹²⁰ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. III, s.538-539, Temâm b. Muhammed Ebû’l-Kâsım er-Râzî, *el-Fevâid I-II*, Thk. Hamdî Abdu’l-Mecîd es-Selefi, Mektebetu’r-Rüşd yay. Riyâd h.1412, C.II, s.83

¹²¹ 33. Ahzâb:4-6.

Zeyd'i babası Hârîse'ye¹²² nispet ederek Zeyd b. Harise diye çağırdı. Nitekim daha önce Kelb kabilesinden hacca gelenler Zeyd'i görmüş onu tanımış, onun nesebini saptamış ve akrabalık bağını ispatlamışlardı. Onun Zeyd b. Harise diye çağrılması Allah katında en doğru olanı; yani Allah katında hikmet ve söz olarak en adaletlisiydi.¹²³

İbnu'l-Arabî, “(Evlatlık aldığınız çocuklara gelince) onları, babalarına nisbetle (onların adıyla) çağırın. Bu, Allah katında daha adaletlidir. Babalarını bilmiyorsanız bile (ancak) dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır,”¹²⁴ ifadesinin babası bilinmeyen gerek evlatlık gerekse liân¹²⁵ çocukların hiçbir şekilde annelerine nisbet edilemeyeceklerine güçlü bir delil olduğunu savunur. Böyle bir kimsenin, hür olması durumunda kendisini azat edenin kardeşi şeklinde veya doğduğu yere nisbetle, köle olması durumunda ise ey falancanın kölesi diye çağrılabilceğini belirtir. Son olarak babası bilinen liân hür çocuğun babaya nispet edilme sebepleri kopuk olduğundan annesine nispet edileceğini ve kendisine falanca kadının oğlu diye hitap edilmesi gerektiğini dile getirir.¹²⁶

Âyetteki “وَمَوَالِيكُمْ”¹²⁷ ifadesinden hareketle azat edilmiş köle veya köleyi azat eden kişi için mevlâ kelimesinin kullanılmasının caiz olduğu sonucunu çıkarır. İştikak ilmine göre Mevlâ kelimesinin sekiz anlamının olduğunu buna rağmen daha çok yukardaki iki anlamın öne çıktığını belirtir.¹²⁸ Âlimlerin bir kısmının âyetin Arapların cahiliyeden uygulaya geldiği evlat edinme ve evlatlığa miras bırakma geleneğini nesh ettiğini ve bunun da âyetin sünneti neshi anlamına geldiğini belirttiklerini ifade eder. Ona göre bu âyette neshin şartları yerine gelmediğinden neshi gerektiren bir durum yoktur.¹²⁹

¹²² Zeyd b. Muhammed(s.a.v) değil de Zeyd b. Harise şeklinde

¹²³ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.539-540.

¹²⁴ 33. Ahzâb:5.

¹²⁵ Zina yaptığını kabul etmeyen eşini bu kötü işi yapmakla suçlayan Kocanın dört şahit getirememesi üzerine tarafların hakim yanında dört defa Allâh'ı kendilerine şahit tutarak doğru söylediklerine yemin etmeleri ve beşincisinde ise yalan söyleyene lanet okumalarıdır. Bkz. el-Kâsânî, C.III, s.237-239; Mehmed Zihni efendi, s.450-452; Erdoğan, s.327; Mehmet Akif Aydın, “Liân”, *DİA*, TDV yay. İstanbul 2003, C.XXVII, s.172.

¹²⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.539

¹²⁷ 33. Ahzâb:5.

¹²⁸ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.540

¹²⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.540

Cessâs, âyetin amm lafzından hareketle âyeti kimseyle ilişkilendirmezken, İbnu'l-Arabî âyeti Hz. Zeyd b. Hârîse'yle ilişkilendirir ve onun Hz. Zeyd 'in, Hz. Zeyd b. Muhammed diye çağrılması üzere nâzil olduğu görüşündedir. İki Müfessir de evlat edinilen bir kimsenin kendisini evlat edinen kimseye isnaden çağrılmasına karşıdır. İbnu'l-Arabî tebennî konusunda ayrıntıya girer ve konuyla ilgili çeşitli hükümleri dile getirir.

4.2.2. mütebennînin mütebennâsının boşadığı kadınla evlenmesi

Helâl ve harâm kılma yetkisi sadece şâriye aittir. Bir kimse kafasına göre bir şeyin helâl ya da harâm olduğuna hükmedemez. Câhiliye örfü olan evlatlığının boşadığı kadınla evlenememe hükmü de bunlardan biridir.

“(Resûlüm!) Hani Allah'ın kendisine (İslâm ile) nimet verdiği, senin de yine kendisine nimet ver(ip kölelikten azat et)tiğin kimseye (Zeyd'e): “Hanımın (Zeyneb'i) yanında tut, Allah'a saygılı ol (boşanma).” diyordun. Fakat (ona dair) Allah'ın açığa çıkaracağı (emri)ni, insanlardan korkarak içinde gizliyordun. Halbuki kendisinden korkmana Allah daha layıktır. Şimdi mâdem ki Zeyd, (kendi dileğiyle boşayıp) onunla ilişkisini kesti, biz de onu sana zevce yaptık ki (bundan böyle) evlatlıkların, kendilerinden ilişkisini kestiği hanımların(ı nikâhlama)da Mü'minlere bir günah olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.”¹³⁰

Cessâs âyetteki *“Allah'ın açığa çıkaracağı (emri)ni... içinde gizliyordun,”¹³¹* ifadesindeki açığa çıkarılacak şeyden kastın ne olduğuyla ilgili şu iki rivâyeti verir:

a) “Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814), Afî b. Zeyd'in (ö.131/748) şöyle dediğini rivâyet etti: Afî b. Hüseyin bana dedi ki: “Hz. Hüseyin, Allâh'ın *‘Allah'ın açığa çıkaracağı (emri)ni... içinde gizliyordun,’* ifadesiyle ilgili ne diyordu?” Zeyneb'in Resûlullâh'ın (s.a.v) hoşuna gittiğini ve Resûlullâh'ın (s.a.v) Zeyd'e, *‘Allah'tan kork eşini yanında tut onu boşama’* dediğini söylüyordu, dedim. Afî b. Hüseyin, *‘Hayır öyle değil Allâh Peygamberine Zeyneb'in eşlerinden olacağını bildirmişti, Zeyd Resûlullâh'e (s.a.v) gelip Zeynep'ten şikâyetçi olunca, Resûlullâh'ın (s.a.v) ona ‘Allah'tan kork eşini yanında tut, boşama’* dediğini ve bunun üzerine Allâh'ın

¹³⁰ 33. Ahzâb:37.

¹³¹ 33. Ahzâb:37.

‘Allah’ın açığa çıkaracağı (emri)ni... içinde gizliyordun.’ buyurduğunu’ ifade etti.¹³²

b) “Denildi ki Hz. Zeyd eşini Resûlullâh’e (s.a.v) şikâyet ediyordu. Aralarındaki bu kötü durum, Resûlullâh’ın (s.a.v) onların anlaşılamayacağı ve Zeyd’in eşini boşayacağı kanaatine varıncaya kadar devam etti. Zeyd’in eşi Zeyneb bt. Cahş, Resûlullâh’ın (s.a.v) halasının kızıydı. Resûlullâh (s.a.v), kocasının Zeyneb’i boşaması durumunda akrabası olması ve ona şevkat göstermesi sebebiyle onunla evlenme isteğini içinde gizli tuttu. Allâh, bunu gizlemesi ve Zeyd’e “Allahtan kork eşini yanında tut onu boşama” demesinden dolayı Resûlullâh’ı (s.a.v) uyardı ve insanların yanında O’nun bâtnıyla zâhîrinin bir olmasını istedi...”¹³³

Cessâs, bu görüşlerden ikincisini tercih eder ve şunu söyler: ”Bu durum gizlenmesi gereken şeylerden değildir çünkü bu caiz ve mübahtır. Nitekim Allâh bunu her şeyiyle bilendir. Allâh insanlardan daha çok, kendisinden korkulmaya en layık olandır. Bunu Hz.Peygamber’e Allâh mübah kılmıştı. İnsanlara gelince ise onun ilanı ve duyurulması konusunda insanlardan çekinilmemesi en uygun olandır.”¹³⁴

Cessâs, Resûlullah’ın gizleyip de Allâh Teâlâ’nın açığa çıkaracağı şeyin ne olduğuyla ilgili görüşleri verdikten ve kendi görüşünü beyan ettikten sonra, âyetteki “ ...Şimdi mâdemki Zeyd, (kendi dileğiyle boşayıp) onunla ilişkisini kesti, biz de onu sana zevce yaptık ki (bundan böyle) evlatlıkların, kendilerinden ilişkisini kestiği hanımların(ı nikâhlama)da Mü’minlere bir günah olmasın...”¹³⁵ ifadesinin birkaç hüküm içerdiğini dile getirir:

İlk olarak ifadede Hz. Peygamber’in (s.a.v) azat ettiği kölesi Zeyd’in eşiyle evlenmesinin mübah olmasındaki hükmün illetine dikkat çeker. Ona göre bunun Hz. Peygamber’e (s.a.v) mübah olması, mütebennînin mütebennâsının eşiyle evlenmesinin mü’minlere de mübah olmasını gerektirir. Bu durumun kıyasın doğruluğuna delalet ettiği ve hükümlerde manaların itibara alınmasının zorunlu olduğu sonucunu çıkarır. İkinci olarak evlat edinmek yoluyla oluşan yakınlığın,

¹³² Cessâs, C.III, s.530.

¹³³ Cessâs, C.III, s.530.

¹³⁴ Cessâs, C.III, s.530.

¹³⁵ 33. Ahzâb:37.

nikâhın cevazına zarar vermediğini dile getirir. Cessâs, son olarak Allâh'ın Resûlullâh'e (s.a.v) mahsus kıldıkları dışında ümmetin hükümlerde Hz. Peygamber'le (s.a.v) eşit olduğunu savunur.¹³⁶

İbnu'l-Arabî, konuyu daha önce usûl kitaplarında ayrıntısıyla ele aldığını ve ilgili rivâyetlerin hepsinin senetlerinin düşürülmüş olduğunu belirtir. Tefsîrinde konuyu detaylı ele alır ve konuyla ilgili üç rivâyet verir: İlk olarak zayıf olan ve muhtemelen spekülâtif bir rivâyet olması sebebiyle müfessirlerin rivâyetini verir. İkinci olarak Hz. Âişe'nin (ö.58/678) aktardığı ve sadece onun sahih olduğunu düşündüğü rivâyeti verir. Son olarak da Hz. Âişe rivâyetini tamamlar nitelikteki üçüncü rivâyeti verir. İbnu'l-Arabî, üçüncü rivâyette tek bir rivâyet vermemektedir. Aynı konuyla ilgili rivâyetlerin belli farklılıklarını da zikrederek onlardan bir kompozisyon oluşturmaya çalışır.

a) "Müfessirlerin âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili 'Resûlullâh (s.a.v) Zeyd b. Hârise'nin evine gittiğinde onun karısını ayakta görür görmez ondan etkilendi. Ardısıra 'Kalpleri evirip çeviren Allah'ı tenzih ederim,' dedi. Zeyneb bu sözü işitir işitmez yere oturdu. Zeyd eve geldiğinde Zeyneb olup biteni ona anlattı. Zeyd Resûlullâh'ın (s.a.v) Zeyneb'e âşık olduğunu anladığında ona gidip şöyle dedi: 'Ey Allâh'ın Resûl'ü! Bana Zeyneb'i boşamam için izin ver; çünkü o bana karşı gururlu ve diliyle beni yaralamaktadır.' Resûlullâh (s.a.v) gönlünde Zeyneb'e karşı bir şeyler olmasına rağmen Zeyd'e, 'Eşini boşama nikâhında tut,' tavsiyesinde bulundu. Buna rağmen Zeyd onu boşadı. Zeyneb'in iddet süresi dolduğunda Resûlullâh (s.a.v) Zeyd'e 'Benim kendisiyle evlenmek istediğimi ona söyle' diyerek onu Zeyneb'e gönderdi. Zeyd ona geldiğinde 'Müjdeler olsun sana, Resûlullâh (s.a.v) seninle evlenmek istediğini söylüyor.' deyince; Zeyneb 'Rabbim bana emretmeyene kadar hiç bir şey yapmayacağım,' diyerek kalkıp namaza durdu. Ardından bu âyet indi,' dedikleri rivâyet edildi."¹³⁷

b) "Eğer Resûlullâh (s.a.v) vahiyden bir şey gizlemiş olsaydı bu âyeti gizlerdi. Âyetteki 'Allah'ın kendisine nimet verdiği' ifadesinin anlamı İslâm, 'Senin de kendisine nimet verdiğin' ifadesinin anlamı ise azat etmektir. Nitekim Resûlullâh (s.a.v) de Zeyd'i azat etmişti. *'Hanımın (Zeyneb'i) yanında tut, Allah'a saygılı ol*

¹³⁶ Cessâs, C.III, s.530.

(boşanma) diyordun.’ Fakat (ona dair) Allah’ın açığa çıkaracağı (emri)ni, insanlardan korkarak içinde gizliyordun. Halbuki kendisinden korkmana Allah daha layıktır. Şimdi mâdem ki Zeyd, (kendi dileğiyle boşayıp) onunla ilişkisini kesti, biz de onu sana zevce yaptık ki (bundan böyle) evlatlıkların, kendilerinden ilişkisini kestiği hanımların(ı nikâhlama)da Mü’minlere bir günah olmasın. Allah’ın emri yerine getirilmiştir,¹³⁸ âyeti şununla ilgilidir: Resûlullâh (s.a.v) Zeyneb’le evlendiğinde ‘oğlunun eşiyle evlendi’ dediler. Akabinde Allah ‘Muhammed, adamlarınızdan hiçbirisinin babası değildir; fakat o Allah’ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur...¹³⁹ âyetini indirdi.’¹⁴⁰

c) “Yahyâ b. Sellâm’la başkaları şunu rivâyet ettiler: ‘Resûlullâh (s.a.v), Zeyd’i çağırdı, ona ‘Zeyneb’e git ve benim onunla evlenmek istediğimi söyle,’ dedi. Yahyâ’nın rivâyetinde ise bu kısım Resûlullâh (s.a.v) Zeyd’e “Zeyneb’e Allah’ın beni onunla evlendirdiği haberini ver,” şeklindedir. Zeyd kapıyı açmak istedi. Zeynep ‘Kim o’ deyince Zeyd, ‘Benim’ diye karşılık verdi. Zeyneb ‘Ne istiyorsun,’ dediğinde Zeyd ‘Beni Resûlullah gönderdi’ diye cevap verdi. Zeyneb, ‘Resûlullah’a selamlar olsun’ diyerek kapıyı açtı. Zeyd içeri girdiğinde Zeyneb’in ağladığını gördü. Ona ‘Allâh sana ağlayacak göz vermesin. Sen nikahıma sadakat gösteren, emrime itâ’at eden ve mutluluğumu isteyen ne kadar da iyi bir kadındın. Allâh sana benden daha hayırlısını verdi,’ dedi. Zeyneb, ‘Kim’ diye sorduğunda Zeyd, ‘Resûlullah’ dedi. Bunu duyan Zeyneb Allah’a şükür için secdeye kapandı.’¹⁴¹ Bir rivâyete göre hadisin sonu Zeyneb: ‘Rabbim’in emrini bekleyeceğim’ diyerek namazgâhına yönelip namaz kıldı. Bu sırada âyet indi. Resûlullah izin almadan Zeyneb’in olduğu yere girdi. Zeyneb Resûlullah’ın diğer eşlerine karşı övünürken ‘Sizin nikâhlarınızı babanız kıydı benim nikâhımı ise Allah yedi kat semada kıydı,’¹⁴² diyordu tarzındayken diğer bir rivâyette ise hadisin sonu ‘Zeyd Resûlullah’ın mesajıyla Zeyneb’e geldiğinde, onun hamur yoğurduğunu gördü. Zeyd ‘Kalbimde ona karşı olan saygıdan bakamadım, sırtımı dönüp ondan uzaklaştım. Zeyneb sana müjdeler

¹³⁸ 33. Ahzâb:37.

¹³⁹ 33. Ahzâb:40.

¹⁴⁰ Müslim “Îmân”, 27; et-Tirmizî, “Tefsîrû’l-Kur’ân”, 34; İbnu’l-Arabî, Ahkâmû’l-Kur’ân, C. III, s. 577; Ahmed b. Alî İbn Hacer Ebû’l-Fadl el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî I-XII*, Dâru’l-Marife yay. Beyrût h.1379, C.VII, s.524.

¹⁴¹ el-Mâverdî, C.IV, s.406.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel, C.XX, s.326; Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’ân”, 27; Müslim, “Cuma”, 17; İbn Hacer, C.VIII, s.524.

olsun Resûlullah sana şunu söylüyor dedim,¹⁴³ şeklindedir. Şa'bî'ye (ö.104/722) göre rivâyet "Zeyneb Resûlullah'a 'Sana diğer eşlerinin ulaşamadığı üç şekilde ulaşıyorum: Dedemiz bir, Allah beni sana göklerde nikâhladı ve bu emri sana Cebrail getirdi,¹⁴⁴ tarzında son bulmaktadır.¹⁴⁵

İbnu'l-Arabî, yukarıdaki ilk rivâyete ve benzeri iddialara cevap mahiyetinde şunları söyler: "... Bir kimsenin bir Peygamberden bahsettiğinde ondan Allah'ın zikrettiğinden ileri gitmeyecek tarzda söz etmesi gerekir. Çünkü onlarla ilgili söz ve haberler nakil yoluyla gelmektedir... Hz. Muhammed (s.a.v) gerek cahiliye döneminde gerekse sonrasında Allâh'ın bir ikramı, lütfu ve büyüklüğü olarak asla Rabbine isyan etmedi... Onun günahsız olması hak etmeyle ilgili değil bilakis Allah'tan bir lütuftur; çünkü gerek rahmet gerekse maslahat itibariyle Allâh bunu yaratmak zorunda değildir. Kaderiye'nin yaratılanlarla ilgili söylediklerinin tersine peygamberlik Hz. Muhammed'e Allah'ın lütfettiği bir ikram, merhamet ve seçilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ne küçük ne de büyük bir günah işlemiştir. Ondaki nakıs ve ayıp sayılabilecek hiçbir şey meydana gelmemiştir.¹⁴⁶

İbnu'l-Arabî'ye göre Hz. Âişe'nin rivâyeti dışında itibar edilecek bir rivâyet yoktur. Bazıların rivâyet ettiği Hz. Peygamber (s.a.v) onu gördü ve âşık oldu rivâyetinin batıl olduğunu dile getirdikten sonra şu ifadelerle ona karşı çıkar: "Resûlullâh (s.a.v) örtünme farz kılınmadan önce her zaman ve durumda Zeynep'le birlikteydi. Hz. Peygamber (s.a.v) sürekli onu görüyor, kendini ona bağışlamış ve onun dışındakilerden hoşlanmamışken, ona âşık olmuyor! Hz. Zeyneb başkasıyla evlendiğinde ise ona âşık oluyor. Nasıl olur da, Zeyneb ile evlenmek Resûlullâh'ın (s.a.v) aklına gelmemiş ve ona daha önce olmayan sevgisi canlanmış. Haşa, onun temiz kalbi bu tür kötü bir alakadan uzaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: '*Kendilerini denemek için, o (inkâr ede)nlerden bir kısmını faydalandırdığımız dünya hayatının*

¹⁴³ Müslim, "Nikâh", 15; Ahmed b. Hanbel, C.XX, s.326.

¹⁴⁴ Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân I-XXIV*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle yay. b.y. 2000/1420, C.XX, s.276; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân I-X*, Thk. Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî yay. Beyrût 2002/1422, C.VIII, s.49; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XX*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kutub yay. Riyâd 2003/1423 C.XIV, s.194; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, Dâru't-Taybe yay. b.y. 1999/1420, C.VI, s.426.

¹⁴⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.579-580.

¹⁴⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.576-577.

ziynetine (zenginlik ve debdebesine) asla gözlerini dikme!¹⁴⁷ Kadınlar dünya hayatının en büyüleyici ve çekici zinetleridir. Allâh'ın yukarıdaki ifadesi Resûlullâh'ın (s.a.v) boşanmış kadınlara bakmasını yasaklıyorken, Resûlullâh'ın (s.a.v) nikâhlı ve başkasının himayesinde olan kadınlara bakması nasıl mümkün olabilir. Rivâyetin aslı şöyledir: Zeyneb Zeyd'in nikâhı altındayken, o Resûlullâh'e (s.a.v) gelip de beni ondan boşa demeden önce Cebrail Resûlullah'a gelerek: 'Zeyneb senin eşindir,' dedi. Zeyd eşini boşaması için yanına geldiğinde, Resûlullâh (s.a.v) ona: 'Allah'tan kork eşini boşama, onu yanında tut,' dedi. Zeyd bu tavsiyeye uymayıp onu boşadı. Zeyneb iddetini doldurduğunda, Resûlullâh (s.a.v) onu azat ettiği kölesi, aynı zamanda eski eşi olan, Zeyd eliyle istedi. Tefsîr ettiğimiz bu Kur'ân pasajını Cenab-ı Hak onların durumuyla ilgili olarak indirdi. Allâh bu âyetlerle özetle şunu söylemiştir: Ey Muhammed, Allah'ın ve senin kendisine ikramda bulunduğunuz kimseye eşini yanında tut, onu boşama konusunda Allah'tan kork diyor, Allah'ın sana açıklamış olduğunu ve daha sonra da bu gizlemiş olduğunu açığa çıkardığını hatırla. Allah, Zeyneb'i kendisine nikâhladığını Hz. Muhammed'e bildirmişti. Sonraki süreçte Zeyneb'in onun eşi olduğu vahyedildiğinde Resûlullâh (s.a.v) bunun zorunlu olduğunu ve duyurulması gerektiğini anladı... Dini ilimlerde tahkik ehli müfessirlerin ve büyük ilim adamlarının görüşüne göre, konuyla ilgili Kur'ân pasajı Resûlullâh'ın (s.a.v) söylemiş olduğu her şeyde masumluluğuna ve dürüstlüğüne delalet eder.¹⁴⁸

İbnu'l-Arabî "*Allah'ın açığa çıkaracağı (emri)ni... içinde gizliyordun,*"¹⁴⁹ âyetindeki gizlenilenin Resûlullâh'ın (s.a.v) Zeyneb'le nikâhdır şeklinde anlamaktadır. İfadeyi Resûlullâh'ın (s.a.v) ona olan meyli ve sevgisi şeklinde anlayanların da olduğuna değinir.¹⁵⁰

Allah Teâlâ'nın "*Zeyd, (kendi dileğiyle boşayıp) onunla ilişkisini kesti, biz de onu sana zevce yaptık ki (bundan böyle) evlatlıkların, kendilerinden ilişkisini kestiği hanımların(ı nikâhlama)da Mü'minlere bir günah olmasın...*"¹⁵¹ ifadesi meyanında kişinin kendi sülbünden ve kısmen sülbünden olan çocuklarının eşleriyle

¹⁴⁷ 20.Taha:131.

¹⁴⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.577-578.

¹⁴⁹ 33. Ahzâb:37.

¹⁵⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C. III, s.576.

¹⁵¹ 33. Ahzâb:37.

evlenmesinin yasak olduğunu belirtir. Kısmen sülbünden olanlar ise süt emme yoluyla oluşan akrabalıklardır.¹⁵² Bu açıklamadan sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Zeyneb'le evlenmesinin hiçbir şekilde yasak olmadığını gün yüzüne çıkarmaktadır.

İbnu'l-Arabî, “Zeyd, (kendi dileğiyle boşayıp) onunla ilişkisini kesti, biz de onu sana zevce yaptık,”¹⁵³ ifadesindeki “الْوَطْرَ” kelimesinin anlamından hareketle Hz.

Zeyd'in, Hz. Zeyneb'le cimada bulunduktan sonra onu boşamış olduğunu söyler. Ayrıca bazı âlimlerin âyetteki “Onu sana zevce yaptık,”¹⁵⁴ sözünü delil göstererek, Resûlullah'ın evlilik akdinin izdivaç lafzıyla zikredildiğine dikkat çektiklerini, evlilik akdi için Allah'ın zikrettiği lafzı kullanmanın gerektiği başka bir lafzın kullanılmasının caiz olmadığı düşüncesinde olduklarını belirtir. Ona göre ise nikah akdi için izdivaç lafzı şart değildir.”¹⁵⁵

İki müfessir de âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili çeşitli rivâyetler zikrederler. Resûlullâh'ın (s.a.v) Hz. Zeyneb'ten etkilendiği ve ona âşık olduğuyla ilgili söylentilere itibar etmezler. Cessâs'a göre; âyetin sebep-i nüzûlü Hz. Peygamber'in (s.a.v) Zeyd, Zeyneb'i boşarsa onunla evlenirim düşüncesini gizli tutması sebebiyle Allâh'ın Peygamber'i (s.a.v) uyararak, ondan insanların yanında zâhiri ve bâtınıyla bir olması gerektiğini istemesidir, ayrıca Cessâs, âyetten şu çıkarımlarda bulunur:

- a) Evlat edinmek yoluyla oluşan bağ nikâha engel teşkil etmez.
- b) Allâh Peygamberine has hüküm koymadıkça mü'minler hükümde peygamberle birdir.
- c) Âyetteki hükümler ve onları gerektiren manalar edille-i erbaadan kıyasın doğruluğuna delalet eder.

İbnu'l-Arabî, Cebrail'in, Hz. Zeyneb Hz. Zeyd'le evliyken Resûlullâh'e (s.a.v) gelerek Zeyneb'in eşi olduğunu bildirmesi ve O'nun bunu açıklama konusunda çok zorluk çektiğini (Hz. Âişe'nin deyişiyle “Resûlullâh (s.a.v) vahiyden bir şey gizleseydi bu âyeti gizlerdi”) bunun üzerine Allâh'ın âyeti indirdiği

¹⁵² İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C.III, s.580.

¹⁵³ 33. Ahzap:37 “فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطْرًا ۖ يُرْسِلُهَا إِلَيْكَ نِكَاحًا”

¹⁵⁴ 33. Ahzâb:37, “رُجُوعًا لَهَا”.

¹⁵⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.579.

kanaatindedir. İbnu'l-Arabî peygamberlerin günah işlemekten uzak olduklarını beyan ettikten sonra Hz. Muhammed'in ne büyük ne de küçük bir günah işlemiş olduğunu ifade eder. İbnu'l-Arabî ayrıca evlilik akdi için belli lafızların kullanılmasının şart olmadığı görüşünün yanında Hz. Zeyneb'in Resûlullâh'la (s.a.v) evlendiğinde bakire olmadığına değinir.

Son olarak, iki müfessir de tebennî konusundaki yasaklamanın Hz. Zeyd'in, Hz. Muhammed'in oğlu diye çağırılmasından kaynaklandığında hemfikirler.

4.3. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşleriyle Evlenmenin Yasak Oluşu

“O Peygamber, Mü'minlere kendi canlarından daha evladır (yakındır). Onun zevceleri de (Mü'minlerin) anneleridir. Akraba olanlar, Allah'ın kitabında birbirlerine Mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındır. (Miras artık akrabayaadır.) Ancak dostlarınıza bir iyilik (bir vasiyet) yapmanız hariçtir. Bu (hüküm), Kitab'da yazılmıştır.”¹⁵⁶

Cessâs, âyetteki “Onun zevceleri de (Mü'minlerin) anneleridir.”¹⁵⁷ ifadesinin iki yönü olduğu kanaatindedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin saygı ve hürmette onların annesi gibi olmasının gerekliliği; ikincisi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle evlenmenin haram olmasıdır. Ona göre âyette kastedilen Hz. Peygamber (s.a.v)'in eşlerinin mü'minlerin annesi olduğu değildir. Böyle olması durumunda onların kızları mü'minlerin kardeşleri olacağından mü'minlerin onlarla evlenmesinin caiz olmayacağını belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) kızlarını evlendirdiği ve eşlerinin ise annelik sıfatıyla mü'minlere mirasçı olmadığı bilgisini verir.¹⁵⁸

İbnu'l-Arabî, Nebî'nin (s.a.v) eşlerinin hakikatte mü'minlerin anneleri olmadığını fakat hürmet itibarıyla mü'minlerin annelerinin derecesine yükseltildiklerini dile getirir. Ona göre bunların hepsi Nebî'yi (s.a.v) yüceltmek ve O'nu kıskançlık acısı çekmekten korumak içindir.¹⁵⁹ Bu görüşünü “Sizin, Allah'ın Resûlü'ne eziyet vermeniz, kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlananız asla

¹⁵⁶ 33. Ahzâb:6.

¹⁵⁷ 33. Ahzâb:6.

¹⁵⁸ Cessâs, C.III, s.522-523.

¹⁵⁹ İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C.III, s.541.

*mümkün değildir. Bu, Allah katında büyük (bir günah)tır,*¹⁶⁰ âyeti ve Nebi'nin (s.a.v) Ensar'a söylemiş olduğu “Sad'ın kıskançlığına ne şaşıyorsunuz? Ben ondan daha kıskancım. Allah ise benden daha kıskançtır,”¹⁶¹ hadisiyle destekler. Hiç kimsenin, hürmette Hz. Peygamber'in (s.a.v) derecesine ve husûsiyetine sahip olmadığını ve eşlerini kıskanmamasına rağmen onlarla ilgili az da olsa endişe taşıdığını dile getirir.¹⁶²

İbnu'l-Arabî, müfessirlerin bir kısmının, “Sizin, Allah'ın Resûlü'ne eziyet vermeniz, kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla mümkün değildir. Bu, Allah katında büyük (bir günah)tır,”¹⁶³ âyetinden hareketle Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra eşlerinin insanlara haram kılındığı görüşünde olduklarını beyan eder. Müfessirlerin, Resûlullah'la zevceleri arasındaki bu hürmetin sabitliği konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. Bununla birlikte müfessirlerin, âyette kastedilenlerin Resûlullah'ın kendisiyle cima ettikten sonra, daha hayattayken boşadığı veya kendisinden vazgeçtiği kimselerin olduğu kanaatlerini aktarır.¹⁶⁴

İbnu'l-Arabî, “Nebi'nin (s.a.v) eşleri mü'minlerin anneleridir,”¹⁶⁵ âyetinde Resûlullahın eşlerinin herkesin mi yoksa sadece erkeklerin mi annesi olduğu konusunda ihtilaf edildiğine ve bununla ilgili iki görüşün olduğuna değinir. Birinci görüş ehlinin, âyetin herkes için genel olduğu düşüncesini; ikinci görüş ehlinin ise bunun erkeklere has olduğu kanaatini verir. İkinci görüş ehlinin sahih olan “Bir kadın Hz. Âişe'ye: ‘Ey Anneciğim!’ dedi. Hz. Âişe: ‘Ben senin annen değilim. Ben erkeklerinizin annesiyim,’ dedi,”¹⁶⁶ rivâyetini delil getirdiklerini söyler. Bayanların birbiriyle evlenmesinin helal olmamasından hareketle Resûlullahın eşleriyle mü'min kadınlar arasında hürmetten dolayı örtünmeye gerek olmadığını da dile getirdiklerine değinir.¹⁶⁷

¹⁶⁰ İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C.III, s.541.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, C.XXX, s.104; Buhârî, “Tevhîd”, 12; Müslim, “Talâk”, 8; İbn Hibbân, C.XIII, s.86.

¹⁶² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.541-542

¹⁶³ 33. Ahzâb:53.

¹⁶⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.541

¹⁶⁵ 33. Ahzâb:6.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, C.XLII, s.462; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.540-543.

¹⁶⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.542

İki müfessir de “Nebi’nin (s.a.v) eşleri mü’minlerin anneleridir,”¹⁶⁸ ifadesini Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin hakikatte mü’minlerin annelerinin olmadığı fakat hürmet itibariyle mü’minlerin annelerinin derecesinde olduğu ve onlarla evlenmenin haram kılındığı şeklinde anlamaktadır. Bunun yanında İbnu’l-Arabî, ayrıntıya girerek Hz. Peygamber’in (s.a.v) kendisiyle cima etmeden boşadığı bir kadınla mü’minlerin evlenmesinin haram olmadığını ve onun eşlerinin sadece mü’min erkeklerin annesi olduğunu, mü’min kadınların annesi olmadığını rivâyetler üzerinden beyan eder.

4.4. Tahyîr

Yapı itibariyle mastar olan Tahyîr kelimesi, خار filinin tef’îl babından türetilmiştir. Sözcük anlam itibariyle kişiyi bir işi işleyip işlememekte muhayyer bırakma, ona seçim hakkı verme, vb. anlamlara gelir.¹⁶⁹ Kelimenin ıstîlâhî anlamı ise aşağıdaki âyetten anlaşılacağı üzere kişinin zevcesini dünya ve zinetiyle; Allâh, âhiret ve kendisi arasında tercihte bulunması için yetkili kılmasıdır. Bu kadına ise tercih yapma yetkisine sahip anlamında muhayyer kadın denilir.¹⁷⁰ Tahyirle ilgili âyet şudur:

*“Ey Peygamber! (Bu sırada seni dünyalık isteyerek huzursuz eden) hanımlarına de ki: “Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzellikle serbest bırakayım. Eğer; Allah’ı, Resûlü’nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız, şüphe yok ki Allah, içinizden güzel hareket edenlere büyük mükâfat(lar) hazırlamıştır.”*¹⁷¹

Cessâs, Tahyîr âyetinin inşinin akabinde Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerini nasıl muhayyer bıraktığını Hz. Âişe’nin şu rivâyetiyle verir: “Hz. Âişe, ‘Eğer; Allah’ı, Resûlü’nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız...’¹⁷² âyeti inince Hz. Peygamber (s.a.v) yanıma gelerek bana şöyle dedi: ‘Ey Âişe! Sana bir şey söyleyeceğim, anne ve babana danışmadan aceleyle karar vermen gerekmiyor.’ Allah da biliyor ki anne ve

¹⁶⁸ 33. Ahzâb:6.

¹⁶⁹ İbn Manzûr, C.IV, s.264; Erdoğan, s.539

¹⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen yay. İstanbul, ts. C.II, s.178, Erdoğan, s.194, 539

¹⁷¹ 33. Ahzâb:28-29.

¹⁷² 33. Ahzâb:29.

babam Resûlullâh'dan (s.a.v) ayrılmamı emredecek değillerdi. Resûlullâh (s.a.v) bana '*Ey Peygamber! (Bu sırada seni dünyalık isteyerek huzursuz eden) hanımlarına de ki: Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız...*' âyetini okudu. Bunu mu anne ve babama danışacağım! Ben Allâh'ı, O'nun Peygamber'ini ve ahiret yurdunu istiyorum, dedim.¹⁷³

Cessâs, aynı râvinin başka bir senetle yukardaki hadisi tamamlar mahiyetteki şu rivâyetini de verir: 'Ma'mer'in Eyyub'ten yaptığı rivâyete göre Hz. Âişe, Resûlullâh'e (s.a.v) kendisinin onu seçtiğini eşlerine söylememesini tembihleyince Resûlullâh (s.a.v) 'Ben insanlara yol göstermek için gönderildim, onlara sıkıntı vermek için değil,' şeklinde cevap verdi.'¹⁷⁴

Cessâs, âyetteki Tahyîr hakkındaki görüşleri uzun uzadıya delilleriyle birlikte zikreder.¹⁷⁵ Kendi görüşünü farklı görüşleri zikrettikten sonra verir. Bu görüşleri üç madde halinde vermek mümkündür:

a) Allah, Peygamber'in eşlerini dünyayla ahiret arasında muhayyer bırakmıştır, diyenler. Hasan Basrî (ö.110/728) ve Katâde (ö.117/735) "...*Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız...*"¹⁷⁶ ve "Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız..."¹⁷⁷ ifadelerinden hareketle bu görüşü savunmaktadır.¹⁷⁸

b) Âyette boşanma Tahyîr şartına bağlanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri dünyayı ve zinetlerini seçtiklerinde boşanmayı seçmiş olacaktı. Tahyîrin kendisi boşanma değildir, diyenler. Bu kimselerin delilleri şunlardır; '*Ey Peygamber! (Bu sırada seni dünyalık isteyerek huzursuz eden) hanımlarına de ki: "Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzellikle serbest bırakayım,"*'¹⁷⁹ âyetiyle, yukarıda geçen Hz. Âişe ve Mesruk'un (ö.63/683) "Hz. Âişe'ye karısını muhayyer bırakan bir adam hakkında soru soruldu o da 'Resûlullâh (s.a.v) da bizi muhayyer bıraktı. Onun böyle yapması

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, C.XLII, s.180, 182; Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 27; Müslim, "Talâk", 17; İbni Mâce, "Talâk", 17; et-Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 34; en-Nesâî, "Talâk", 26; İbn Hibbân, C.X, s.85; Cessâs, C.III, s.525; İbn Hacer, C.VIII, s.521.

¹⁷⁴ Müslim, "Talâk", 35; Cessâs, C.III, s.525.

¹⁷⁵ Bkz Cessâs, C.III, s.526-527.

¹⁷⁶ 33. Ahzâb:28.

¹⁷⁷ 33. Ahzâb:29.

¹⁷⁸ Cessâs, C.III, s.525.

¹⁷⁹ 33. Ahzâb:28.

boşama mıdır!’ dedi,¹⁸⁰ rivâyetleridir.¹⁸¹ Onlara göre nasslar, Resûlullâh’ın (s.a.v) âyetle muhayyerlikle emrolunduğunu ispatlarken, onun eşlerini muhayyer bıraktığını delillendirmemektedir. Bununla birlikte âyetteki Tahyîrin nikâhlı kalmakla boşanmak arasında olduğuna delalet ettiğini savunurlar. Bu kimselerce Tahyîr boşama için değildir. O talakın başlangıcıdır. Çünkü âyetle Allâh Teâlâ Peygamberine eşleri dünyayı seçtikleri takdirde onları boşamayı emretmiştir. Onlara göre âyet, Peygamberin eşleri Tahyîrde bulunduklarında talakın vuku bulmasını gerekli kılmaz. Bu bir kimsenin karısına şunu seçersen seni boşarım demesi gibidir.

182

c) Cessâs “Allah’ı, Resûlü’nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız...”¹⁸³ âyetini delil getirerek Tahyîrin Hz. Peygamber’le (s.a.v) boşanma arasında olması gerektiği kanısındadır.

Cessâs, selefın karısını muhayyer bırakan kişinin durumu hakkında ihtilaf ettiğini zikrettikten sonra sahâbenin konuyla ilgili görüşlerini verir: “Hz. Alî (ö.40/661), Zâzân’ın (ö.129/747) kendisinden rivâyet ettiğine göre ‘kadın kocasını seçerse bir ric’î talak, boşanmayı seçerse bir bâin talak olur,’¹⁸⁴ derken; Ebû Cafer’in Hz. Alî’den aktardığı rivâyette ise o, ‘Kadın kocasını seçtiğinde boşanma gerçekleşmez, kadın kendisini seçerse bir bâin talak olur,’ der. Hz. Ömer’le Hz. Abdullah b. Mes’ûd (ö.32/652): ‘Muhayyer kadın kocasını seçtiği takdirde talak gerçekleşmezken, onun kendisini (boşanmayı) seçmesi bir ric’î talak olur,’ dediler.¹⁸⁵ Zeyd b. Sabit ‘Muhayyer kadın kocasını seçerse ayrılık gerekmez, boşanmayı seçerse üç talakda vuku bulur,’¹⁸⁶ derken “senin hükmün elinde”dir, ifadesiyle ilgili olarak da ‘Kadın boşanmayı seçerse bir ric’î talak olur,’ dedi.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, C. XLI, s.196, C.XLII, s.247, 443, C.XLIII, s.163; Buhârî, “Talâk” 5; Müslim, “Talâk”, 25-28; et-Tirmizî, “Talâk” 4; en-Nesâî, “Nikâh” 2.

¹⁸¹ Yine Mesruk’tan rivâyet edilen bu hadisin başka bir versiyonu ise şu şekildedir: “Hz. Âişe: ‘Resûlullâh bizi muhayyer bırakınca biz onu tercih ettik. Hz.Peygamber onu seçmemizi boşama saymadı,’ dedi.” Bkz. Müslim, “Talâk”, 26-28; Cessâs, C.III, s.525; İbn Hacer, C.IX, s.368.

¹⁸² Cessâs, C. III, s.525-526.

¹⁸³ 33. Ahzâb: 29.

¹⁸⁴ et-Tirmizî, “Talâk”, 4; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl-VIII*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr ve arkadaşları, Dâru’t-Taybe yay. b.y. 1997/1417, C.VI, s.347; İbn Hacer, C.IX, s.368.

¹⁸⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm, C.VII, s.9; et-Tirmizî, “Talâk”, 4; İbn Hacer, C.IX, s.368.

¹⁸⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, C.VII, s.9.

¹⁸⁷ Cessâs, C. III, s.526.

Cessâs, sahâbenin konuyla ilgili reylerini verdikten sonra fakihlerin görüşlerini verir. “Ebû Hanîfe (ö.150/767), Züfer (ö.158/775), Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve Muhammed (189/805) ‘Muhayyer kadın kocasını seçerse talak vaki olmaz. Koca eşini muhayyer bırakırken boşamaya niyet eder, kadın da boşanmayı seçerse bir bâin talak meydana gelir. Koca eşini üç talakla boşamaya niyet etmiş olsa bile bir bâin talak gerçekleşir,’ dediler. “Senin hükmün elindedir” ifadesi de muhayyerlik gibidir fakat koca bunu derken üç talağa niyet etmişse kadının boşanmayı seçmesi halinde üç talak vaki olur,’ dediler. İbn Ebî Leylâ (ö.83/702), Evzâî (157/774) ve Sevrî (ö.161/778) ‘Muhayyer kadın kocasını seçerse talak gerçekleşmezken, kadının boşanmayı seçmesi durumunda bir ric’î talak gerçekleşir,’¹⁸⁸ dediler. Mâlik b. Enes (ö.179/795) ‘Muhayyer kadının üç talakla boşanmayı tercih etmesi halinde üç talak da vaki olur, bir talakla boşanmayı seçmesi halinde ise ayrılık gerçekleşmez,’ dedi. Mâlik, “senin hükmün elindedir” ifadesiyle ilgili olarak da ‘Kadının bir talakı kast ederek boşanmayı seçmesi bir ric’î talaktır. Koca bir talak niyetiyle bunu söylemişse talak gerçekleşmez. Şâyet koca bu söze bir talakla ifadesini de eklemişse, kadının boşanmayı tercih etmesi halinde bir ric’î talak gerçekleşir,’¹⁸⁹ dedi. Leys (ö.175/791) ‘Muhayyer kadının kocasını seçmesi talakla gerçekleştirmezken, boşanmayı tercih etmesi bâin talağa neden olur,’ dedi. Şâfî, muhayyerlik ve “senin hükmün elindedir,” sözüyle ilgili olarak ‘Sadece kocanın isteği doğrultusunda talak gerçekleşir, koca bunlarla boşamayı kast etse, eşi de boşanmayı tercih ederse yine talak gerçekleşir, kadın kocasından ayrılmak istemezse boşanma gerçekleşmez,’¹⁹⁰ dedi.”¹⁹¹

Tahyîrin, Peygamberle boşanma arasında olduğu kanısında olan Cessâs, Tahyîrin aslında ne direkt ne de dolaylı (kinayeli) boşanma olduğunu ifade ettikten sonra Hanefî âlimlerin şu görüşlerine yer verir: “Resûlullâh (s.a.v) eşlerini boşamak istese bile onları muhayyer bırakması üç talakla boşama olmaz. Buna, Peygamberin eşlerini muhayyer bırakması, eşlerinin onu seçmeleri ve bu durumun boşama kabul edilmemesi delalet eder. Muhayyerlik kelimesi, sadece boşanmaya has kılınmaz. Bu kelimede buna delalet edecek hiç bir şeyde yoktur. Bu kelime “iddet say” kelimesi

¹⁸⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm, C.VII, s.10, 14; et-Tirmizî, “Talâk”, 4.

¹⁸⁹ es-Sa’lebî, C.VIII, s.33.

¹⁹⁰ es-Sa’lebî, C.VIII, s.33.

¹⁹¹ Cessâs, C.III, s.526-527.

gibi değildir. Çünkü koca bu kelimeyi söylerken boşamaya niyet ettiğinde boşanma gerçekleşir. Zira iddet boşanmanın gereksinimlerindendir. Boşama bu lafızla belirtilmiş olur.¹⁹² Hanefilerin Tahyîri kadının boşamayı seçmesi durumunda boşanma kabul ettiklerini dile getirir. Cessâs'a göre peygamberin eşlerini muhayyer bırakması ayrılıkla evli kalma arasındadır. Onların boşanmayı seçmesinin boşanmayı gerektirdiğini aksi takdirde Tahyîrin manasının olmayacağını savunur. Bunu iktidarsız veya cinsel organı kesik kimsenin karısının boşanmayı istemesine benzeter. Her iki durumda da boşanmanın gerçekleşeceğini fakat usûlî fıkhıdaki "muhayyerliklerle üç talak vaki olmaz" kuralı gereğince bu ayrılığın üç talakla olamayacağını belirtir.¹⁹³

İbnu'l-Arabî, Tahyîr âyetiyle ilgili ahkâmı ele almadan, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili beş görüş zikreder.

Birincisi, Mukâtil b. Hayyân'ın (ö.150/767) "Allâh, Peygamberinin halvetini korudu ve onları Resûlullâh'dan (s.a.v) sonra evlenmemek üzere muhayyer bıraktı. Resûlullâh (s.a.v) kendisini tercih etmeleri sebebiyle onları nikâhında tuttu,"¹⁹⁴ sözüdür.

İkincisi, İbnu'l-Kâsım'ın (ö.191/806) "Allâh, Peygamber'ini (s.a.v) dünyayı ve ahireti seçme konusunda muhayyer bıraktı. Cebrail yeryüzünün hazineleri ve anahtarlarıyla Resûlullâh'e (s.a.v) gelerek ona: "Allâh seni hükümdar veya kul bir peygamber olman arasında muhayyer bıraktı," Resûlullâh (s.a.v) Cebrail'e bir şey danışmak istercesine baktı. Cebrail, ona mütevazı olmasını işaret edip "Bir gün aç kalan bir gün doyan kul bir peygamber olmak isterim" demesini istedi. Peşine Resûlullâh (s.a.v) "Allâh'ım, beni miskin yaşat, miskinken canımı al ve beni onlarla haşret," dedi. Resûlullâh (s.a.v) miskinliği seçince Allâh, eşleri de onun dengi olsun diye Hz. Peygamber'e (s.a.v) eşlerini muhayyer bırakmasını emretti,"¹⁹⁵ şeklindeki ifadesidir.

Üçüncüsü; İbnu'l-Arabî, Câbir b. Abdillâh (ö.78/697) ile Nekkâş'ın (ö.351/962) Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin ondan güç yetiremediği şeyler istemiş

¹⁹² Cessâs, C.III, s.527.

¹⁹³ Cessâs, C.III, s.527.

¹⁹⁴ el-Mâverdî, C.IV, s.395; İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'ân, C.III, s.550;

¹⁹⁵ Abdürrezzâk b. Hemâm, C.III, s.184; Kurtubî, C.XII, s.7; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.550; İbn Hacer, C.IX, s.542.

olduğuyla ilgili rivâyetlerini verir. İlk olarak mevzu bir rivâyet olduğuna inandığı Nekkâş'ın daha sonra ise İmam Müslim'in sahihindeki sahih olduğuna kanaat getirdiği Câbir b. Abdillâh'ın rivâyetini aktarır: "Nekkâş 'Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri O'ndan güç yetiremediği şeyler istediler. İlk Ümmü Seleme (ö.62/681) Resûlullâh'dan (s.a.v) işlemeli bir örtü istedi fakat O buna güç yetiremedi. Meymûne (ö.51/671) bir Yemen elbisesi, Zeyneb bt. Cahş çizgili bir elbise, Ümmü Habîbe (ö.44/664) pamuklu bir elbise, Sevde bt. Zem'a (ö.23/644) ise Hz. Peygamber'den (s.a.v) Hayber kadifesi istedi. Hz. Âişe dışındakilerin hepsi Resûlullâh'tan (s.a.v) bir şey istedi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v) onları muhayyer bırakmakla emrolunduğunu rivâyet etti."¹⁹⁶

"Câbir b. Abdillâh'dan rivâyetle, 'Hz. Ebû Bekr (ö.13/634), Resûlullâh'la (s.a.v) görüşmek için evine geldiğinde insanların onun kapısında oturmuş olduğunu gördü. Hz. Peygamber (s.a.v) onlardan hiç kimseyle görüşmek istememişti. Eve girmek için izin isteyen Hz. Ebû Bekr, Resûlullâh'ın (s.a.v) da kendisiyle görüşmek istemesi üzerine içeri girdi. Ardından Hz. Ömer çıkageldi, o da görüşmek için izin istedi. Resûlullâh (s.a.v) girmesi için ona da izin verdi. Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri arasında sessiz ve kederli bir halde oturduğunu gördü. Resûlullâh'ı (s.a.v) gülümsetecek bir şey söyleyeceğim, düşüncesiyle "Ey Allâh'ın Resûlü bt. Hârice'yi gördün mü, benden nafaka istedi. Ben de onun yanına gidip boynunu büktüm," dedi. Resûlullâh (s.a.v) gülerek: "Yanımda gördüklerin de benden nafaka istiyorlar," dedi. Bunu duyan Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer kızlarının yanına gidip boyunlarını büktüler. Onlara "Resûlullâh'ın (s.a.v) yanında olmayan ve güç yetiremediği şeyi O'ndan nasıl istersiniz?" diyorlardı. Resûlullâh (s.a.v) eşlerinden bir ay uzak durdu. Sonrasında tahyîr "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا"¹⁹⁷ âyeti indi." dedi."¹⁹⁸ İbnu'l-Arabî bu sahih

hadisten hareketle Nekkâş'ın kavlinin tersine, Hz. Âişe'nin de Resûllâh'tan bir şeyler istemiş olduğu hakikatının ortaya çıktığını ifade eder.¹⁹⁹

¹⁹⁶ el-Mâverdî, C.IV, s.395; İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C. III, s. 550-551.

¹⁹⁷ 33. Ahzâb:28.

¹⁹⁸ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s. 550-551; İbn Hacer, C.IX, s.290.

¹⁹⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.551.

Dördüncüsü, Nekkâş'ın başka bir rivâyetidir: “Bir gün Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri toplanıp: ‘Biz de kadınların istediği zinetler, elbiseler gibi şeyleri isteyelim.’” dediler. Hatta onlardan kimisi: ”Biz, başka bir kimsenin yanında olsaydık, zinetlerimiz, elbiselerimiz ve değerimiz olurdu.” diyecek kadar ileri gitti. Peşi sıra Allâh onların muhayyer bırakılmalarıyla ilgili âyeti indirdi.”²⁰⁰

Beşincisi, Abdullâh b. Ubeydillâh b. Ebî Sevr'in, İbn Abbâs'tan (ö.68/687) rivâyet ettiği, Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin kendisini kıskanmış olmaları üzerine eşlerinin yanına bir ay girmeyeceğine dair yemin etmesiyle ilgili uzunca rivâyettir: “Uzun süre Hz. Ömer’e, ‘Eğer ikiniz de Allah’a tevbe ederseniz (ne güzel). Çünkü kalpleriniz (tevbeyi gerektiren bir kusura) meyletmişti,’²⁰¹ âyetinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) hangi iki eşi için inzâl olduğunu sormak istiyordum. Bir yıl bekledim. Heybetinden dolayı bir türlü bunu ona soramıyordum. Bu durumum onunla hac yapmama kadar devam etti. Zahrân geçidine ulaştığımızda, Erâk ağacına doğru gitti. Ardından ‘Bana su idavesini²⁰² getir’ dedi. İdaveyi getirdim, biraz yürüdük. Def-i hâcette bulunduktan sonra yanına geldi. Eline su döktüm abdest aldı. Ona: Ey mü'minlerin emiri! Allâh Teâlâ'nın kendileriyle ilgili olarak ‘Eğer ikiniz de Allah’a tevbe ederseniz (ne güzel). Çünkü kalpleriniz (tevbeyi gerektiren bir kusura) meyletmişti,’²⁰³ buyurduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) iki eşi kimdir? Bir yıldır bunu sana sormak istiyordum fakat heybetinden dolayı bir türlü soramadım, dedim. Hz. Ömer: ‘Ey İbn Abbâs! ne ilginçsin! Bir daha böyle bir şey yapma. Bana soracağın şeyle ilgili bilgi sahibi olduğumu zannetmiyorsan bile yine de onu sor.’²⁰⁴ Hz. Ömer, ‘Onlar Hafsa (ö.45/665) ile Âişe'dir,’ deyip konuşmasına şu şekilde devam etti: ‘Biz Kureyş topluluğu kadınlarla başa çıkabiliyorduk. Medine’ye geldiğimizde kadınlarının kendileriyle başa çıktığı bir kavim bulduk. Kadınlarımız onların kadınları tarafından eğitmeye başlandı. Evimiz Umeyye b. Zeyd oğulları tepesindeydi. Bir gün, bir işle meşgulken eşim “Şöyle yapsan ya,” dedi. Eşime sinirlenip: Neyin var, meşguliyetime karışyorsun, deyince. Bana: “Neden işine

²⁰⁰ İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C.III, s. 551; el-Mâverdi, C.IV, s.395.

²⁰¹ 66. Tahrîm:4.

²⁰² Deriden yapılmış küçük su kabı. Bkz. İbn Manzûr, C.XIV, s.24.

²⁰³ 66. Tahrîm: 4.

²⁰⁴ İbnu'l-Arabî ara cümle olarak Zührî'nin “İbn Abbâs bunu hoş görmediğinden Hz. Ömer’e sormadı ve bunu soramadığını da gizlemedi.” dediğini verir. Hadiste ara cümleyi vermenin doğru olmayacağı kanaati taşındığından Zührî'nin rivayetinin buraya alınması uygun görüldü. Bkz. İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.552.

karışmamı hoş karşılamıyorsun? Allâh’a yemin olsun ki Resûlullâh’ın (s.a.v) eşleri onun işine karışıyor ve onlardan herhangi biri gün sırası onda olmasına rağmen sabahtan geceye kadar ondan uzaklaşabiliyor,” şeklinde cevap verdi. Hızlıca elbiselerimi giydim, cübbemi alıp çıktım. Bu hicâb emrinin inmesinden önceydi. Hz. Âişe’nin yanına girdim. Ona: Ey Ebû Bekr’in kızı! Resûlullâh’e (s.a.v) eziyet ettiğini duydum, deyince bana: “Ey Hattab’ın oğlu! Benim seninle ne alakam var? Sen kendi aybına bak,” dedi. Hafsa’nın yanına girdim, Ona: Resûlullâh’ı (s.a.v) rahatsız ettiğini duydum. Resûlullâh’ın (s.a.v) işlerine karışıyor, onunla tartışıyor musun? Diye sorduğumda, Hafsa: “Evet” dedi. Sizden biri sabahtan geceye kadar ondan uzak kalıyor mu? Deddiğimde, Hafsa yine: “Evet” dedi. Ben de: Sizden kim bunu yaptıysa kaybetmiş ve zarara uğramıştır. Sizden biri Resûlullâh’ın (s.a.v) ona sinirlenmesi sebebiyle Allâh’ın da kendisine gazaplanmasından ve onu helak etmemesinden emin midir? Resûlullâh’dan (s.a.v) bir şey isteme, onun işine karışıp onunla tartışma, ihtiyacın olduğu şeyi benden iste. Seni, güzelliğinin ve Resûlullah’ın sevgisinin kendisini şaşırttığı komşun²⁰⁵ aldatmasın. O senden daha güzel ve Resûlullâh’e (s.a.v) senden daha sevimlidir. Biliyorsun Resûlullâh (s.a.v) seni sevmiyor, ben olmasaydım şimdiye kadar seni boşamıştı, dedim. Hafsa bunları duyunca çok şiddetli bir şekilde ağladı. Yakınım olması hasebiyle Ümmü Seleme’nin yanına gidip onunla konuştum. Bana “Ey Hattab’ın oğlu! ne acayipsin! Resûlullâh’la (s.a.v) eşleri arasına girecek kadar her şeye müdahil oluyorsun,” dedi. Bu sözleriyle farkına varmadığım bu işten beni alıkoydu. Ensar’dan bir komşum vardı. Resûlullâh’e (s.a.v) gitmede nöbetleşirdik. Bir gün o, bir gün ben giderdim. Birbirimize indirilen vahyi getirirdik. O günlerde Gassân kabilesinin bizimle savaşmak için hazırlık yaptığını konuşuyorduk. O gün sahabî arkadaşım Resûlullâh’e (s.a.v) gitti. Akşam geldiğinde seslenerek kapımı çaldı. Kapıya çıktığımda, “Bugün büyük bir olay oldu,” dedi. Ne oldu, Gassân kabilesi mi geldi? dediğimde “Yok, bundan daha büyüğü dedi,” ne diyorsun! Resûlullâh (s.a.v) eşlerini mi boşadı? Hafsa, kaybedenlerden oldu, dedim. Bu olmasa bile bunun gerçekleşmek üzere olduğuna inanıyordum. Sonunda sabah namazımı kıldım, elbiselerimi giyip şehre indim. Hafsa’ya gittiğimde ağlıyordu. Resûlullâh (s.a.v) sizi boşadı mı? Dedim. “Bilmiyorum, Resûlullâh (s.a.v) şu

²⁰⁵ Hz. Ömer, Hz. Âişe’yi kast etmektedir.

meşrûbede²⁰⁶ inzivaya çekilmiş,” dedi. Oraya gittiğimde, iki ayağını Resûlullah’ın odasına girip çıktığında basamak olarak kullandığı kütüğün üstüne uzatmış zenci bir hizmetçinin kapının eşiğine oturduğunu gördüm. Ona, kendisiyle görüşmem için Resûlullâh’dan (s.a.v) izin iste dedim. Hizmetçi içeri girdi. Çıktığında: “Senin girmek için izin istediğini söyledim fakat Hz Peygamber (s.a.v) sustu, bir şey söylemedi,” dedi. Minbere kadar yürüdüm, orada içlerinden birkaç kişinin ağladığı bir grup vardı. Yanlarına oturdum, çok geçmeden neyle karşılaşacağımın merakına dayanamadım. Hizmetçiye geldim. Ona az önceki gibi benim için izin istemesini söyledim. Hizmetçi dışarı çıktığında biraz önce söylemiş olduğunu tekrarladı. Ben de gidip minbere oturdum. Yine dayanamadım, hizmetçiye geldim. Sesimi yükselterek benim için izin iste! Sanırım Resûlullâh (s.a.v) Hafsa için geldiğimi zanetti. Vallâhi, Resûlullah Hafsa’nın boynunu vurmamı emrederse tereddütsüz onun boynunu vururum, dedim. Hizmetçi odadan çıktığında yine aynı cevabı verdi. Gerisin geriye döndüm bir de baktım ki hizmetçi beni çağırıyor: “Gir, Resûlullâh (s.a.v) sana izin verdi,” dedi. Girdiğim gibi Resûlullâh’e (s.a.v) selam verdim. Hz. Peygamber (s.a.v) dokunmuş hasıra yaslanmış, hasırla onun arasında bir şey olmadığından hasır onun yan tarafına iz yapmıştı. Başının altında ise deriden içi hurma lifi dolu bir yastık vardı. Ya Resûlullâh (s.a.v)! Eşlerini boşadın mı, Eşlerinin durumuyla ilgili sana zor gelen nedir? Onları boşadıysan, Allâh, melekler, Cebrail, ben, Ebû Bekr ve mü’minler seninleyiz, diyerek azıcık konuştum. Nadiren fikir beyan edip sadece Allâh’ın söylediğini doğrulamasını temenni ettim. Allâh’a hamd ediyorum, çok geçmeden tahyîr âyeti: *“(Ey Peygamber eşleri!) Eğer o sizi boşarsa, olur ki Rabbi ona (sizin yerinize), sizden daha hayırlı, Allah’a itaatle teslim olan, (tam) iman eden, gönülden itaat eden, tevbekâr olan, ibadet eden, oruç tutan dullar ve bâkireler verir,”*²⁰⁷ indi. Resûlullâh (s.a.v), başını bana doğru kaldırıp: “Hayır” dediğinde şunları söyledim: Allâhu ekber! Ya Resûlallâh! Bir de bizim kadınlarla olan halimize bak. Biz Kureyş topluluğu kadınlarla başa çıkabiliyorduk. Medine’ye geldiğimizde kadınlarının kendileriyle başa çıktığı bir kavim bulduk. Kadınlarımız onların kadınları tarafından eğitildiler. Bir gün, bir işle meşgulken eşim bana “Şöyle yapsan ya” dedi. Ona sinirlenip: Neyin var, meşguliyetime karışyorsun, deyince. Bana:

²⁰⁶ Resûlullâh’e (s.a.v) mahsus oda bkz. İbrahim Canan, *İslam’da Zaman Tanzimi*, Çağlayan mat. İzmir, 2014, s.96.

²⁰⁷ 66.Tahrîm: 5.

“Neden işine karışmamı hoş karşılamıyorsun? Allâh’a yemin olsun ki Resûlullâh’ın (s.a.v) eşleri onun işine karışıyor ve onlardan herhangi biri gün sırası onda olmasına rağmen sabahtan geceye kadar ondan uzaklaşabiliyor,” şeklinde cevap verdi. Eşime: Onlardan kim bunu yaptıysa kaybetmiş ve zarara uğramıştır. Onlardan biri Resûlullâh’ın (s.a.v) ona sinirlenmesi sebebiyle Allâh’ın da kendisine gazablanmasından ve onu helak etmemesinden emin midir? Şeklinde cevap verdim. Resûlullâh (s.a.v) bunu duyunca tebessüm etti. Ardından, Hafsa’nın yanına gittiğimi, ona seni güzelliğinin ve Resûlullah’ın sevgisinin kendisini şaşırttığı komşun²⁰⁸ aldatmasını, dediğimi söyledim. Resûlullâh (s.a.v) yine tebessüm etti. Ümmü Seleme olayımı da anlattığımda Resûlullâh (s.a.v) tebessüm etti. Resûlullâh’ın (s.a.v) yüzündenki sinir kayboluncaya ve dişleri görününceye kadar onunla konuştum. O, ön dişçe insanların en güzellerindendi. Ya Resûlullâh (s.a.v) sana yoldaş olayım mı? Dedim. “Evet” dedi. Oturduğumda eve dikkat ettim. Allâh’a yemin olsun ki orada üç tabaklanmamış deri, yaklaşık bir avuç arpa, odanın köşesinde tabaklanma için kullanılan bir yığın meşe bir de tabaklanmış asılı bir deri vardı. Bu durum karşısında ağlamaya başladım. Resûlullâh (s.a.v) “Ey Hattabın oğlu! Seni ağlatan nedir,” dedi. Nasıl olur da ağlamam! Hasır yanına iz yapmış. Şu sahip oldukların dışında bir şeye sahip olduğumu bilmiyorum. Sen Allâh’ın Resûlü ve O’nun seçilmişiyken, Allâh kendisine kulluk etmedikleri halde Farslara ve Rumlara bolca veriyor, Kisra ve Kayser nehirler ve yemişler içinde yaşıyor. Allâh’a dua et de ümmetine bolca versin, dedim. Oturduğu yerden doğrulup: “Ey Hattab’ın oğlu! Şüphem mi var. Onların iyilikleri dünya hayatında peşin verilir,” diyince ey Allâh’ın Resûlü! Benim için istiğfar et dedim.’ Hz. Ömer, Resûlullâh’dan (s.a.v) eşlerini boşamadığını insanlara haber vermek için izin istedi. Resûlullah ona izin verdi. Hz. Ömer de mescidin kapısına çıkarak şöyle nidâ etti: ‘Resûlullâh (s.a.v) eşlerini boşamadı,’ ardından: ‘Onlara (harpte Mü’minler hakkında) güven veya korkuya dair bir haber geldiği zaman, (münâfıklar aslını öğrenmeden) onu yayıverir (ortalığı telaşa verir)ler. Eğer onu Peygamber’e ve aralarındaki yetkili kimselere götürselerdi, elbette, onlardan

²⁰⁸ Bkz. 188. Dipnot.

*hüküm çıkarmada (işin iç yüzünü, aslını anlamada) maharetli olanlar onu bilirdi,*²⁰⁹
âyeti indi. Ben bu olayı düşünürken Allah Tahyîr âyetini indirdi.²¹⁰

İbnu'l-Arabî, Tahyîr âyetinin sebab-i nüzûlüyle ilgili verdiği beş görüş içinde beşinci görüşün kendisine itimat edilen, kendisi dışında başka bir şeye bakmaya ihtiyaç bırakmayan sahih bir hadis olması, Buhari ve Müslim'de yer alması sebebiyle beşinci görüşü tercih ettiğini söyler. İbnu'l-Arabî âyetin sebab-i nüzûlünün beşinci görüşte açıkça yer almamasından görüşe ek mahiyetinde âyetin sebab-i nüzûlünün Hz. Zeyneb'in evinde bal şerbeti içme olayı akabinde Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin yanına bir ay girmemeye yemin etmiş olması olduğunu ifade eder.²¹¹

İbnu'l-Arabî, Abdullâh b. Ubeydullâh'ın (ö.98/716) ve Câbir b. Abdillâh'ın rivâyetlerinin delaletiyle Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin nafakasına gücünün olmadığını ifade eder. Ayrıca İbnu'l-Arabîye göre Câbir b. Abdillâh'ın "Hz. Ebû Bekr Hz. Âişe'nin yanına gitti ve onun boynunu büktü."²¹² İfadesi, Nakkâş'ın "Hz. Âişe Resûlullah'tan bir şey istemedi,"²¹³ ifadesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla ilgili olarak İbnu'l-Arabî "Hz. Peygamber'den (s.a.v) bir şey istememiş olsaydı Hz. Ebû Bekr onu te'dîb etmezdi,"²¹⁴ der.

İbnu'l-Arabî, ulemânın âyetteki "*Hanımlarına*"²¹⁵ ifadesinden hareketle Resûlullâh'ın (s.a.v) kaç eşi olduğunu, âyette Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinden kimlerin murat edildiği ve muhayyer bırakılanlardan bir kimsenin boşanmayı tercih edip etmediği konularında ihtilaf ettiklerini ilgili rivâyetleri de vererek aktarır.²¹⁶ Konuyla ve diğer rivâyetlerle ilgili görüşlerini şöyle ifade eder. "Resûlullah'ın (s.a.v) çok eşi vardı. Biz bunu 'Şerhu Sahihayn'de²¹⁷ beyan ettik. Şuan mevcut olan bilgiye göre Resûlullah'ın on yedi eşi vardı. Beşiyle nikâh kıydı. On iki tanesiyle zifafa

²⁰⁹ 4. Nisâ: 83.

²¹⁰ Buhârî, "Nikâh", 83; Müslim, "Talâk", 34; İbn Hibbân, C.IX, s.492; el-Begavî C.III, s.24; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.551-555; İbn Hacer, C.IX, s.280.

²¹¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.551-555.

²¹² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.551.

²¹³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.550-551.

²¹⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.556.

²¹⁵ 33. Ahzâb:28.

²¹⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.556-557.

²¹⁷ İbnu'l-Arabî'nin kitabının ismi.

girdi. Resûlullah vefât ettiğinde eşlerinin sayısı dokuzdu. Bu Kitâbu'n-Nübüvvât²¹⁸ mevcuttur. Muhayyer bırakılanlar dört kişidir.

Birincisi: Sevde bt. Zem'a, Resûlullah'la dedesi Luey'de birleşir.

İkincisi: Âişe bt. Ebî Bekr, Resûlullah'la sekizinci babada birleşir.

Üçüncüsü: Hafsa bt. Ömer b. el-Hattâb, Resûlullah'la dokuzuncu babada birleşir.

Dördüncüsü: Ümmü Seleme bt. Ebî Umeyye b. el-Muğîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, Resûlullah'la yedinci babada birleşir.²¹⁹

İbnu'l-Arabî bir kısım müfessirlerin Resûlullah'ın muhayyer bıraktığı eşlerinin dokuz kişi olduklarını dile getirdiklerini söyler. Nekkâş'ın, Resûlullah'tan nafaka isteyen eşlerinin Zeyneb ve Ümmü Habîbe olduğu ve Tahyîr âyetinin onlar için indiğini görüşünü ise yanlış bulur. Bu ve benzeri görüşlere karşı çıkma sebebi tarihi tutarsızlıktır. Bu anakronizme şu cümleleriyle karşı çıkar “Daha önce zikrettiğiniz üzere Hz. Ömer hadiste örtünmeyi emreden âyet inmeden önce Hz. Âişe'nin yanına gittiğini söylemişti. Halbuki örtünmeyi emreden âyet Hz. Zeyneb'in düğün yemeğinde inmiştir. Yine aynı şekilde Ümmü Habîbe Hicretin altıncı yılında Yemen'de Necaşi tarafından Resûlullah'a nikâhlanmış ve onu Yemen'den Resûlullah'a göndermiştir. Mezkûr Kilabiyye kabilesinden olan kadınla ilgili haberlere gelince, Resûlullah onunla zifafa bile girmemiştir. Nitekim ilgili haberlerde denilir ki: ‘Babası onu Resûlullah'a nikâhladı ve Resûlullah'a onun hiç hastalanmadığını söyleyince Resûlullah “Onun Allah katında bir değeri yoktur.” deyip kendisiyle zifafa girmeden onu boşadı.”²²⁰ İbni Şihâb'ın: ‘O bedeviydi ve boşanmak istedi,’ sözü ise sahih değildir.”²²¹

İbnu'l-Arabî Allah'ın, âyetteki “*Gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzellikle serbest bırakayım,*”²²² ifadesini “*Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız,*”²²³ ifadesiyle şarta bağladığını dile getirir. Bu âyetin bid'atçı

²¹⁸ İbnu'l-Arabî'nin kitabının ismi.

²¹⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.557.

²²⁰ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr I-XX*, thk. Hamdî b. Abdî'l-Mecîd, Mektebetü'l-Ulûm yay. Musul 1983/1404, C.10, s.298.

²²¹ İbnu'l-Arabî, *a.g.e.* C.III, s.557.

²²² 33. Ahzâb:28.

²²³ 33. Ahzâb:29.

cahillerin, bir adam karısına eve girdiğinde boşsun dese kadın da eve girse boşanma gerçekleşmez , çünkü şer'î boşanma bütündür, iddia ettiğinin tersine şarta bağlanmış boşamanın geçerli olduğuna delalet ettiğini savunur.²²⁴

Kişinin dünya ve ahiret arasında tercih yapmak zorunda olduğunu vurgulayan İbnu'l-Arabî; kişinin dünyadaki rızkını arasın veya aramasın rızkının sahibini eceli gibi aradığını ifade ederken, kişinin ahiretteki rızkı için ise kişi onu aramadıkça ona gelmeyeceği kanaatindedir. İbnu'l-Arabî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerini muhayyer bırakmasındaki hikmet Hz. Peygamber'in (s.a.v) ahireti seçmiş olmasından dolayı Allah Teâla'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin de kocalarının makamı gibi yüksek makamlara erişmelerini istemiş olmasıdır.²²⁵ Bu görüşüne şu iki rivâyeti delil getirir:

a) "Ahmet b. Hanbel'in (ö.241/855) Hz. Alî'den rivâyetle 'Resûlullâh (s.a.v) eşlerini sadece dünya ve ahiret arasında seçim yapmaları için muhayyer bıraktı,' dedi."²²⁶

b) "Hasan Basrî, 'Resûlullâh (s.a.v) eşlerini dünya ile ahiret, cennet ile ateş arasında seçim yapmaları için muhayyer bıraktı,' dedi."²²⁷

İbnu'l-Arabî, ulemanın Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinden biri dünyayı seçseydi seçimi boşanma olur mu olmaz mı konusunda ihtilaf ettiğini, boşanma olur diyenlerin de bunu iki şekilde gerekçelendirdiğini söyler:²²⁸

"Birincisi dünyayı seçmek ayrılık sebebidir. Ayrılık gerçekleşmişse Resûlullah'ın seçimiyle veya onamasıyla ilişkisi yoktur. Bunun delili ise liân²²⁹ yeminidir."²³⁰

"İkincisi; koca niyetinde boşama olduğu halde eşine dese ki, boşanma veya boşanmama konusunda seçimini yap. Eşi de boşanmayı seçerse boşanma gerçekleşir. Dünya boşanmadan kinayedir."²³¹ İbnu'l-Arabî nazarında en isabetli görüş budur.²³²

²²⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.558.

²²⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.558.

²²⁶ Ahmed b. Hanbel, C.II, s.228; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.558-559.

²²⁷ Taberî, C.XX. s. 252; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.559.

²²⁸ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.559.

²²⁹ Bkz 116. Dipnot.

²³⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.559.

²³¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.559.

İbnu'l-Arabî ulemânın Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerini nasıl muhayyer bıraktığı konusunda ihtilaf ettiğini ve aşağıdaki iki görüş etrafında birleştiklerini aktarır.²³³ İlk Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerini muhayyer bıraktığını savunan kimselerin görüşünü verir. Bu görüşü savunanların da kendi aralarında ikiye ayırdıklarını söylemese de verdiği iki rivâyetten bunu anlamak mümkündür.²³⁴ Bu iki rivâyet şudur:

a- “Resûlullâh (s.a.v) Allah'ın izniyle eşlerini evli kalma ya da boşanma konusunda muhayyer bıraktı. Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri ise onunla kalmayı tercih etti.” Bu görüşü Hz. Âişe, Mücâhid (ö.103/721), İkrime (ö.105/723), Şa'bî, İbn Şihâb ez-Zührî (124/742) ve Rebîa (ö.136/753) benimsedi.²³⁵

b- “Resûlullah'ın eşlerini muhayyer bırakması dünya- Resûlullâh (s.a.v) dünyayı istiyen eşini boşayacaktı- ve ahiret -Resûlullah ahireti istiyen eşini boşamayacaktı- konusundadır. Boşanma için değildir. Bu görüşü Hasan Basrî, Katâde ve sahâbeden Hz. Alî savundu.”²³⁶

İkinci görüş olarak İbn Abdü'l-Hakem'in (ö.214/829) “Resûlullah'ın eşlerini muhayyer bırakmasının anlamı onlara Tahyîr âyetini okumasıdır. Resûlullah'ın eşlerini Tahyîr lafzıyla boşaması mümkün değildir. Çünkü muhayyer bırakmak üç talaktan öncedir. Allah Teâlâ, Resûlullâh'e (s.a.v) eşlerini iddetlerini dikkate alarak güzel bir şekilde²³⁷ boşamayı emretti. Üç talakla boşamak güzel değildir. Güzel boşamak, kişiyi Tahyîrin kabulünün kendisini mecbur bıraktığı üç talakla boşamak değil, bir talakla boşamaktır,”²³⁸ ifadesini verir.

İbnu'l-Arabî görüşleri verdikten sonra değerlendirmelerini yapar. Kaynaklarda Hz. Âişe'nin “Resûlullâh (s.a.v), Allah'ın izniyle eşlerini evli kalma ya da boşanma konusunda muhayyer bıraktı, onun eşleri ise kalmayı tercih etti,”²³⁹ görüşünü benimsediğiyle ilgili sabit bir şeyin olmadığını dile getirir. Konuyla ilgili Mesrûk'tan gelen: “Hz. Âişe'ye karısını muhayyer bırakan bir adam hakkında soru soruldu o da Resûlullâh (s.a.v) de bizi muhayyer bıraktı. Onun böyle yapması

²³² İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.559.

²³³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²³⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²³⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²³⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²³⁷ Bu ifade 33. Ahzâb:28 “*Güzellikle serbest bırakayım*” âyetinde geçmektedir.

²³⁸ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560-561.

²³⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

boşama mıdır,”²⁴⁰ hadisinin imamlarca tahriç edildiği bilgisini vermekle birlikte âlimlerin Hz. Âişe’nin bu rivâyetinde Tahyîr kelimesine rastlamadıklarının da altını çizer.^{241*}

İbnu’l-Arabî, birinci görüş sahiplerinin Hz. Âişe’nin “Resûlullâh (s.a.v) eşlerini muhayyer bırakmakla emrolunduğunda benimle başladı, bana: ‘Sana bir şey diyeceğim, Allâh “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ...”²⁴² buyurdu’ dedi,”²⁴³ rivâyetinde iddia ettikleri gibi boşanma konusunda muhayyerlik olmadığını açıklar. İbnu’l-Arabî’ye göre muhayyerlik iki anlamdan birine gelir. Yani muhayyerlik; dünya, seçilmesi halinde talak gerçekleşir, fakat âhret seçilmesi halinde evlilik devam eder, arasındadır. O, âyette tahir kelimesinin lafzî olarak zikredilmemesiyle birlikte “عَسَىٰ”²⁴⁴ ifadesinde tahyîr manasının olduğu kanaatindedir.²⁴⁵ Sonuç olarak Resûlullâh’ın (s.a.v) muhayyer bırakması veya Tahyîrle emrolunmasıyla ilgili tüm rivâyetlerin tayhirin anlaşılmasına katkı sağladığını ifade eder.²⁴⁶

İbn Abdu’l-Hakem’in görüşünün doğru olduğunu ve buna âyetin delalet ettiğini ifade eden İbnu’l-Arabî’ye göre, İbn Abdu’l-Hakem’in “Resûlullah’ın eşlerini muhayyer bırakmasının anlamı onlara tahyîr âyetini okumasıdır”²⁴⁷ dan kastı, onun eşlerini âhret -seçilmesi halinde evliliğin devam edeceği- ve dünya -seçilmesi halinde boşanmanın gerçekleşeceği- arasında muhayyer bırakmaktır. Âyetin ifadesinin zâhirinden de bu anlaşılmaktadır.²⁴⁸

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, C. XLI, s.196, C.XLII, s.247, 443, C.XLIII, s.163; Buhârî, “Talâk” 5; Müslim, “Talâk”, 25-28; et-Tirmizî, “Talâk” 4; en-Nesâî, “Nikâh” 2.

²⁴¹ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.560.

* 163. ve 164. dipnotlardaki verilen kaynaklara gidildiğinde hadisin iki versiyonunda da tahyir kelimesinin geçtiği görülmüştür.

²⁴² 33. Ahzâb:28. “Ey Peygamber! (Bu sırada seni dünyalık isteyerek huzursuz eden) hanımlarına ‘Eğer siz dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzellikle serbest bırakayım,’ de.”

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, C.XLII, s.180, 182; Buhârî, “Tefsîrû’l-Kur’ân”, 27; Müslim, “Talâk”, 17; İbni Mâce, C.I, s.662; et-Tirmizî, “Tefsîrû’l-Kur’ân”, 34; İbn Hibbân, C.X, s.85; Cessâs, C.III, s.525; İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.560; İbn Hacer, C.VIII, s.521.

²⁴⁴ 66. Tahrîm:5.

²⁴⁵ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²⁴⁶ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.560.

²⁴⁷ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560-561.

²⁴⁸ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.561.

İbnu'l-Arabî, İbn Abdu'l-Hakem'in "Üç talakla boşamak güzel değildir,"²⁴⁹ sözüne Allâh Teâlâ'nın "(Ric'î) boşama iki defa olabilir. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak veya (geçinmek imkânsızsa tekrar birleşmeyip) güzellikle salıvermektir..."²⁵⁰ ifadesiyle karşı çıkar. Bu âyette Allâh'ın üç talakla boşamayı güzel bir şekilde boşama olarak isimlendirdiğini ifade ettikten sonra güzel boşamanın manasının bir talakla ya da üç talakla boşama değil, zarar vermeden boşama olduğunu vurgular.²⁵¹

İbnu'l-Arabî, Tahyîrin nasıl gerçekleştiğini, onun dünya ile ahiret arasında muhayyer bırakılma ve bundan da kast edilenin evli kalıp kalmama olduğunu uzunca açıkladıktan²⁵² sonra aşağıdaki iki meseleyi ele alır.

Birinci mesele: Koca karısını muhayyer bırakır da kadın kocasını tercih ederse hüküm ne olur? İbnu'l-Arabî, ulemanın muhayyer bırakılan kadının kocasını tercih etmesi durumunda hükmün ne olacağı konusunda ihtilaf ettiğini ve bu konuda iki görüşün olduğunu ortaya koyar:

a- İlk olarak Hz. Âişe, İbn Abbâs, Hz. Zeyd (ö.45/665), Hz. Aî, İbn Ömer ve İbn Mes'ûd'un "hiçbir şekilde talak meydana gelmez,"²⁵³ dedikleri görüşü verir.

b- İkinci olarak Hz. Zeyd, Hz. Aî,²⁵⁴ Hasan Basrî ve Rebîa'nın savundukları "bu ric'î talaktır,"²⁵⁵ görüşünü verir. Bu âlimlerin kocanın eşine muhayyersin demesini talakın meydana gelmesinden kinaye olduğu, kocanın karısına boşanma niyetiyle muhayyersin demesinin bâinsin demesi gibi olduğundan bir talakın vuku bulacağını ifade ettiklerini zikreder.²⁵⁶

İbnu'l-Arabî, Hz. Âişe'nin "Resûlullâh (s.a.v) bizi muhayyer bıraktı, biz de onu tercih ettik. Bu talak mı oldu?"²⁵⁷ sözünden hareketle birinci görüşü tercih ettiğini ifade eder. Kendi görüşünü savunmak ve diğer görüşü çürütmek için şu ifadeleri kullanır:

²⁴⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.560.

²⁵⁰ 2. Bakara:229.

²⁵¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.561.

²⁵² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.561-562

²⁵³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563.

²⁵⁴ Hz. Zeyd ve Hz. Aî'den Konuyla ilgili iki rivayet gelmiştir.

²⁵⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.563

²⁵⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, C. XLI, s.196, C.XLII, s.247, 443, C.XLIII, s.163; Buhârî, "Talâk" 5; Müslim, "Talâk", 25-28; et-Tirmizî, "Talâk" 4; en-Nesâî, "Nikâh" 2; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.563.

“Bize denilse ki: ‘Siz dediniz ki, Hz. Âişe’nin muhayyerliği boşanmayla evli kalma arasında değildi. Onun muhayyerliği kalmayı istemekle -bunu istemesi durumunda Resûlullâh (s.a.v) onu yanında tutacak- ayrılmayı istemek -bunu istemesi durumunda Resûlullah onu boşayacak- arasındaydı. Şâyet bu dediğiniz gibiye, bu konuda bizim aleyhimize hiçbir deliliniz yoktur.’ Biz de onlara şöyle deriz: Bu konu dediğimiz gibidir. Asıl sizin bunda, aleyhimize getirebileceğiniz hiçbir delil yoktur. Bizim delilimiz şudur: Siz yukarıda kocanın eşine “sen muhayyersin” ifadesinin kinaye olduğunu ve böyle bir durumda talakın vaki olacağını söylediniz. Bu söyleminizden dolayı Hz. Âişe’nin ”Resûlullâh (s.a.v) bizi muhayyer bıraktı...”²⁵⁸ sözünün de kinaye olduğunu ve bununla da talak meydana gelir demeniz gerekir, fakat bunu demiyorsunuz. Resûlullâh’ın (s.a.v) muhayyer bırakmasıyla talak gerçekleşir deseniz, kendinizle çelişmiş olursunuz çünkü “sen muhayyersin” ifadesi de ”Resûlullâh (s.a.v) bizi muhayyer bıraktı...” sözü de kinayedir. İkisi arasında fark olmadığından onlardan biri için talak meydana geldi denirse diğeri için de denilmesi gerekir.

Hz. Âişe ilminin genişliği ve fıkhnın büyüklüğüyle bunu delil gösterdi. Onların “seç” ifadesi talakı meydana getirir demeleri batıldır. Şüphesiz ki, Hz. Âişe’nin muhayyerliği, kalmayı istemekle - bunu istemesi durumunda Resûlullâh (s.a.v) onu yanında tutacak-, ayrılmayı istemek -bunu istemesi durumunda Resûlullah onu boşayacak- arasındaydı. Seç demekle, sen boşsun demek birbirinden farklı şeylerdir. Bir şeyin tercih edilmesi, ikinci bir şeyin tercih edildiği anlamına gelmez.”²⁵⁹

İkinci mesele: Koca karısını muhayyer bırakır da karısı boşanmayı tercih ederse hüküm ne olur? İbnu’l-Arabî bu konuda üç görüşün olduğunu dile getirir.

a- İmam Mâlik, Leys, Hasan Basrî ve Zeyd b. Sâbit’in görüşü: “Muhayyer bırakılan kadın boşanmayı tercih ederse bu niyetsiz ve beynûnetsiz²⁶⁰ üç talakla

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, C. XLI, s.196, C.XLII, s.247, 443, C.XLIII, s.163; Buhârî, “Talâk” 5; Müslim, “Talâk”, 25-28; et-Tirmizî, “Talâk” 4; en-Nesâî, “Nikâh” 2; İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563.

²⁵⁹ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563.

²⁶⁰ Fıkhta eşler arasındaki ayrılığa verilen isimdir. İki kısma ayrılır. 1. Beynûnet-i suğrâ: Bir veya iki talakla meydana gelen ayrılık sonunda eşlerin istemesi durumunda yeni bir akit ve mehirle nikahları kıyılabilir. 2. Beynûnet-i kübrâ: Eşlerin isteseler bile bir araya gelemediği üç talakla gerçekleşmiş olan kesin boşamadır. Bkz. Mehmed Zihni Efendi, s.428-429; Erdoğan; s.55.

boşamadır. Eğer koca eşine cinsel beraberlikten önce muhayyer bırakırsa bu hakkı eşine verdiği sırada neye niyet etmişse o geçerlidir.²⁶¹

b- Hz. Afi ve imam Ebû Hanîfe'nin görüşü: "Muhayyer bırakılan kadının boşanmayı tercih etmesi eşlerin niyetinin kale alınmadığı bir bâin talakla boşamadır."²⁶²

c- İmam Şâfi'nin görüşü: "Koca ve kadın ikisi de talağa niyet etmedikçe talak meydana gelmez, ikisi neye niyet ederse o vuku bulur. Şâyet ikisi niyet etmiş fakat talak sayısında ihtilaf etmişse az olan gerçekleşir,²⁶³ çok olan gerçekleşmez."²⁶⁴

İbnu'l-Arabî bu konuda mezheb imamının da içinde yer aldığı grubun görüşü tercih eder. Resûlullâh'ın (s.a.v) ihtiyarda bulun (seç) "اِخْتَارِي" sözünün bu görüşe delalet ettiğini ifade eder. Bu sözden kocanın sahip olduğu boşama ve nikâhlı kalma yetkisini karısına vermeyi ve boşanmadan ise beynunet-i kübrâyı kast etmiş olduğunu dile getirir. İbnu'l-Arabî kadının kendisine verilen bâin talakla boşanma yetkisini ric'î talakla boşanma şeklinde kullanması durumunda, iki şeyden birisini tercih etmek arasında muhayyer bırakılan kimsenin bunlar dışında bir şeyi seçmesi gibi olacağından kadının tercihinin gerçekleşmeyeceğini beyan eder.²⁶⁵ İbnu'l-Arabî görüşünü delilleriyle savunduktan sonra diğer iki görüşü mezhep imamlarının görüşleri üzerinden çürütmeye çalışır:

"Ebû Hanîfe boşanmayı kadının niyetine gereksinim duymaksızın eşinden boşanmasına bağlı olmasını delil getirdi. O bu durumu eşine eve girersen boşsun diyen adamın karısının içeri girmesi ve muhayyer bırakılan cariye'nin eşinden boşanmayı tercih etmesi olaylarına benzeterek bir talakın meydana geleceğine hükmetti.

Ona cevap mahiyetinde şunu deriz: Kadının vekil konumunda olup boşanmayı gerçekleştiren olması hasebiyle niyetinin dikkate alınması gereklidir.

²⁶¹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.563.

²⁶² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563.

²⁶³ Mesela koca deseki ben üç talakla muhayyerlik vermiştim. Kadın da dese ki ben boşanmayı tercih ederken bir talakla tercih ettim derse, kadının tercihi gerçekleşir çünkü kadının ifadesindeki talak sayısı daha azdır.

²⁶⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.563-564.

²⁶⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.564.

Talakın kadının fiiliyle ilişkilendirilmesi doğru değildir. Kadın kocasını seçseydi hiçbir şey olmazdı. Böylece onun vekilliği ve temsilcili sabit olur. Ayrıca hür cariyeye konusunda söylediklerini de kabul etmiyoruz. Cariyenin boşanmayı istemesi üç talaktır.

Şâfiî, Üç talak lafzının ve niyetinin muhayyerlikle ilişkili olmamasını delil getirdi.

Biz de Şâfiî'ye cevap mahiyetinde şunu deriz: Daha önce beyan ettiğimiz gibi üç talak lafzı muhayyerlikle ilişkilidir.”²⁶⁶

İbnu'l-Arabî; Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu isteyen zevcelelerini Allah'ın “Güzel hareket edenler,”²⁶⁷ diye nitelendirdiğini ve bu kimselerin “Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, sâlih (sevaplı) amel işlerse ona mükâfatını iki kere veririz. Ona (cennette) bol bir rızık hazırlamışızdır,”²⁶⁸ ifadesinden hareketle Allâh'a ve O'nun Resûl'üne itaat edenler olduğunu söyler. Allah Teâlâ'nın “şüphe yok ki Allah, içinizden güzel hareket edenlere büyük mükâfat(lar) hazırlamıştır”²⁶⁹ ve “Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, sâlih (sevaplı) amel işlerse ona mükâfatını iki kere veririz. Ona (cennette) bol bir rızık hazırlamışızdır,”²⁷⁰ ifadelerinin delaletiyle bu kimselere dünya ve ahirette keyfiyeti ve kemiyeti kat kat olan sevap verileceğini savunur. Resûlullâh'ın (s.a.v) zevcelelerin şu mükâfatlarına dikkat çeker:

- Ahirette Hz. Peygamber'in (s.a.v) derecesinde olacaklar.
- Allah onları mü'minlerin annesi kılmıştır.
- Allah “Bu (zevceleleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) de, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunları başka kadınlarla değişmen de sana helal değildir ”²⁷¹ buyurarak Resûlullâh'ın (s.a.v) onları boşamasını yasaklamıştır. ²⁷²

Müfessirler bu iki âyetin tefsîrini uzun uzadıya yapmıştır. Özellikle İbnu'l-Arabî konuyla ilgili çok sayıda rivâyet ve görüş zikretmiştir. Kimilerince kinaye lafız

²⁶⁶ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.564.

²⁶⁷ 33. Ahzâb:29.

²⁶⁸ 33. Ahzâb:31.

²⁶⁹ 33. Ahzâb:29.

²⁷⁰ 33. Ahzâb:31.

²⁷¹ 33. Ahzâb:52.

²⁷² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.565-566.

kabul edilse bile âyetteki dünya ve ahiret arasındaki muhayyerlikle kast edilenin boşanma ve evli kalma arasındaki muhayyerliğin olduğunu, kadının eşini seçmesi durumunda boşanmanın gerçekleşmeyeceğinde hem fikirdirler. Kadının boşanmayı seçmesi durumunda, Cessâs'a göre karıyla kocanın niyetine bakılmaksızın bir bâin talakla boşanma gerçekleşir. İbnu'l-Arabî'ye göre ise karıyla kocanın niyetine bakılmaksızın beynûnet-i kubrâ gerçekleşir. İbnu'l-Arabî, son olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevcelerinden “*Allâh'ı, O'nun Resûlü'nü ve ahireti*”²⁷³ isteyen kimselerin dünya ve ahirette karşılaştıkları ve karşılaşacakları ikram-ı rabbâniyi uzunca anlatır.

4.5. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin Amellerinin İki Katıyla Karşılık Bulacağı

Toplumlardaki örnek şahsiyetlerin, söylem ve eylemleri toplumun diğer fertlerini etkileyeceğinden onların davranışlarına çok dikkat etmesi gerekir . Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri nin de bu sınıf içinde yer almaları sebebiyle Allâh Teâlâ onları aşağıdaki âyetle uyarmıştır.

*“Ey peygamber hanımları! İçinizden kim çirkinliği âşikâr bir günah işlerse, onun azabı iki kat artırılır. Bu, Allah'a göre kolaydır. Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, sâlih (sevaplı) amel işlerse ona mükâfatını iki kere veririz. Ona (cennette) bol bir rızık hazırlamışızdır.”*²⁷⁴

Cessâs, “*Ey peygamber hanımları! İçinizden kim çirkinliği âşikâr bir günah işlerse, onun azabı iki kat artırılır,*”²⁷⁵ ifadesindeki onların cezalarının iki kat verilmesinin iki nedeni olduğunu beyan eder. Birinci neden olarak Allah Teâlâ'nın onlara, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri olma, vahyin evlerinde nüzûlü vb. çok büyük ikramlarda bulunmuş olmasını gösterir. “Verilen nimet ne kadar büyükse ona karşılık verilen cezada büyük olur. Zira cezanın karşılığı nimetin nankörlüğüne göredir,”²⁷⁶ diyen Cessâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinden birinin nankörlük etmesi durumunda en büyük günahı işlemiş olduğunu ve en büyük cezayı hak etmiş olacağını ifade eder. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerine çok büyük

²⁷³ 33. Ahzâb:29.

²⁷⁴ 33. Ahzâb:30 ve 31.

²⁷⁵ 33. Ahzâb:30.

²⁷⁶ Cessâs, C.III, s.528.

ikramlarda bulunmuş olmasına, “Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırdâ tutun,”²⁷⁷ ifadesini delil getirirken, Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerinin sevap ve masiyetlerinin karşılığının iki katı olacağına ise, Allâh teâlâ’nın “Sizden kim de Allah’a ve Resûlü’ne itaat eder, sâlih (sevaplı) amel işlerse ona mükâfatını iki kere veririz,”²⁷⁸ âyetini delil getirir.²⁷⁹ Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerinin cezalarının iki kat verilmesinin ikinci nedeni olarak, onların amellerinde masiyetin olması durumunda Resûlullâh’ın (s.a.v) utanç ve tasa yoluyla Hz. Peygamber’e (s.a.v) eziyet etmelerini gösterir. “Kim Resûlullâh’e (s.a.v) eziyet verirse o başkasına eziyet verdiğindeki günahattan daha büyük bir günah işlemiş olur,” diyen Cessâs, görüşünü “Hiç şüphesiz Allah’a ve Resûlü’ne eziyet ver(mek istey)enlere, (işte) onlara Allah dünyada ve âhirette lanet etmiş ve onlara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır,”²⁸⁰ ve “Mü’min erkeklere ve Mü’min kadınlara hak etmedikleri (yapmadıkları) bir şeyden dolayı eziyet edenler, bir iftira(da bulunmuş) ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir,”²⁸¹ âyetleriyle destekler.²⁸²

Cessâs, Allâh Teâlâ’nın “Evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırdâ tutun,”²⁸³ ifadesiyle Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerinin itaatlerini yüceltip onlardan birinin yaptığı iyi amele iki katı sevap vermeyi taahhüd etmesinin; âlim kimsenin yaptığı iyi amelin ecrinin, âlim olmayan bir kimsenin yaptığı iyi amelden daha üstün ve sevabının daha çok olduğuna delalet ettiği kanısındadır.²⁸⁴

İbnu’l-Arabî, ilk olarak “Ey peygamber hanımları! İçinizden kim çirkinliği âşikâr bir günah işlerse, onun azabı iki kat artırılır. Bu, Allah’a göre kolaydır,”²⁸⁵ âyetindeki (فَاحِشَةٍ) kelimesinin zina ve diğer günahlar anlamına geldiğini ifade eder.

Âyetteki Nebî’in (s.a.v) eşlerinden birinin bir fâhişelikle Allâh’ın huzuruna gittiğinde cezasının iki kat olacağını, Şerîat’teki saygınlık ikiye katlandığında, saygınlığa hâlel gelmesi halinde ceza da ikiye katlanır düsturuyla gerekçelendirir. Buna hürün ve

²⁷⁷ 33. Ahzâb:34.

²⁷⁸ 33. Ahzâb:31.

²⁷⁹ Cessâs, C.III, s.528.

²⁸⁰ 33. Ahzâb:57.

²⁸¹ 33. Ahzâb:58.

²⁸² Cessâs, C.III, s.528.

²⁸³ 33. Ahzâb:34.

²⁸⁴ Cessâs, C.III, s.528.

²⁸⁵ 33. Ahzâb:30.

evlinin fazilet ve şerefçe, köle ve bekârdan üstün olması sebebiyle; hürün cezasının kölenin, evlinin cezasının da bekârın cezasının iki katı olmasını örnek gösterir.²⁸⁶

Mesrûk'un "Hz Peygamber'in (s.a.v) eşleri günah işlediklerinde had cezasının iki katıyla cezalandırılacaklardır."²⁸⁷ sözünü doğru bulmaz. Mesrûk'a cevap olarak İbn Abbâs'ın " hiçbir Nebi'nin (s.a.v) eşleri had cezası gerektirecek fâhişe diye nitelenen bir günah işlemediler."²⁸⁸ sözünü verir. İbnu'l-Arabî, onların eksikliklerinin iman ve itaat konusunda olduğunu belirtir.²⁸⁹

İbnu'l-Arabî, Allah Teâlâ'nın "*Sizden kim de Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder, sâlih (sevaplı) amel işlerse ona mükâfatını iki kere veririz. Ona (cennette) bol bir rızık hazırlamışızdır*,"²⁹⁰ ifadesiyle ilgili olarak; Nebi'in (s.a.v) eşleri saygınlıklarını lekelediklerinde azaplarını ikiye katlayacağı gibi, onların saygınlıklarını koruyup ve muhafaza ettiklerinde ise sevaplarının da iki katıyla mükafatlandırılacağına değinir.²⁹¹

Müfessirler Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevcelerinin, saygınlık ve derece itibarıyla yüce ve âli bir konumda bulunmalarının bir gereği olarak sevap ve günahlarının karşılığının iki kat olarak verilmesinin gâyet tabii olduğuna inanmaktadır. Cessâs, âlim kimsenin yaptığı iyi amelin ecrinin, âlim olmayan bir kimsenin yaptığı iyi amelden daha üstün ve sevabının daha çok olduğu görüşüyle âyetin has olmayıp ammin olduğu kanaatindedir. İbnu'l-Arabî, hür kimsenin had cezasının kölenin, evlinin had cezasının ise bekârın cezasının iki katı olduğu bilgisini verdikten sonra, Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevceleri had cezasını gerektiren günah işlediklerinde iki katıyla cezalandırılırlar görüşünü kabul etmez ve nitekim onların böyle bir şey yapmadıklarını da vurgular.

4.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin Sorumlulukları

Hz Peygamber'in (s.a.v) zevcelerine Resûlullâh'ın (s.a.v) ağır yüküne ortak olmaları, onu üzmemeleri, dünyalık şeyler konusunda onu sıkıntıya sokmamaları ve ona itaat etmeleri emredilmiştir.

²⁸⁶ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.566-567.

²⁸⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.567.

²⁸⁸ Taberî, C.XV, s.343, 344; el-Begavî, C.IV, s.181, C.VIII, s.170.

²⁸⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.567.

²⁹⁰ 33. Ahzâb: 31.

²⁹¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.567.

“Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi bir (kadın) gibi değilsiniz. Eğer ‘Allah’a saygı duyuyor/emrine uygun yaşamak istiyorsanız’ (yabancı erkeklere karşı) edalı ve cilveli konuşmayın. Sonra kalbinde bir hastalık (kötü duygu) bulunan kimse, umuda kapılır (ve kendine bir pay çıkarır). Sözü uygun (ölçülü ve ciddi) şekilde söyleyin. (Çoğu zaman, vakarla) evlerinizde oturun. Dışarıya da evvelki câhiliye zamanı/İslâm öncesi kadınlarının çıkışı gibi süslenip kendinizi teşhir ederek çıkmayın. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! (Peygamberin ev halkı!) Allah, sizden ancak kiri (günahı) gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister.”²⁹²

Cessâs, Allah Teâlâ’nın “(yabancı erkeklere karşı) edalı ve cilveli konuşmayın. Sonra kalbinde bir hastalık (kötü duygu) bulunan kimse, umuda kapılır (ve kendine bir pay çıkarır),”²⁹³ ifadesiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v) hanımlarının kendisinden endişe edilen ve güvenilmeyen erkeklerle konuştuklarında onların kısıtarak konuşmalarını yasaklamasının; gerek Hanefi uleması ve gerekse de diğer ulema nezdinde tüm kadınların erkeklerle konuştuklarında kıbarca konuşmadan nehyedildiklerine de delalet ettiğini savunduklarını ifade eder. Cessâs, zikri geçen kimselerin âyetten kadınların da erkekleri arzuladığı sonucunu çıkardıklarını ve kadın için erkeklerin duyacağı şekilde sesini yükseltmemesinin en doğrusu olduğunu söylediklerini dile getirir. Cessâs, “(yabancı erkeklere karşı) edalı ve cilveli konuşmayın. Sonra kalbinde bir hastalık (kötü duygu) bulunan kimse, umuda kapılır (ve kendine bir pay çıkarır),”²⁹⁴ ifadesinin, kadının ezan okumaktan men edildiğine delalet ettiği kanaatindedir. Bir kadının, halhalının sesini duyurması bile “Gizledikleri ziynetlerinin bilinmesi için ayaklarını vurmasınlar,”²⁹⁵ âyetiyle yasaklanmışken, fitne çıkarabileceğinden korkulan genç bir kadının konuşmadan men edilmesinin doğru olacağı hükmüne varır.²⁹⁶

Sevde bt. Zem’a’nın hac ve umre yaptıktan sonra Allâh Teâlâ’nın “(Çoğu zaman, vakarla) evlerinizde oturun,”²⁹⁷ ifadesi gereğince vefâtına kadar evinden çıkmadığını belirten Cessâs, bu âyette kadınların evlerden ayrılmamayla

²⁹² 33. Ahzâb:32-33.

²⁹³ 33. Ahzâb:32.

²⁹⁴ 33. Ahzâb:32.

²⁹⁵ 24. Nûr:31.

²⁹⁶ Cessâs, C.III, s.528-529.

²⁹⁷ 33. Ahzâb:33.

emrolunduklarına ve dışarı çıkmaktan men edildiklerine delalet ettiği kanaatindedir.²⁹⁸

Cessâs, “*Dışarıya da evvelki câhiliye zamanı/İslâm öncesi kadınlarının çıkışı gibi süslenip kendinizi teşhir ederek çıkmayın,*”²⁹⁹ ifadesinin; Mücâhid tarafından kadınların erkeklerin olduğu yerde gezinmesinin yasaklanması, Katâde tarafından Hz. Peygamber’in (s.a.v) hanımlarının kırtımalı ve cilveli yürüyüşlerinin Allâh tarafından yasaklandığı ve kimilerince ise kadınların güzelliklerini erkeklere göstermekten men edildikleri şeklinde anlaşıldığını belirtir. Ona göre âyetteki birinci cahiliye, İslam öncesi; ikinci cahiliye ise İslam geldikten sonra birinci cahiliyedeki kimselerin yaptıklarını yapan kimsenin halidir. Allâh’ın bu buyruklarının hikmetinin Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin terbiye edilmesi ve onların korunması olduğunu savunan Cessâs, bu emirlerin diğer tüm mü’min kadınlar için de geçerli olduğunu görüşündedir.³⁰⁰

Cessâs, âyetteki “أَهْلُ الْبَيْتِ”³⁰¹ ifadesiyle kimlerin kast edildiğiyle ilgili üç görüş verir: Ebû Said el-Hudrî tarafından, bunların Hz. Aî, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu; İkrime tarafından, bunların sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşleri olduğu şeklinde anlaşıldığına değinir. Kimi âlimlerce de iki görüşün birleştirildiğine değinen Cessâs, âyetin sibağı³⁰² açısından İkrime’nin görüşünün isabetli olduğunu dile getirir.³⁰³

İbnu’l-Arabî, Hz. Peygamber’in (s.a.v) yaratılış itibariyle insan olsa da konum ve fazilet itibariyle insanlar gibi olmadığını vurguladıktan sonra, onun eşlerinin de fazilet ve şerefte diğer kadınlar gibi olmadığını “*Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi bir (kadın) gibi değilsiniz,*”³⁰⁴ ifadesiyle delillendirir. Peygamberlik şerefının ayak sürçmelere ihtimal vermediği gibi

²⁹⁸ Cessâs, C.III, s.529.

²⁹⁹ 33. Ahzâb:33.

³⁰⁰ Cessâs, C.III, s.529.

³⁰¹ 33. Ahzâb:33.

³⁰² Bkz. 33. Ahzâb:34.

³⁰³ Cessâs, C.III, s.529.

³⁰⁴ 33. Ahzâb:32.

peygamber eşi olmanın şerefının de ayak sürçmelere ihtimal vermeyeceği kanaatindedir.³⁰⁵

İbnu'l-Arabî, “*Edalı ve cilveli konuşmayın,*”³⁰⁶ ifadesini Allah’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin sözlerinin net, anlaşılır ve muhattap erkeğin kalbinde umut meydana getirmeyecek şekilde olması gerektiğini emir buyurmasıdır, şeklinde anlamıştır.³⁰⁷

İbnu'l-Arabî, Allah’ın “*وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا*”³⁰⁸ ifadesini delil göstererek Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinden sözlerinin maruf olması için söz aldığı iddiasında bulunur. Marufun; sır, Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin şeraite yönelik olan insanların zorunlu ihtiyaç duyduğu veya tebliğiyle yükümlü olduğu şey şeklinde anlaşıldığına değinen İbnu'l-Arabî bu kelimeyle kastın, kadının konuştuğunda alçak sesle konuşması olduğunu dile getirir.³⁰⁹

İbnu'l-Arabî, “*(Çoğu zaman, vakarla) evlerinizde oturun,*”³¹⁰ ifadesini evlerinizde oturun başka bir yere gitmeyin şeklinde anlar.³¹¹ Bu emrin daha iyi anlaşılmasını sağlayan şu hatırasını verir: “Sahrada bin küsur köye gittim, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı yer olan Nablus’un kadınları gibi ailesini en iyi derecede muhafaza eden ve kendilerinden daha iffetli olan kadınlar görmedim. Orada birkaç ay kaldım. Cuma dışındaki günlerde yolda bir bayan bile görmedim. Cuma günleri de namaz için dışarı çıkıyorlardı. Mescitler onlarla doluyordu. Namaz kılındığında evlerine geri dönüyorlardı. Diğer cumaya kadar onlardan birini bile görmezdim.”³¹²

İbnu'l-Arabî; Râfızîler’in “*(Çoğu zaman, vakarla) evlerinizde oturun,*”³¹³ âyetinden hareketle, Hz. Osman kuşatılmışken hacca giden ve Cemel Vakasına iştirak eden Hz. Âişe’nin Allah’ın ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) emrine muhalefet ettiği yorumunda bulunduklarını dile getirir.³¹⁴

³⁰⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.568.

³⁰⁶ 33. Ahzâb:32.

³⁰⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.568.

³⁰⁸ 33. Ahzâb:32. “*Sözü uygun (ölçülü ve ciddi) şekilde söyleyin.*”

³⁰⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.568.

³¹⁰ 33. Ahzâb:33.

³¹¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.568.

³¹² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.568-569.

³¹³ 33. Ahzâb:33.

³¹⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.569.

Râfızîler'in birinci gerekçesine âlimlerce "Hz. Âişe fitnedden önce hacca nezrettiğini ve nezrinden vazgeçemeyeceğinden ayrıca kargaşa ve öfke ortamından uzak kalmasının kendisi için daha doğru olacağını uygun görmesi sebebiyle evinden dışarı çıkmıştır."³¹⁵ şeklinde cevap verildiğini aktarır.

Râfızîler'in ikinci gerekçesi olan, Hz. Âişe'nin Cemel Harbi'ne çıkması olayında, Hz. Âişe'nin harb için dışarı çıkmadığını, insanların onun ıslah konusunda etkin olacağını zannettiklerinden etrafında toplandılarını, Hz. Âişe'nin de ictihadı neticesinde belli âyetleri³¹⁶ rehber edinerek evden çıktığı bilgisini verir. İbnu'l-Arabî; kadın, erkek, hür veya köle olsun tüm insanların ıslahla yükümlü olduğunu vurgular. Hz. Âişe'nin de ictihad etmesi ve onun gereğini yapmış olması sebebiyle sevap kazandığını belirtir.³¹⁷

Hiz. Ömer'in, İbni Abbas'a "وَلَا تَبْرُجَنَّ الْبَاهِلِيَّةَ الْأُولَى"³¹⁸ ifadesinden hareketle cahiliyenin birden fazla olup olmadığını sorduğunu zikreder. İbni Abbas'ın "Allah uğrunda (gereği gibi) hakkıyla (ve ancak O'nun için) cihad edin,"³¹⁹ ifadesini delil göstererek, ilki olanın sonu da vardır şeklinde cevap verdiğini dile getirir. Birinci cahiliye döneminin Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki dönem şeklinde anlayanların olduğuna da değinen İbnu'l-Arabî cahiliyenin bir tane ve İslamiyet öncesi olduğu kanaatindedir. Bu düşüncesini "Ey Rabbim! (Onlarla aramızda) hak ile sen hüküm ver,"³²⁰ sözü ile destekler. Bir nevi İbni Abbas'a nasıl bir tek hak varsa bir tek de cahiliye vardır, şeklinde cevap verir.³²¹

Âyetteki "الرَّجْسَ"³²² ifadesinin günah, şirk, şeytan, kötü işler ve nahoş ahlak şeklinde anlaşıldığını aktarır.³²³

³¹⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.569.

³¹⁶ Bu âyetler şunlardır: 4. Nisâ:114 "Onların (haince kendi aralarındaki) fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadakayı veya bir iyiliği, ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden (in gizli konuşması) hariç." ve 49. Hucurat:9 "Eğer Müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşurlarsa, hemen aralarını düzeltin."

³¹⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.569-570.

³¹⁸ 33. Ahzâb:33. "Dışarıya da evvelki câhiliye zamanı/İslâm öncesi kadınlarının çıkışı gibi süslenip kendinizi teşhir ederek çıkmayın."

³¹⁹ 22. Hac:78.

³²⁰ 21. Enbiya:112.

³²¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.570-571.

³²² 33. Ahzâb:33

³²³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.571.

Âyetteki “أَهْلُ الْبَيْتِ”³²⁴ ifadesinden kast edilen kimselerin Hz. Âlî, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu görüşünde olan İbnu'l-Arabî, bu görüşünü aşağıdaki Tirmizî ve dışındakilerin rivâyet ettiği iki hadisle delillendirir.³²⁵

a) “Resûlullah Ümmü Seleme’nin evindeyken ‘Ey Ehl-i Beyt! (Peygamberin ev halkı!) Allah, sizden ancak kiri (günahı) gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister,’³²⁶ âyeti indirildi. Bunun üzerine Resûlullah Hz. Fatmayı, Hz. Hasan’ı ve Hz. Hüseyin’i çağırdı. Hz. Âlî’yi arka tarafına aldı ve onları elbisesiyle örttü sonra ‘Allah’ım! Bunlar benim ehli beytim onlardan kötülüğü/pisliği gider, onları tertemiz yap,’ dedi. Ümmü Seleme ‘Ey Allah’ın Resûlu! ben de onlardan mıyım?’ dedi. Hz. Muhammed (s.a.v) ‘senin yerin farklı, sen de hayır üzeresin’ dedi.”³²⁷

b) “Resûlullâh (s.a.v) sabah namazına çıktığında altı ay boyunca Hz. Fatma’nın kapısına uğruyor ve ‘Ey ehli beyt! Namaz’ diyor sonra ‘Ey Ehl-i Beyt! (Peygamberin ev halkı!) Allah, sizden ancak kiri (günahı) gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister,’³²⁸ âyetini okuyordu,”³²⁹

Müfessirler, âyetin bir gereği olarak başta Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşleri olmak üzere tüm kadınların erkeklerle konuşurken alçak sesle konuşmaları gerektiği kanaatindedir. Cessâs, zikrettiği rivâyetlerle ilgili olarak doğrudan fikir beyan etmese de kadınların evde oturması gerektiği ve fitne çıkar endişesiyle genç bir bayanın erkeklerle konuşmasının yasaklanabileceği görüşündedir. Ona göre cahiliye islam öncesi ve sonrası olmak üzere iki tanedir. İbnu'l-Arabî Hz. Âişe’nin Hz. Osman’ın öldürülmesi olayı, Cemel savaşındaki tasarrufları, rics, cahiliye ve ehli beyt kavramları üzerinde durur. Ona göre cahiliye bir tanedir o da İslam öncesidir. Ayrıca Nablus’la ilgili hatırası dikkat çekicidir.

İki müfessir de “ehli beyt” kavramını anlamak ve açıklamak için rivâyetlere başvurursa da farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Cessâs, kavramın geçtiği âyetin

³²⁴ 33. Ahzâb:33.

³²⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, C.III, s.571-572.

³²⁶ 33. Ahzâb:33.

³²⁷ et-Tirmizî, “Tefsîrû'l-Kur’ân”, 34; Taberî, C.XX, s.266; et-Taberânî, C.IX, s.25; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.571.

³²⁸ 33. Ahzâb:33.

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, C.XXI, s.434; et-Tirmizî, “Tefsîrû'l-Kur’ân”, 34; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.571-572; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, C.IV, s.411.

sıbağından ‘ehli beyt’in Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşleri olduğu kanaatindeyken; İbnu’l-Arabî hadislerden hareketle bu kimselerin Hz. Alî, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu düşüncesindedir.

4.7. Hz. Peygamber’e (s.a.v) Has Hükümler

Kur’ân-ı Kerîm’deki hükümlerin bir kısmı amm iken bir kısmı ise hastır. Bu hükümler arasında Resûlullâh’a (s.a.v) hass olan hükümler de vardır.

“Ey Peygamber! Biz, mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah’ın sana ganimet (olarak) verdiklerinden elinin altında bulunan (kadın)ları, seninle beraber (Medine’ye) göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Bir de Mü’min bir kadın kendisini Peygamber’e (mehirsiz) bağışlar ve Peygamber de onu nikâhlamak isterse, başka Mü’minlere değil, yalnız sana mahsus olmak üzere bunu (helal kıldık). Öteki (Mü’min)lerin hanımları ve ellerinin (altında) mâlik oldukları (cariyeleri) hakkında üzerlerine farz ettiğimiz şeyleri elbette biz bildirdik. (Bu da) sana bir zorluk (ve sıkıntı) olmaması içindir. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”³³⁰

Cessâs, Allâh’ın bu âyetle Hz. Peygamber’e (s.a.v) mübah kıldığı nikâh çeşitlerini düzenlediğini ifade eder ve bunları sırasıyla şöyle zikreder:

a) “Mehirlerini verdiğin hanımların,”³³¹ ifadesiyle kastın Hz. Peygamber’in (s.a.v) belli bir mehirle evlendiği ve mehirlerini verdiği kimseler olduğunu;

b) “Allah’ın sana ganimet (olarak) verdiklerinden elinin altında bulunan (kadın)ları,”³³² ifadesiyle maksadın Allâh’ın ganimetten Resûlullâh’e (s.a.v) ihsan ettiği, onun da azat edip kendisiyle evlendiği Reyhâne (ö.10/632), Safiye ve Cüveyriye (ö.56/676) gibi cariye kimselerin olduğunu;

c) “Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık,”³³³ ifadesindekiler Resûlullâh’ın (s.a.v) akrabalarından kendisiyle evlenmesinin helal olduğu kimseler olduğunu;

³³⁰ 33. Ahzâb:50.

³³¹ 33. Ahzâb:50.

³³² 33. Ahzâb:50.

³³³ 33. Ahzâb:50.

d) “Mü’min bir kadın kendisini Peygamber’e (mehirsiz) bağışlar,”³³⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v) mehirsiz evlenebileceği kimselerin beyan edildiğini dile getirir.

Resûlullâh’la (s.a.v) ümmetinin ilk üç nikâh çeşidinde denk olduğuna değinen Cessâs, Allâh, dördüncü evlenme şeklinin ise sadece Resûlullâh’e (s.a.v) has kılındığı kanaatindedir.³³⁵

Cessâs, “*seninle beraber (Medine’ye) göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık*,”³³⁶ ifadesiyle ilgili şu üç görüşü verir:

I- İlk olarak Ebû Yusuf’un ifadede hicret etmeyenlerin Resûlullâh’e (s.a.v) haram kılındıklarının hiçbir delilinin olmadığı ve helalliğin zikredilenlere mahsus görülmemesi gerektiği şeklindeki görüşünü verir.

II- Ubey b. Kab’ın, “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ”³³⁷ diye başlayan âyetten hareketle Allâh’ın, Resûlullâh’e (s.a.v) kadınlardan istediğiyle evlenmeyi helal kıldığını savunduğunu verir.

III- Üçüncü sırada ise Ümmü Hânî’nin, “Resûlullâh (s.a.v) benimle evlenmek istedi ben de özür beyan ettim. Akabinde Allâh Teâlâ ‘Ey Peygamber! ... *seninle beraber (Medine’ye) göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık*,’ âyetini indirdi. Bunun üzerine artık ben ona helal değildim, çünkü ben onunla hicret etmemiştim. Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olanlar arasındaydım,”³³⁸ rivâyetini verir.

Cessâs, görüşleri verdikten sonra bunları değerlendirmeye koyulur. Kendisiyle hem fikir olduğu için Ebû Yusuf’un görüşünü değerlendirmez. Ubey b. Kab’ın görüşünün, âyetteki tahsîsin vücûbiyet değil de ibaha anlamına delalet ettiği düşüncesindedir. Bu kanaatini, Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerinin başına bir şey gelmesi

³³⁴ 33. Ahzâb:50.

³³⁵ Cessâs, C.III, s.536.

³³⁶ 33. Ahzâb:50.

³³⁷ 33. Ahzâb:50. “Ey Peygamber! Biz hanımları sana helal kıldık”.

³³⁸ et-Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 34; Taberî, C.XX, s.285; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, C.VI, s.442.

durumunda kendileri dışındakilerle evlenebileceğini haber vermiş olmasıyla destekler.³³⁹

Cessâs, âyettin sadece Resûlullâh'ın (s.a.v) hicret eden kadınlarla evlenmesinin mubah olduğuna delâlet ettiğini, hicret etmeyen kadınlarla ilgili hüküm vaz etmediğini kesinkes dile getirir. Ümmü Hânî'den gelen rivâyetin sahih olmadığı kanaatindedir. Rivâyetin sahih olması durumunda Ümmü Hânî'nin dediği gibi hicret etmemiş kimselerin Resûlullâh'e (s.a.v) yasak olmuş olacağını dile getirir. Bununla birlikte Ümmü Hânî Resûlullâh'ın (s.a.v) kendisi gibi hicret etmeyen kadınlarla evlenmesinin yasak olduğunu âyetin delaleti dışındaki bir haberle öğrenmiş olabileceği çıkarımında bulunur.³⁴⁰

Cessâs “*Mü'min bir kadın kendisini Peygamber'e (mehirsiz) bağışlar ve Peygamber de onu nikâhlamak isterse,*”³⁴¹ ifadesinde hibe lafzıyla Hz. Peygamber (s.a.v) için nikâh akdinin mübah kılındığına delil olduğunu ifade eder.³⁴² İlim ehli kimselerin hibe lafzıyla nikâh akdinin ümmet için geçerli olup olmadığı konusunda ihtilaf ettiğine değindikten sonra konuyla ilgili görüşleri verir.

Başta İmam Ebû Hanîfe olmak üzere, Ebû Yûsuf, Züfer, Muhammed, es-Sevrî ve Hasan b. Salih'in (ö.168/784-785) hibe lafzıyla nikâhın gerçekleşeceği kanaatinde olduklarını, kocanın kadına mehir vereceğini, mehir belirlenmemişse bile kadına denk bir kadının Mehr-i misli verilmesi gerektiğine hükmettiklerini ifade eder.³⁴³

Cessâs, İmamı Mâlik'in, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra gerek bir kadın veya gerekse de bir erkeğin kendini karşı cinse hibe lafzıyla bağışlamasıyla nikâhın gerçekleşmeyeceği görüşünde olduğunu aktarır.³⁴⁴ İmamı Şâfiî'nin ise hibe lafzıyla hiçbir şekilde nikâh gerçekleşmez şeklinde içtihadı bulunduğunu dile getirir.³⁴⁵

Cessâs, hibe lafzıyla nikâh akdinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) mahsus olduğunu savunanların âyetin siyakındaki “*Yalnız sana mahsus olmak üzere bunu (helal*

³³⁹ Cessâs, C.III, s.537.

³⁴⁰ Cessâs, C.III, s.537.

³⁴¹ 33. Ahzâb:50.

³⁴² Cessâs, C.III, s.537.

³⁴³ Cessâs, C.III, s.537.

³⁴⁴ Cessâs, C.III, s.537.

³⁴⁵ Cessâs, C.III, s.537.

kıldık),”³⁴⁶ ifadesini görüşlerine delil olarak getirdiklerini söyler. Hibe lafzıyla nikâhın gerçekleşeceği görüşünde olanların, Hz. Peygamber (s.a.v) ve ümmetinin hibe lafzı konusunda eşit olduklarını ileri sürdüklerini, âyetteki Hz. Peygamber’in (s.a.v) husûsiyetinin mehir ödemeksizin evlenmesinde olduğunu savunduklarını aktarır. Mücâhid , Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713) ve Atâ b. Ebi Rebâh’tan (ö.114/732) buna benzer bir görüşün rivâyet edildiğine de değinen Cessâs, âyetin delaleti ve usûl açısından bu görüşün doğru olduğu kanaatindedir.³⁴⁷ Bunu iki açıdan ele alır:

İlk olarak, “*Bir de Mü’min bir kadın kendisini Peygamber’e (mehirsiz) bağışlar ve Peygamber de onu nikâhlamak isterse, başka Mü’minlere değil, yalnız sana mahsus olmak üzere bunu (helal kıldık),*”³⁴⁸ ifadesinden hareketle, âyetle hibe lafzının kadına izafe edildiğine dikkat çektikten sonra âyetin hibe yoluyla sadece Hz. Peygamber’e (s.a.v) bedelsiz olarak evlenmenin mübah kılındığına delalet ettiğini vurgular. Âyetteki ifadede kast edilenin hibe lafzıyla evlenmenin olması durumunda, âyetle tahsîs manasının ortadan kalkacağı düşüncesindedir. Tahsîsin lafızda değil de mehirde olduğunu ispatlamaya çalıştıktan sonra Allâh Teâlâ’nın bedelsiz evlenmeyi Resûlullâh’e (s.a.v) has kılmış olduğunun net bir şekilde anlaşıldığını ve bedelsiz evlenme konusunda hiç kimsenin Resûlullâh’e (s.a.v) ortak olmayacağını vurgular.³⁴⁹

Cessâs, ikinci olarak âyetle “*Peygamber de onu nikâhlamak isterse,*”³⁵⁰ ifadesinde, Allâh’ın hibe lafzıyla olan akdi nikâh olarak isimlendirmiş olmasını bu görüşe delil olarak getirir. Bu akdin peygambere caiz olması onu örnek alma ve ona uymayla emrolunan kimselere de aynı şekilde onun yaptığı gibi yapmanın caiz olmasının gerektiği düşüncesindedir. Yine Cessâs, âyetle mezkûr has kılma manasının mehrin düşmesi cihetiyle sadece Resûlullâh (s.a.v) has kılınmış olduğunu savunur.³⁵¹ Görüşlerini aşağıdaki rivâyetlerle destekler:

a) Tahsîsin mehrin düşmesi cihetiyle sadece Resûlullâh’e (s.a.v) has kılınmış olduğu görüşü için şu rivâyeti delil getirir: “Hz. Âişe, kendini Resûlullâh’e (s.a.v)

³⁴⁶ 33. Ahzâb:50.

³⁴⁷ Cessâs, C.III, s.537.

³⁴⁸ 33. Ahzâb:50.

³⁴⁹ Cessâs, C.III, s.537-538.

³⁵⁰ 33. Ahzâb: 50.

³⁵¹ Cessâs, C.III, s.538.

bağışlayan kadınları kınıyor ve şöyle diyordu. ‘Kendini mehirsiz Resûlullâh’e (s.a.v) bağışlayan kadın utanmaz mı?’ bunun üzerine Allâh Teâlâ ‘(Resûlüm!) Onlardan dilediğini (nöbetinden) geri bırakır, dilediğini de yanına alırsın. (Geçici olarak) ayrıldıklarından, arzu ettiğine dönmekte de sana bir günah yoktur,’³⁵² âyetini indirdi. Âyetin akabinde Hz. Âişe Resûlullâh’e (s.a.v), ‘Görüyorum ki Rabbin arzunu yerine getirmede hızlı davranıyor,’ dedi.’³⁵³

b) Hibe lafzıyla akdın caiz olduğu görüşüne ise Resûlullâh’ın (s.a.v) nikâh akdini temlik lafzıyla kıydığı şu rivâyeti verir: “Bir kadın Resûlullâh’e (s.a.v) geldi ona, ‘Ey Allâh’ın Resûl’ü! kendimi sana bağışlamak için geldim,’ dedi. Resûlullâh (s.a.v) ona baktı, onu baştan aşağı süzdü sonra gözünü ondan çevirdi ve başını eğdi. Bu sırada Sahâbeden biri ayağa kalkıp ‘Ey Allâh’ın Resûl’ü eğer ona ihtiyacın yoksa beni onunla evlendir,’ dedi. Adam şu ve şu sûreler ezberimde var deyince Resûlullâh (s.a.v) ‘Git seni, ezberindeki Kur’ân sûreleriyle ona mâlik kıldım,’ dedi.’³⁵⁴ Cessâs, hibenin de temlik lafızlarından olduğunu, hiçbir kimsenin temlikle hibeyi birbirinden ayırmadığını ifade eder. Hadiste temlik lafzıyla nikâh akdi sabit olduğuna göre hibe lafzıyla da sabit olur sonucuna ulaşır. Ayrıca Fıkıh Usûlüne göre, nikâh akdi vaktin zikredilmediği mülkiyetle ilgili akitlere benzediğinden nikâh akdinin temlik ve hibe lafızlarıyla caizliğinin vacip olduğu bilgisini de verir. Konuyla ilişkili olduğu için Hz. Peygamber’in (s.a.v) haram kılması sebebiyle ibaha lafzıyla kıyılan nikâhın geçersiz olduğunu da beyan eder.³⁵⁵

Cessâs, kendisini peygambere bağışlayan kadının kim olduğuyla ilgili ihtilaf edildiğini, onun, İkrime ve İbni Abbas’a göre Meymune bt. Haris, Alî b. Hasan’a göre Ümmü Şerik ed-Devdiye, Şa’bî’ye göre ensardan bir kadın ve kimilerine göre ise Zeyneb bt. Huzeyme el-Ensari olduğunun iddia edildiğini aktarır.³⁵⁶

Cessâs, “Ellerinin (altında) mâlik oldukları (cariyeleri) hakkında üzerlerine farz ettiğimiz şeyleri elbette biz bildirdik,”³⁵⁷ ifadesinden hareketle; Allâh’ın, Hz.

³⁵² 33. Ahzâb:51.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, C.XLII, s.145; İbni Mâce, “Nikâh”, 57; Taberî, C.XX, s.293; Cessâs, C.III, s.538.

³⁵⁴ Mâlik b. Enes, “Nikâh”, 8; Buhârî, “Nikâh”, 6, 32, 35, 37, 40, 44; Müslim, “Nikâh”, 76; et-Taberânî, C.VI, s.133, 173.

³⁵⁵ Cessâs, C.III, s.538-539.

³⁵⁶ Cessâs, C.III, s.539.

³⁵⁷ 33. Ahzâb:50.

Peygamber’e (s.a.v) cariyelerle evlenmeyi helal kıldığı gibi mü’minlere de onlarla evlenmeyi helal kıldığı hükmünü çıkarır.³⁵⁸

Cessâs, “(Mü’min)lerin hanımları ve ellerinin (altında) mâlik oldukları (cariyeleri) hakkında üzerlerine farz ettiğimiz şeyleri elbette biz bildirdik,³⁵⁹ âyetindeki farz kılınan şeylerin Katâde tarafından; Allâh’ın mü’minlere veli, iki şahit ve mehir şartları yerine getirilmeden kadını nikâhlanamayı ve mü’min bir erkeğin ancak dört kadınla nikâhlanabileceği şeklinde anlaşılırken; Said b. Cübeyr tarafından erkeğin en fazla nikâhlayabileceği kadın sayısının dört olduğu şeklinde yorumlandığını dile getirir. Cessâs’ın Peygamber’i (s.a.v) bu bağlamda zikretmemiş olması onun Peygamber’i (s.a.v) bu sınırlama dışında tuttuğu çıkarımında bulunmayı mümkün kılmaktadır.³⁶⁰

İbnu’l-Arabî, âyetin sebab-i nüzûlü olarak zayıf bir hadis diye nitelendirdiği Ümmü Hânî bt. Ebî Tâlib’in şu rivâyetini verir: “Resûlullah benimle evlenmek istedi ben de ondan beni mazur görmesini istedim, o da beni mazur gördü. Sonrasında Allah Teâlâ ‘Ey Peygamber! Biz, mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah’ın sana ganimet (olarak) verdiklerinden elinin altında bulunan (kadın)ları...³⁶¹ âyetini indirdi.”³⁶²

İbnu’l-Arabî, “إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ”³⁶³ ifadesinin sana mehrini vereceğin veya nikâhladığın eşlerini helal kıldık şeklinde iki farklı tarzda anlaşıldığı bilgisini verir. Sana, nikâhladığın eşlerini helal kıldık görüşünün cumhura ait olduğuna değinir. Âyetteki “آتَيْتَ”³⁶⁴ mazi fiiline, gelecek zaman anlamı verilemeyeceğinden isabetli görüşün cumhurun görüşü olduğunu dile getirir. Resûlullah’ın nikâhladığı eşlerinin şu kimseler olduğunu söyler: Hatîce bt Huveylid (ö.620) , Âişe bt. Ebî Bekr, Sevede bt. Zem’a, Hafsa bt. Ömer, Ümmü Seleme bt. Ebî Umeyye b. Muğîre, Ümmü Habîbe bt. Ebî Sufyân. Zeyneb bt. Huzeyme el-Âmiriyye (ö.4/625), Zeyneb bt. Cahş el-Esediyye Esedu Huzeyme, Meymûne bt. el-Hârisi el-

³⁵⁸ Cessâs, C.III, s.539.

³⁵⁹ 33. Ahzâb:50.

³⁶⁰ Cessâs, C.III, s.539.

³⁶¹ 33. Ahzâb:50.

³⁶² Bkz. 318. Dipnot.

³⁶³ 33. Ahzâb:50. “Ey Peygamber! Biz, mehirlerini verdiğin hanımlarını... helal kıldık.”

³⁶⁴ 33. Ahzâb:50. “Verdiğin”

Hilâliyye, Safiyye bt. Huyî b. Ehtab el-Hârûniyye (ö.50/670), Cüveyriye bt. el-Hâris el-Mustalekiyye. Ayrıca vefât ettiğinde Resûlullah'ın dokuz eşinin olduğu bilgisini verir.³⁶⁵

İbnu'l-Arabî, ³⁶⁶أَزْوَاجُ اللَّائِي آتَيْتُ أَجُورَهُنَّ ifadesinin Resûlullah'ın evlendiğinde mehir verdikleri anlamına geldiğini dile getirir. Mehir açısından bir tasnif yapıldığında, Resûlullah'ın eşlerinin, nikâhtan önce mehri belli olan, nikâhtan sonra mehri belirlenen ve nefsin Resûlullah'a bağışlayan şeklinde üç kısma ayrıldığını belirtir. Allah'ın, mü'minlere belli bir sayıda evlenmeyi helal kılarken, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ise sayısız evlenmeyi helal kıldığını, bu ayrıcalığın onun, İslam şeriatindeki husûsiyetlerinden olduğu kanaatindedir. Bu kanaatini Hz. Dâvud'un yüz eşi, Hz. Süleymân'ın ise üç yüz eşi ve yedi yüz cariyesi olduğu şeklindeki rivâyetlerle destekler.³⁶⁷

İbnu'l-Arabî, ³⁶⁸“Elinin altında bulunan kadınları,” ifadesiyle kast edilenin cariyeler olduğu kanaatindedir. Allah'ın; cariyeleri, Resûlullah'a ve onun ümmetine sayı sınırlaması olmaksızın helal kıldığını beyan eder. *“Allah'ın sana ganimet (olarak) verdiklerinden,”*³⁶⁹ ifadesinin ise şer'î galibiyet ve zafer neticesinde alınan fey olduğunu ve Resûlullah'ın bununla ilgili olarak *“Benim rızkım mızrağımın gölgesinde kılındı,”*³⁷⁰ buyurduğunu aktarır.³⁷¹

İbnu'l-Arabî; Ubey b. Kab'ın *“Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını,”*³⁷² ifadesiyle kast edilenin Resûlullah'ın mehrini verdiği eşlerine ek olarak bu kimselerin de ona helal kılınmış olduğu görüşünü aktarır. İbnu'l-Arabî'ye göre ise bu sözle kast edilen, Resûlullah'ın yanındaki eşlerinin ona helal kılınmış olmasıdır. Bu kanaatini şu cümleleriyle savunur: *“Allah, Hz. Muhammed'e nikâhladığı ve mehrini verdiği tüm kadınları helâl kılmayı istediye neden ‘Ey Peygamber! Biz, mehirlerini verdiğin hanımlarını*

³⁶⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.589-590.

³⁶⁶ 33. Ahzâb:50. *“Ey Peygamber! Biz, mehirlerini verdiğin hanımlarını... helal kıldık.”*

³⁶⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s. 590.

³⁶⁸ 33. Ahzâb:50.

³⁶⁹ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, C.IX, s.123, 126, 478; Buhârî, “Cihâd”, 87; İbn Hacer, C.IX, s.306.

³⁷¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.591.

³⁷² 33. Ahzâb:50.

sana helal kıldık,³⁷³ dedikten sonra ‘Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını³⁷⁴ zikretsin ki bu kimseler zaten kadın ifâdesi içinde yer almaktadır. Denilse ki: Âyette ‘Amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını,³⁷⁵ ifadesinden hemen sonra “Seninle hicret edenler,”³⁷⁶ kısmı var, bu hicret şartı için tekrarlandı. Biz de şöyle deriz: Bu söylemiş olduğunuz şey doğru değildir. Hicret şartı sizin dediğiniz gibi olsaydı, Resûlullâh’ın (s.a.v) evlendiği her bir kadın için hicret şart olurdu ama böyle bir şart yoktur. Hicret şartı sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v) yukarıda zikredilen akrabaları içindir, denilirse o halde Hz. Peygamber’in (s.a.v) diğer kadınlarla evlenebilmesi için onların hicret etmiş olmaları gerekmez.”³⁷⁷

İbnu’l-Arabî “Seninle (Medine’ye) hicret eden,”³⁷⁸ ifadesiyle neyin murat edildiğiyle ilgili iki görüş verir:

1- Hz Peygamber’in (s.a.v) amca, hala, dayı ve teyze kızları müslüman olmadıkça onlarla evlenemez.

2- Resûlullâh’ın (s.a.v) amca, hala, dayı ve teyze kızları Medine’ye hicret etmedikçe Hz. Peygamber’in (s.a.v) onlarla evlenmesi helal olmaz. İbnu’l-Arabî, bu görüşü savunanların “مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ”³⁷⁹

âyetinden hareketle hicret etmeyen kimsenin Resûlullâh’ın (s.a.v) velilerinden olamayacağını dediklerini aktarır. Onlara göre de “Hicret etmeyen, kemal bulmamıştır. Kemal bulmayan kimsenin, kâmil, yüce ve şerefli olan Resûlullah’la izdivacı doğru değildir. Âyet şartın sadece Resûlullah’a mahsûs olduğuna delalet eder.”³⁸⁰ İbnu’l-Arabî “Hicret eden,” sözünün Medine’ye hicret eden anlamına geldiğini belirterek ikinci görüşün birinci görüşten daha isabetli olduğunu söyler.³⁸¹

³⁷³ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁴ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁵ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁶ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁷ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C. III, s. 591-592.

³⁷⁸ 33. Ahzâb:50.

³⁷⁹ 8.Enfâl:72. “İman edip de hicret etmeyen (müşriklerle yaşayan)lara (gelince), hicret edinceye kadar sizin için, onlara veli olmak (ve miras bırakmak) diye bir şey yoktur.”

³⁸⁰ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s. 592.

³⁸¹ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s. 592.

İbnu'l-Arabî, âyetin hüküm itibariyle ne vaz etmiş olduğu konusunda ihtilaf edildiğini ve bu konuda dört görüşün ortaya çıktığını haber verir:

Birinci görüş sahipleri bu âyetin, “*Bu (zevceleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) de, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunları başka kadınlarla değişmen de sana helal değildir. Yalnız elinin mâlik olduğu (cariyeler) hariçtir. Allah her şeyi gözetendir,*”³⁸² âyetinin hükmünü nesh etmiş olduğunu savunduklarını aktarır. İbnu'l-Arabî, kendisinin de içinde yer aldığı³⁸³ bu kimselerin, Allâh'ın bu âyetle Resûlullâh'ın (s.a.v) nikâhı altındaki eşlerini ve onlarla birlikte âyette zikrettiği kimseleri helâl kıldığını bildirdiği kanaatinde olduklarını verir.³⁸⁴

İkinci görüş sahiplerinin âyetten maksadın Allâh Teâlâ'nın Resûlullâh'e (s.a.v) tanınan ibahanın tüm kadınlar hakkında mutlak olmadığını mezkûr ve muayyen kimseler hakkında olduğunu bildirdiği düşüncesinde olduklarını dile getir.³⁸⁵

Üçüncü görüşü savunan kimselerin âyetten maksadın, Allâh Teâlâ'nın Resûlullâh'e (s.a.v) müslüman bir kimseyi nikâhlamayı helâl, kâfir bir kimseyi nikâhlamayı da haram kıldığını haber vermesi şeklinde anladıklarını ifade eder.³⁸⁶

Dördüncü görüşü savunan kimselerin âyetten hareketle Allâh Teâlâ'nın Resûlullah'ı korumak ve kadrini yüceltmek için ona cariyelerle nikâhlanmayı mübah kılmadığı sonucuna vardıklarını zikreder.³⁸⁷

İbnu'l-Arabî, “*Mü'min bir kadın kendisini Peygamber'e (mehirsiz) bağışlar...*”³⁸⁸ ifadesinde kimin kast edildiğiyle ilgili müfessirlerden beş görüş aktarır. İlk olarak İbn Şihâb ez-Zührî, İkrime, Muhammed b. Kab (ö.108/726) ve Katâde'ye göre âyetin Meymûne bt. Hâris hakkında indiğini söyler. İkinci sırada Afî b. Hüseyin, Urve (94/713) ve Şa'bî'ye bu âyetin Ümmü Şerîk el-Ezdiyye hakkında indiği kanaatinde olduklarını haber verir. Âyette bahsedilen kadının miskinlerin annesi olan Zeyneb bt. Huzeyme hakkında indiği iddiasında bulunanların görüşünü

³⁸² 33. Ahzâb:52.

³⁸³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.590.

³⁸⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.593.

³⁸⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.593.

³⁸⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.593.

³⁸⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.593.

³⁸⁸ 33. Ahzâb:50.

üçüncü olarak verir. O Ümmü Kulsûm bt. ‘Ukbe b. ebî Mu’î’t’ir diyenleri dördüncü; o Havleh bt. Hekîm Suleymiyye’dir diyenleri ise beşinci sıra da verir. İbnu’l-Arabî, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili haberlerin sahîh bir yolla gelmediğini belirttikten sonra İbn Abbas ve Mücâhid’ten gelen ‘Resûlullah’ın yanında mevhûbe bir kadın yoktu’³⁸⁹ ve Hz. Âişe’nin ‘Nefsini Resûlullah’a bağışlayan kimseleri kıskanıyordum. Allâh ‘(Resûlüm!) Onlardan dilediğini (nöbetinden) geri bırakır, dilediğini de yanına alırsın,’³⁹⁰ âyetini indirene kadar, bir kadın nefsinin bağışlamaktan utanmaz mı? Diyordum. Bu âyet inince Resûlullâh’e (s.a.v), Rabbinin senin arzu ettiğinde acele ettiğini görüyorum, dedim.’³⁹¹ rivâyetlerinden hareketle nefsinin Resûlullah’a bağışlayanların çok olması gerektiğini fakat Resûlullah’ın bunlardan birisiyle evlenip evlenmediği bilgisinin sabit olmadığını ifade eder.³⁹²

İbnu’l-Arabî, âyetteki ‘*Kendini bağışlayan Bir kadın*,’³⁹³ ifadesinin manasının nefsinin sana bağışlayan kadınla mehirsiz evlenmeyi sana helal kıldık olduğunu dile getirir. Ona göre Allah, sadece Resûlullâh’e (s.a.v) mevhûbeyle (nefsini bağışlayan kadınla) mehirsiz evlenmeyi helal kılarak onu ümmetine üstün tutmuştur.³⁹⁴

Allah Teâlâ’nın ‘*Mü’min bir kadın*’³⁹⁵ ifadesi ekseninde Resûlullâh’ın (s.a.v) kâfir hür kadınla evlenmesi konusunda ihtilaf edildiğini haber veren İbnu’l-Arabî Resûlullâh’ın (s.a.v) fazilet ve derece yönüyle bizden farklı olması sebebiyle ehli kitap dahi olsa onun kâfir hür bir kadınla evlenmesinin haram olduğu görüşündedir. Ayrıca Allah’ın ümmete hür kitâbî kadınla evlenmeyi helal kıldığını da değinir.³⁹⁶

İbnu’l-Arabî, ‘*Peygamber de onu nikâhlamak isterse*’³⁹⁷ ifadesinden neyin kast edildiğine değinmeden önce şu açıklamayı yapar: ‘Kendisine bir şey bağışlandığında bağışlanan şeyi kabul etmek Resûlullâh’ın (s.a.v) güzel ahlakındandır. Değerli insanlar bağışın reddedilmesinin örfen hoş olmadığı, bağışta

³⁸⁹ es-Sa’lebi, C.I, s.1820; el-Begavî, C.VI, s.364; Kurtubî, C.XIV, s.208.

³⁹⁰ 33. Ahzâb:51.

³⁹¹ Bkz. 333. Dipnot.

³⁹² İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.594-595.

³⁹³ 33. Ahzâb:50.

³⁹⁴ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.595.

³⁹⁵ 33. Ahzâb:50.

³⁹⁶ İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.595.

³⁹⁷ 33. Ahzâb:50.

bulunan kimseye hakaret ve kalb kırgınlığı olduğu görüşünde olurlar,” ona göre bir kadın nefsinin Resûlullâh’e (s.a.v) bağışladıktan sonra Resûlullâh (s.a.v) onunla evlenip evlenmeme konusunda muhayyerdir. Onun nazarında âyetteki maksat Allah Teâlâ’nın kendisini Resûlullâh’e (s.a.v) bağışlayan kadını, onun nikâhlamayı istememesi durumunda içinde yaşayacağı sıkıntıyı kaldırmasıdır.³⁹⁸

Ulemânın “*Yalnız sana mahsus olmak üzere*”³⁹⁹ ifadesinin anlamının ne olduğuyla ilgili olarak üç görüş beyan ettiğini belirten İbnu’l-Arabî, ilk olarak Katâde’nin bir kadının nefsinin Resûlullah’a bağışlaması durumunda, Resûlullah’ın onunla Zeyneb bt. Cahş gibi mehirsiz ve velisiz evlenebilmesinin mübah olmasıdır şeklindeki kanaatini verir. İkinci olarak Saîd b. el-Museyyib’in Resûlullah’ın böyle bir nikâhın mehirsiz olduğu görüşünü verir. Üçüncü olarak Şa’bî’nin, mevhûbenin nikâh akdinin hibe lafzıyla olduğu, bunun ise sadece Resûlullah için geçerli olup mü’minlerden hiç kimse için geçerli olmadığı kanaatini aktarır. İbnu’l-Arabî, birinci ve ikinci görüşün yaklaşık olarak aynı manaya geldiğini, fakat ikinci görüşün birinciden daha isabetli olduğunu belirtir. Zira âyetle mehrin düştüğü “*Mü’min bir kadın kendisini Peygamber’e (mehirsiz) bağışlarsa*”⁴⁰⁰ ifadesiyle mezkûrdur ama velinin sukûtu âyetle zikredilmemiştir. Ona göre nikâh için velinin izni olmazsa olmazdır.⁴⁰¹

İbnu’l-Arabî, bazısında ittifak, bazısında ise ihtilâf olduğunu belirtmekle birlikte Resûlullah’a, ümmete farz olmayan bazı şeylerin farz, ümmete haram olmayan bazı eylem ve durumların haram, yine ümmete helal kılınmayan bazı şeylerin kendisine helal kılınmış olduğunu ifade eder.⁴⁰² Cüveynî’den (ö.478/1085) öğrenmiş olduğu bu hükümleri şu şekilde aktarır. “Resûlullâh’e (s.a.v) farz kılınan hükümlerin tamamı dokuz tanedir. Bunlar; teheccüt, duhâ namazı, kurban, teheccüd kısmına dâhil olan vitir, misvak, borcunu ödeyemeden ölen fakirin borcunu ödemek, şer’î olmayan konularda akıllı kimselerle müşâverede bulunmak, eşlerini muhayyer bırakmak ve bir iş yaptığında onu tamamına erdirmektir. Resûlullâh’e (s.a.v) haram kılınan kısmın tamamı on tanedir; Zekâtın Resûlullâh’e (s.a.v) ve âline haram olması,

³⁹⁸ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.596-597.

³⁹⁹ 33. Ahzâb:50.

⁴⁰⁰ 33. Ahzâb:50.

⁴⁰¹ İbnu’l-Arabî, a.g.e. C.III, s.597.

⁴⁰² İbnu’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, C.III, s.597.

nafile sadaka..., kötü gözle bakma..., zırhını giydiğinde Allah'ın onunla ve savaştığı kimse arasında hüküm verinceye kadar zırhını çıkarmaması..., yaslanarak yemek yemek, kötü kokulu yemekler yemek, hanımlarını boşama yoluyla değiştirmek, kendisiyle birlikte olmaktan hoşlanılmayan bir kadınla evlenmek, kitâbî hür bir bayanla evlenmek ve cariyeyi nikâhlamaktır...Resûlullâh'e (s.a.v) helal kılınan kısmın tamamı on altı tanedir. Ganimetteki safiyy⁴⁰³ hakkıdır, ganîmetin beşte birini veya beşte birin beşte birini istediği gibi kullanma, visal orucu, dörten fazla kadınla evlenmek, hibe lafzıyla nikâh, velisiz nikâh, mehirsiz nikâh..., ihram halinde nikâhlama, Resûlullah'tan eşleri arasında paylaşımında bulunmasının düşmesi..., Resûlullâh'ın (s.a.v) gözü bir kadına düşmesi durumunda kadının kocasının eşini boşamasının vâcib olması..., Resûlullah safiyye'yi azat etti ve onu azat etmiş olmasını onun mehri sayması..., Mekke'ye ihrâmsız girmek, Mekke'de savaşmak, Resûlullâh'e (s.a.v) mirasçı olunmaması..., Resûlullâh'ın (s.a.v) ölümünden sonra da evliliklerinin devam etmesi ve Resûlullâh'ın (s.a.v) bir kadını boşaması durumunda o kadının Resûlullâh'ın (s.a.v) eşi olarak kalması ve onunla evlenilememesidir.⁴⁰⁴

Mevhûbenin, “nefsimi sana bağışladım” sözüyle nikâhın gerçekleşmeyeceği düşüncesinde olan İbnu'l-Arabî, mevhûbenin bu sözünden sonra veliyle akitleşmek gerektiği kanaatindedir. Bu durumun Resûlullâh (s.a.v) için bile böyle olduğunu savunur. Âyetteki “*Peygamber de onu nikâhlamak isterse*”⁴⁰⁵ ve “*Yalnız sana mahsus olmak üzere*”⁴⁰⁶ ifadelerinin kadının mehirsiz olarak nefsinin Nebî'ye (s.a.v) bağışladığına delalet ettiğini, nikâhın hibe lafzıyla gerçekleştiğine delalet etmediğini vurgular. Ona göre Nebî (s.a.v) mevhûbe bir kimseyle evlenmek istediğinde nikâh kıymalıdır. Bir kadının nefsinin Nebî (s.a.v) dışındaki bir mü'min erkeğe hibe etmesi durumunda erkek mehir vererek onunla nikâh kıyabilir sonucuna varır. Son olarak imamı Şâfiî'ye ait olduğu iddia edilen nikâhın hibe lafzıyla caiz olmayacağı görüşünü İmam gibi mükemmel Arapça bilgisine sahip olan birinin söylemiş olamayacağını savunur.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Resûlullâh'ın (s.a.v) paylaşımından önce ganîmetten aldığı özel paydır. Bkz. Erdoğan, s.489.

⁴⁰⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.598-600.

⁴⁰⁵ 33. Ahzâb:50.

⁴⁰⁶ 33. Ahzâb:50.

⁴⁰⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.600-601.

Müfessirler, âyetin sebep-i nüzûlü olarak gösterilen Ümmü Hânâ rivâyetinin⁴⁰⁸ sahih olmadığı görüşündedirler. İbnu'l-Arabî'ye göre bu âyetin sebep-i nüzûlü Ahzâb sûresinin 52. âyetini nesh etmektir.

İki müfessir de Resûlullâh'ın (s.a.v) husûsiyetinin kendini Resûlullâh'e (s.a.v) bağışlayan/hibe eden kadınla Resûlullâh'ın (s.a.v) mehirsiz evlenebileceği konusunda olduğunda hem fıkirdir. Cessâs kadının hibe lafzıyla erkeğin de kabul etmesi şartıyla evlenme akdinin gerçekleştiği görüşündedir. Ona göre mü'minlerle Resûlullâh'ın (s.a.v) bu konudaki tek farkı Resûlullâh'ın (s.a.v) mehir vermeyecek olmasıdır.

Müfessirler mevhûbe kadının kim olduğuyla ilgili çeşitli görüşler vermişlerdir. İbnu'l-Arabî, rivâyetlerden hareketle çok sayıda mevhûbe kadının olabileceği kanaatindedir. Buna rağmen Resûlullâh'ın (s.a.v) bunlardan hiç biriyle evlenmediğini aktarır. İbnu'l-Arabî kadının hibe lafzıyla velev ki erkek kabul etse bile evlenme akdinin gerçekleşmeyeceği görüşündedir. Çünkü evlilik için velinin izni gereklidir. Kendini Resûlullâh'e (s.a.v) bağışlayan kadın için bile veli izni gereklidir. Resûlullâh'ın (s.a.v) mevhûbe kadınla evlenmesi durumunda mehir vermeyeceği kanaatindedir.

Müfessirler, *“Ey Peygamber! Biz, ..., seninle beraber (Medine'ye) göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık,”*⁴⁰⁹ ifadesinin mefhumu muhalifinden hareketle hicret etmeyen kadınların Resûlullâh'e (s.a.v) haram olacağı çıkarımında bulunmanın doğru olmadığı görüşündedirler. *“Seninle beraber (Medine'ye) göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık,”*⁴¹⁰ ifadesinden kastın Resûlullâh'ın (s.a.v) yanındaki eşleri olduğu kanaatinde olan İbnu'l-Arabî'nin bu anlayışı çok dikkat çekicidir.

Cariyeyle evlenmede mü'min erkekler için herhangi bir sayı sınırlaması olmadığını dile getiren müfessirler, mü'min erkekler için hür kadınlarla evlenmede dört sayı sınırı olduğunu belirtirler. Onlara göre Resûlullâh (s.a.v) için sayı sınırlaması yoktur. Mü'min erkeklerin ehli kitap kadınlarla evlenmesinin helal

⁴⁰⁸ Bkz. 318. Dipnot.

⁴⁰⁹ 33. Ahzâb:50.

⁴¹⁰ 33. Ahzâb:50.

olduğunu dile getiren İbnu'l-Arabî Resûlullâh'ın (s.a.v) ehli kitap kadınlarla evlenmesinin haram olduğu bilgisini verir.

4.8. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşleri Arasında Taksimden Muaf Olması

Allâh Teâlâ tüm mü'min erkeklere eşleri arasında taksimatta bulunurken âdil olmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber'i (s.a.v) ise bu hususta muaf tutmuştur.

“(Resûlüm!) Onlardan dilediğini (nöbetinden) geri bırakır, dilediğini de yanına alırsın. (Geçici olarak) ayrıldıklarından, arzu ettiğine dönmekte de sana bir günah yoktur. Bu, gözleri aydın olup mahzun olmamalarına ve hepsinin, kendilerine verdiği şeyle razı olmalarına en elverişli (ve münasip) olandır. (Çünkü onlar kendileri hakkında ilâhî emri uygulayacağını bilirler.) Allah kalplerinizde olanı bilir. Allah hakkıyla bilendir. Halîmdir (ceza vermede acele etmeyendir)”⁴¹¹

Cessâs, âlimlerin *“(Resûlüm!) Onlardan dilediğini (nöbetinden) geri bırakır, dilediğini de yanına alırsın,”⁴¹²* konusuyla ilgili şu görüşlerini verir. Ebû Razîn'in (ö.?) Resûlullâh'ın (s.a.v) geriye bıraklarının Meymune, Sevede, Safiye, Cüveyriye, Ümmü Habibe; yanına aldıklarının ise Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Zeyneb olduklarını iddia ettiğini aktarır. Zühri'nin, Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerini ölümüne kadar yanında tuttuğunu, onlardan bir kimseyi bile geri bırakmadığı bilgisine sahip olduğunu zikreder. Katâde'nin, Allâh'ın yukardaki âyetle Resûlullâh'e (s.a.v) eşlerine zaman ayırma konusunda istediği gibi davranma yetkisi verdiği kanaatinde olduğunu söyler. Hasan Basrî'nin bu âyetten hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir kadına evlenme teklif ettiğinde sonucun netleşmeden başka bir kimsenin aynı kadına evlenme teklifinde bulunamayacağına hükmettiğini verir. Şâbi'nin âyette bahsi geçenlerin, Resûlullâh'ın (s.a.v) bir kısmıyla evlenip bir kısmıyla da evlenmediği mevhibelerin olduğu kanaatini verir. Mücâhid'in bu ifadeyi, Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerine yabancı kadınlar gibi davranabileceği şeklinde anladığını dile getirir.⁴¹³

Cessâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri arasında paylaşımda bulunduğunu, onlardan bir kimseye farklı davranıp da onu paylaşımdan çıkardığıyla ilgili her hangi

⁴¹¹ 33. Ahzâb:51.

⁴¹² 33. Ahzâb:51

⁴¹³ Cessâs, C.III, s.540.

bir bilginin zikredilmediğini ifade eder.⁴¹⁴ Bu sözlerine Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu hadisleri delil getirir:

a) “Resûlullâh (s.a.v) hanımları arasında adaleti sağlayacak şekilde taksimde bulunur, ‘Ey Allâhım! Yapabildiğim taksimat budur. Gücümün yetmediği (kalbim) husûslarda beni muaheze eyleme,’ diye dua ederdi.”⁴¹⁵

b) “Ey kızkardeşimin oğlu! Resûlullâh (s.a.v) yanımızda geceleme konusunda sıraya uyar, tercihte bulunmazdı. Nadiren bir günde tüm eşlerine uğrar, onlarla cima etmeden yaklaşır, en son o gün sırası olan kadına gider, orada sabahlardı. Sevde bt. Zem’a yaşlanıp da Resûlullâh’ın (s.a.v) kendisini boşamasından korktuğu için ona ‘Ey Allâh’ın Resûlu! Benim için ayırdığım gün Âişe’nin olsun,’ teklifinde bulundu. Resûlullâh (s.a.v) de bunu kabul etti. Kanımca Allâh Teâlâ ‘Eğer bir kadın, kocasının geçimsizlik ve huysuzluğundan veya (kendisinin sevimsizliğinden dolayı) yüz çevirmesinden endişe ederse (bazı fedâkârlıklar yaparak) bir anlaşma ile kendi aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur,’⁴¹⁶ âyetini Sevde ve onun gibiler hakkında indirdi.”⁴¹⁷

c) “Hz. Peygamber (s.a.v) hastalanıp durumu kötüleşince eşlerinden Hz. Âişe’nin yanında kalmak için izin istedi. Onlar da Resûlullâh’a izin verdiler.”⁴¹⁸

Bu rivâyetlerin Resûlullâh’ın (s.a.v) eşleri arasında taksimde bulunduğunu ispatladığı kanaatinde olan Cessâs, nitekim âyetin zâhirinin de Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşleri arasındaki taksimat konusunda istediğini yapma hürriyetine sahip olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder. Ebû Razîn’in Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerinin bir kısmını geride bıraktığı, onlara taksimden pay vermediği şeklindeki ifadesinin⁴¹⁹ doğruyu yansıtmadığını belirtir.⁴²⁰

⁴¹⁴ Cessâs, C III, s.540.

⁴¹⁵ Ebû Dâvud, “Nikâh”, 39; Taberî, C.IX, s.286; Cessâs, C.III, s.540; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, C.II, s.430.

⁴¹⁶ 4. Nisa:128.

⁴¹⁷ Cessâs, C.III, s.540-541; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm*, C.II, s.427.

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, C.XLI, s.352; Buhârî, “Tıb”, 21; Müslim, “Salât”, 92; Ebû Dâvud, “Nikâh”, 39; Cessâs, C.III, s.541.

⁴¹⁹ Taberî, C.XX, s.293

⁴²⁰ Cessâs, C.III, s.541.

Cessâs; Allâh'ın, “(Geçici olarak) ayrıldıklarından, arzu ettiğine dönmekte de sana bir günah yoktur,”⁴²¹ ifadesiyle Resûlullâh'e (s.a.v) eşlerinden istediğini yanına almayı ya da geride bırakmayı, geride bıraktığını da yeniden yanına almayı mübah kıldığı kanaatindedir.⁴²²

Cessâs, “Bu, gözleri aydın olup mahzun olmamalarına ve hepsinin, kendilerine verdiği şeyle razı olmalarına en elverişli (ve münasip) olandır,”⁴²³ ifadesinin Resûlullâh'ın (s.a.v), eşleri arasında taksim yapmasının farz olmadığına, taksimatta pay vermediği eşlerinin kendilerine pay verilebileceğini öğrenmelerinin onları çok mutlu edeceğine delalet ettiğini beyan eder.⁴²⁴

İbnu'l-Arabî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri arasında taksimde bulunmasının konu edildiği Ahzâb sûresinin 51. âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili beş farklı rivâyet verir.

Birincisi, Dahhâk'tan (ö.105/723), Resûlullah'ın eşlerinin, Resûlullâh'ın (s.a.v) kendilerini boşayacağından endişe ettiklerinde ona, bundan sonra bize ayracağın zaman ve vereceklerin konusunda eşit davranmayabırsın dediklerini; Resûlullâh'ın (s.a.v) Sevde bt. Zem'a, Cüveyriye, Safiyye, Meymûneh ve Ümmü Habîbe'ye zaman ayırmadığını;⁴²⁵ İkincisi, İbn Abbâs'ın Hz.Peygamber'e dilediğini boşama, dilediğini de yanında tutma iradesinin verilmesidir görüşünü;⁴²⁶ Üçüncüsü, Hasan Basrî'nin özetle Hz Muhammed'in (s.a.v) evlenme teklifinde bulunduğu kimselerden istediğiyle nikâhlanmada, istemediğiyle de nikâhlanmamada serbest olmasıdır, dediğini;⁴²⁷ Dördüncüsü, Katâde tarafından Nebî'nin (s.a.v) eşlerinden dilediğini geri bırakması dilediğini de yanına alması olarak anlaşıldığını;⁴²⁸ Beşincisi, Ebû Razîn'in Resûlullah'ın eşlerinden dilediğini yaptığı paylaşımlara katması, dilediğini de katmamasıdır kanaatini haber verir.⁴²⁹

⁴²¹ 33. Ahzâb:51.

⁴²² Cessâs, C.III, s.541.

⁴²³ 33. Ahzâb:51.

⁴²⁴ Cessâs, C.III, s.540-541.

⁴²⁵ Taberî, C.XX, s.291-292; es-Sa'lebî, C.I, s.1820; el-Begavî, C.VI, s.365; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.603.

⁴²⁶ Taberî, C.XX, s.292; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.603.

⁴²⁷ Sa'lebî, C.I, s.1821; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.603.

⁴²⁸ Taberî, C.XX, s.294-295; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.603.

⁴²⁹ Taberî, C.XX, s.293; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.603.

Rivâyetlerin değerlendirmesini yapan İbnu'l-Arabî, Ebû Razîn'in rivâyetinin⁴³⁰ sahîh bir yolla gelmediğini ifade eder. Hasan Basrî'nin rivâyetine âyetin manalarında ve lafızlarında her hangi bir delil olmadığından, onun rivâyetinin ne sahîh ne de hasen olduğuna hükmeder. Ayrıca Resûlullah'ın evlenme teklifinde bulunduğu kimseyle nikâhlanmayı istememesinin söz konusu dahi olamayacağını vurgular.⁴³¹

İbnu'l-Arabî, Dahhâk'ın görüşünde olduğunu söylememekle birlikte, onun görüşünü teyit mahiyetinde şunları söyler: "Rivâyet edilmiştir ki Hz. Sevde ihtiyarladığında Resûlullâh'e (s.a.v) 'Ey Allah'ın Resûlü! Bana ayırdığın günü Âişe'ye ayır,' dedi. Bu konuşmadan sonra Resûlullâh (s.a.v) Hz. Âişe'ye bir kendi günü diğeri de Sevde'nin günü olmak üzere iki gün ayırmaya başladı."⁴³²

İbnu'l-Arabî "تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ"⁴³³ ifadesinin geciktirmek, geri bırakmak ya da yanına ve barınağına almak anlamlarına geldiğini dile getirir.⁴³⁴ Âyetteki bu ifadeye âlimlerce farklı yaklaşımlar olmuştur:

İbn Abbâs, dilediğini boşa, dilediğini tut; Katâde, dilediğini terket, dilediğini nikâh kıy; Ebû Razîn, dilediğini paylaşma kat, dilediğini paylaşımından geri bırak, dilediğine paylaştır, dilediğine de paylaştırma; Allâh'ın, Resûlullâh'ın (s.a.v) isteğini hemen yerine getirmesidir; Resûlullâh'ın (s.a.v) sırası gelen eşinden izin almasıdır; şeklinde farklı anlamların yüklendiğini ifade eder.⁴³⁵

Görüşlerin bir kısmının benzer olduğuna dikkat çeken İbnu'l-Arabî ise bu ifadeyi Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri arasında taksimatta dilediği gibi davranabilmesidir, şeklinde anlamakla birlikte Resûlullâh'ın (s.a.v) muaf tutulmasına rağmen eşleri arasında eşit taksimatta bulunduğunu da vurgular.⁴³⁶ Katâde'nin görüşünün doğru olmadığını zira söz konusu âyetten bir önceki âyette onun söylediklerinin zikredildiğine değinir. İbnu'l-Arabî, Nikâh'ın kocaya, zevceleri arasında taksimatta bulunmasını farz kıldığı düşüncesindedir. Resûlullâh'ın (s.a.v) bu

⁴³⁰ Rivâyetin kaynağı için bkz. 400. Dipnot.

⁴³¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.604.

⁴³² Buhârî "Nikâh", 98; Müslim, "Radâ", 47; Ebû Dâvud, "Nikâh", 39; İbn Hibbân, C.X, s.12; et-Taberânî, C.XXIV, s.31; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.604;

⁴³³ 33. Ahzâb:51. "(Resûlüm!) Onlardan dilediğini (nöbetinden) geri bırakır, dilediğini de yanına alırsın."

⁴³⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.603.

⁴³⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.604.

⁴³⁶ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.605.

hükümün dışında tutulmakla birlikte eşleri arasında paylaşımda adil davrandığını belirtir. Resûlullâh'ın (s.a.v) bu konuda çok hassas olduğunu hatta Hz. Âişe'ye olan gönülündeki sevgisini fiilinde göstermemek için, “Ey Allâhım! Yapabildiğim taksimat budur. Gücümün yetmediği (kalbim) husûslarda beni muaheze eyleme,” şeklinde dua ettiği bilgisini verir.⁴³⁷

İbnu'l-Arabî'ye göre, “مِمَّنْ عَزَلْتَ”⁴³⁸ ifadesinin manası bir kimseyi uzaklaştırdıktan sonra onu yanına almak ve barındırmak istemektir. Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleriyle mesafeli olmak istediğinde onları kendinden uzaklaştırdığını, yaklaşmak istediğinde ise onları yanına aldığını, uzaklaştırdığını yanına alabildiği, yanına aldığını da uzaklaştırabildiği bilgisini verir.⁴³⁹

İbnu'l-Arabî, Resûlullâh'e (s.a.v) eşleri arasında taksimatta dilediği gibi davranmasını mübah kılan ifadedden sonra gelen “*Bu, gözleri aydın olup mahzun olmamalarına ve hepsinin, kendilerine verdiği şeyle razı olmalarına en elverişli (ve münasip) olandır,*”⁴⁴⁰ ifadesiyle ilgili şu yorumu yapar: “Kişi bir şeyde hiçbir hakkının olmadığını bilse kendisine az olsa bile verilene razı olur. Kişi bir şeyde hakkının olduğunu bilse ona ne verilirse razı olmaz. O şeyi şiddetle arzular ve onu elde etmek için mücadele eder. Allâh; Bu sebeple, eşleriyle ilgili işlerin yetkisini Hz Peygamber'e (s.a.v) vermişti ki Resûlullâh'la (s.a.v) olma hoşnutlukları daha da artsın ve onun verdiği her şeye gözleri aydın olsun.”⁴⁴¹ İbnu'l-Arabî dünyada Resûlullâh'ın (s.a.v) nikâhında ve himayesinde, âhirette de onun derecesinde olmanın Allâh'ın onlara verdiği en büyük fazîlet olduğunu dile getirir.⁴⁴²

İbnu'l-Arabî “*Allah kalplerinizde olanı bilir*”⁴⁴³ ifadesinin ümmet nezdinde anlaşılır olduğunu dile getirir. Allâh'a yerde ve gökte olan hiç bir şeyin gizli kalmadığına ve Allah'ın her şeyi bildiğini vurgular. Âyetteki ifadenin erkeklere has olmasının, Allâh'ın onların eşlerine karşı kalblerindeki eşit olmayan meyillerini bildiğini haber vermesidir. Bu ifadeyle Allâh'ın, insanın eşleri arasında eşit

⁴³⁷ Ebû Dâvud, “Nikâh”, 39; et-Tirmîzî, “Nikâh”, 42; Taberî, C.IX, s.286; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.605; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.II, s.430.

⁴³⁸ 33. Ahzâb:51. “(Geçici olarak) ayrıldıklarından”

⁴³⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.606.

⁴⁴⁰ 33. Ahzâb: 51.

⁴⁴¹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.606.

⁴⁴² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.606.

⁴⁴³ 33. Ahzâb:51.

davranışlarında bulunabileceğini fakat kalpteki sevgi konusunda bunu yapamayacağını bildiğinden, kocanın eşlerinin tümüne karşı kalbinde aynı sevgiyi taşımamasına musamaha gösterdiği sonucunu çıkarır. Allâh'ın, eşleri arasında eşit davranmayan kocayı cezalandıracağı kanaatindedir.⁴⁴⁴

İki müfessir de hemen hemen aynı rivâyetleri ve sebep-i nüzûlleri tefsîrlerine almıştır. Bunları değerlendiren müfessirler Resûlullâh'ın (s.a.v) muhayyerliğinin eşleri arasında olduğu kanaatine ulaşmışlardır. Onlara göre eşler arasında taksimde bulunmak farzdır. Bunun tek istisnası Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri arasında taksimde muhayyer olmasıdır. Resûlullâh (s.a.v) Kendisine farz olmamasına rağmen eşlerine taksimde adil davranmıştır. Cessâs Hz. Sevede'nin Hz. Peygamber'le (s.a.v) geçireceği vakti Hz. Âişe'ye devretmesini mümkün görür. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v) diğer eşlerine nispeten Hz. Âişe'yi daha çok sevdiğini ve bundan dolayı Allâh'a "Ey Allâhım, benim elimden gelen taksimim budur. Senin gücün yetip de benim gücümün yetmediği husûslarda beni muaheze eyleme" diye dua ettiğini söyler.⁴⁴⁵ İbnu'l-Arabî de Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Âişe'yi çok sevdiğine ve bu duayı ettiğine değinir. İbnu'l-Arabî, Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri arasındaki taksimde muhayyer kılınmasının Resûlullâh (s.a.v) onlara ne verirse mutlu olsunlar diye olduğu kanaatindedir. Nitekim Allâh onlara dünya ve âhirette bunların fevkinde büyük faziletler vermiştir.

4.9. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Başka Kadınlarla Evlenmesinin Yasaklanması

Hz Peygamber eşlerini muhayyer bıraktığında eşlerinin onu tercih etmeleri üzerine Allâh Teâlâ da Resûlullâh'a (s.a.v) mevcut eşlerinden sonra nikahlanmayı yasaklamıştır.

*"Bu (zevceleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) de, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunları başka kadınlarla değişmen de sana helal değildir. Yalnız elinin mâlik olduğu (cariyeler) hariçtir. Allah her şeyi gözetendir."*⁴⁴⁶

Cessâs, âlimlerin âyetten çeşitli hükümler çıkardığını ifade eder. Bu görüşlerdir:

⁴⁴⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.607.

⁴⁴⁵ Cessâs, C.III, s.540.

⁴⁴⁶ 33. Ahzâb:52.

Birincisi; Mücâhid, Resûlullâh'ın (s.a.v) bu âyette belirtilen kimseler dışında Müslüman dahi olsa bir kimseyle evlenmesinin haram⁴⁴⁷ olduğunu fakat Yahudi ve Hristiyan bir kadını cariye olarak almasında beis olmadığı yönünde içtihadla bulunmuştur.⁴⁴⁸

İkincisi; Hasan Basrî'ye göre Allâh, Resûlullâh (s.a.v) eşlerini muhayyer bıraktığında onların kendisini ve Resûl'ünü seçmelerine mukabil olarak, Resûlullâh'ı (s.a.v) dokuz eşyle sınırlamıştır.⁴⁴⁹

Üçüncüsü; Şeddad, Resûlullâh (s.a.v) istediği kadınla evlenebileceğini fakat eşlerini boşayıp onların yerine başkalarını almasının Hz. Peygamber'e (s.a.v) helal olmadığı kanaatindedir.⁴⁵⁰

Cessâs, âyetin zâhirinin Resûlullâh'ın (s.a.v) nikâhında bulunan eşleri dışındaki tüm kadınların ona haram kılınmış olduğunu ifade ettiğini söyler. Hz. Âişe'nin "Resûlullah, kendisine kadınlarla evlenmesi helal kılınmadan ölmedi,"⁴⁵¹ rivâyetinden hareketle âyetin mensûh olduğu kanaatindedir. Kur'ân'ı Kerîm'de bu âyeti nesh eden bir şeyin olmamasından hareketle, bu âyetin sünnetle nesh olunmuş olduğu sonucuna ulaşır. Bu durumu da Kur'ân'ın sünnetle neshine delil getirir.⁴⁵²

*"Bu (zevceleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) de, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunları başka kadınlarla değişmen de sana helal değildir,"*⁴⁵³ ifadesinin haber cümlesidir, nehiy cümlesi değildir. Usûl gereği haber cümlesinin neshi ise caiz değildir diyenlere, bu ifadenin haber cümlesi sûretinde olsa da aslen nehiy cümlesi olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Böyle yaparak bu ifadenin neshinin caiz olduğunu ortaya koymuş olur.⁴⁵⁴

Cessâs erkeğin, kadına bakmadan güzel olup olmadığını anlayamayacağı hakikatinden hareketle *"Güzellikleri hoşuna gitse bile,"*⁴⁵⁵ sözünün yabancı kadının yüzüne bakmanın caiz olduğuna delalet ettiğini belirtir.⁴⁵⁶

⁴⁴⁷ Taberî, C.XX, s.299; İbn Kesir C.VI, s.408.

⁴⁴⁸ el-Begavî, C.VI, s.367.

⁴⁴⁹ Taberî, C.XX, s.252.

⁴⁵⁰ Cessâs, C.III, s.541.

⁴⁵¹ Taberî, C.XX, s.303; İbn Hibbân, C.XIV, s.281.

⁴⁵² Cessâs, C.III, s.541-542.

⁴⁵³ 33. Ahzâb:52.

⁴⁵⁴ Cessâs, C.III, s.542.

⁴⁵⁵ 33. Ahzâb:52.

İbnu'l-Arabî, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili olarak Ca'fer b. Ebî Tâlib'in vefâtının ardından eşi Esma bt. Umeys'in Resûlullâh'e (s.a.v) görüldüğü, güzelliğinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) hoşuna gittiği, bunun üzerine onunla evlenmek istediği ve ardından bu âyetin indiğiyle ilgili rivâyetin zayıf olduğunu ifade eder.⁴⁵⁷

”لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ“⁴⁵⁸ ifadesindeki ”بَعْدُ“ kelimesinin, kendisine bitişen muzafun ileyhin düşürülmesi sebebiyle, damme üzere mebni bir zarf olduğunu açıklayan İbnu'l-Arabî, âlimlerin düşürülen muzafun ileyhin ne olduğuyla ilgili üç görüş beyan ettiklerini dile getirir. Bunlardan birincisi; İbn Abbâs'ın düşürülen yanındaki kadınlar tamlamasıdır. İkincisi; Ubey ibn ka'b'ın düşürülen bir önceki âyettir. Üçüncüsü; Sa'îd b. Cubeyr, ikime ve Mücâhid'in düşürülenin müslüman olmayan kadınlarla nikâh sana helâl olmaz ifadesidir, dediklerini aktarır.⁴⁵⁹

İbnu'l-Arabî, üçüncü görüşün mana itibariyle Ubey ibn ka'b'ın görüşünün içine girdiğini dolayısıyla temelde üç değil de iki farklı görüşün olduğunu söyler. Biri Ubey ibn Ka'b'ın diğeri de İbn Abbâs'ın görüşüdür. Ubey ibn Ka'b'ın görüşüne göre âyetten murat edilen Resûlullâh'ın (s.a.v) kendisine helal kılınan (mehrini verdiği eşleri, mü'min ve muhacir akrabaları ve nefsini ona bağışlayan) kimseler dışındaki kadınlarla evlenmesi ona haramdır. İbnu'l-Arabî, âyetten iki görüşün de çıkarılabileceğini ifade etse de İbn Abbâs'ın görüşünün daha güçlü olduğu kanaatindedir.⁴⁶⁰

İbnu'l-Arabî, *“Bu (zevceleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) de, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunları başka kadınlarla değişmen de sana helal değildir,”*⁴⁶¹ ifadesindeki yasağın geçici mi yoksa ebedi mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini söyler. Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin; Allâh, Resûlullâh'e (s.a.v) kadınlarla evlenmesini helal kılmadan onun ölmediği kanaatinde olduklarını aktarır.⁴⁶² İbni Abbâs ve imâm Şâfiî'nin de içinde yer aldığı bir grub âlimin; Allah'ın, Resûlullâh'ın (s.a.v) kadınlarla evlenmesini ölümüne kadar helal

⁴⁵⁶ Cessâs, C.III, s.542.

⁴⁵⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.607.

⁴⁵⁸ 33. Ahzâb:52. *“Bu (zevceleri)nden sonra başka kadınlar(la evlenmen) ... sana helal değildir.”*

⁴⁵⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.607-608.

⁴⁶⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.608.

⁴⁶¹ 33. Ahzâb:52.

⁴⁶² Taberi, C.XX, s.303; İbn Hibbân, C.XIV, s.281.

kılmadığını; Resûlullâh'ı (s.a.v) onlarla, onları da Resûlullâh'la (s.a.v) sınırlamış olduğunu savunduklarını söyler. Ebû Hanîfe ve bir grub âlimin Hz. Âişe'nin; Allâh, Resûlullâh'e (s.a.v) kadınlarla evlenmesini helal kılmadan onun ölmediği yönündeki rivâyetini nâsîh bir sünnet kabul ettiklerini belirtir. İbnu'l-Arabî, Hz. Âişe'nin rivâyetinin mesnetsiz ve konuyla ilgisinin zayıf olduğunu ifade eder.⁴⁶³

İbnu'l-Arabî, “Eşlerini başka kadınlarla değişmen,” ifadesinden neyin kast edildiğiyle ilgili özetle âlimlerin şu görüşlerini verir: Birincisi; İbni Abbâs bu ifadeyle Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinden bir kadını boşayıp başkasıyla nikâhlanmasına izin verilmediğini savunur. İkincisi; Mücâhid bunun Resûlullâh'ın (s.a.v) nikâhındaki Müslüman bir kadını müşrik bir kadınla değiştirmesinin yasaklandığı konusunda olduğunu düşünür. Üçüncüsü; İbn Zeyd ise âyetin cahiliye döneminde olduğu gibi Resûlullâh'ın (s.a.v) başkasının eşini almak için eşini ona vermesinin kendisine haram kılındığından bahsettiği kanısındadır.⁴⁶⁴

İbnu'l-Arabî bunların en isabetlisinin nassın tasdik ettiği ve delillerin ispatladığı İbn Abbâs'ın görüşü olduğunu söyler. Âyet lafzının âmm olması sebebiyle Mücâhid'in görüşünün zayıf olduğunu, onun yaptığı gibi lafzı anlamasızlaştıran ve onun genel anlamını yok eden bir manaya has kılmanın caiz olmadığını belirtir. İbnu'l-Arabî başkasının eşini almak için eşini başkasına vermenin şeriatte sadece Resûlullâh'a değil tüm mü'minlere haram kılındığını dile getirerek İbn Zeyd'in görüşünün zayıflığını ispatlar.⁴⁶⁵

“Yalnız elinin mâlik olduğu (cariyeler) hariçtir,”⁴⁶⁶ ifadesinin Resûlullâh'e (s.a.v) cariyelerin sayı sınırı olmaksızın helal kılındığını açıklayan İbnu'l-Arabî âlimlerin kâfir cariye Resûlullâh'e (s.a.v) helalliği konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. Bir kısım âlimlerin “إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ” ifadesini delil getirerek cariye Resûlullâh'e (s.a.v) kâfir bir cariyeyle nikâhlanmasını ve cima etmesini helal saydıklarını aktarır. Bir kısım âlimlerin ise cariyeyle nikâhlanmanın günaha düşme korkusuyla helal kılındığını, bu şartın günahsız olan Resûlullâh

⁴⁶³ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.608.

⁴⁶⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.608-609.

⁴⁶⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.609.

⁴⁶⁶ 33. Ahzâb:52.

(s.a.v) için geçersiz olması sebebiyle, Resûlullâh'ın (s.a.v) kâfir cariyeyle nikâhlanmasının helal olmadığı kanaatinde olduklarını haber verir.⁴⁶⁷

İbnu'l-Arabî Resûlullâh'ın (s.a.v) Müslüman cariyelerle cima etmesinin mülkiyet itibariyle helal olduğunu fakat sahip olduğu kâfir bir cariyeyle evlenmesinin ve akitten sonra onunla cima etmesinin helal olmadığı kanaatindedir. Allah'ın mü'minlere “*Kâfir kadınların nikâh bağlarını elinizde tutmayın,*”⁴⁶⁸ buyruğu ortadayken kadri yüce olan Resûlullâh'la (s.a.v) ilgili olarak böyle bir şey söylemenin doğru olmadığını ifade eder. Ayrıca Allâh Teâlâ'nın, bir kadının Resûlullâh'e (s.a.v) helal olması için imandan sonra hicret etme şartı koşmuşken⁴⁶⁹ kâfir bir cariye'nin ona helâl olduğunu savunmanın akıl ve mantık işi olmadığı serzenişinde bulunur.⁴⁷⁰

Müfessirler, konuyla ilgili rivâyetleri verdikten sonra değerlendirmelerine geçerler. Onlara göre âyetten murat Hz. Peygamber (s.a.v) zevcelerini muhayyer bıraktığında, onu tercih etmeleri üzerine Allah'ın da Peygamber'i (s.a.v) onlarla sınırladığı ve onları boşayıp başkasıyla evlenmesini yasaklanmasıdır. Cessâs âyetin Hz. Âişe'nin rivâyetinden hareketle sünnetle nesh edildiğini savunur. İbnu'l-Arabî bu sınırlanmanın nasıl olduğu konusunda ihtilaf edildiğini, bunun en doğrusunu ancak Allâh'ın bilebileceğini söyler. Bununla birlikte konuyla ilgili olarak İmam Şâfiî'nin de içinde olduğu âlim grubunun, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ölene kadar eşleriyle sınırlandığı görüşünü vermekle yetinirken; İmam Ebû Hanîfe'nin grubunun Hz. Peygamber'in (s.a.v) ölene kadar eşleriyle sınırlı kalmadığı görüşüne delil getirdikleri hadisin zayıf olduğunu beyan eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v) kâfir bir cariye'yi nikâhlaması ya da onunla cima etmesinin helal olmadığı görüşündedir. Son olarak Cessâs âyette ki “*Güzellikleri hoşuna gitse bile,*”⁴⁷¹ ifadesinden hareketle yabancı kadının yüzüne bakmanın câiz olduğunu savunur.

⁴⁶⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.609.

⁴⁶⁸ 60. Mumtehin:10. “وَلَا تُنْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفَرِ”

⁴⁶⁹ Bkz. 33. Ahzâb:50.

⁴⁷⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.609-610.

⁴⁷¹ 33. Ahzâb:52.

4.10. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Eşlerinin ve Mü'minlerin Sorumlulukları

Allâh Teâlâ Hz Muhammed'in (s.a.v) eşleriyle mü'minler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğini Kur'ân ile belirlemiştir.

“Ey iman edenler! Artık Peygamber'in evlerine, siz bir yemeğe çağrılmaksızın, vaktine (de) bakmaksızın, (vakitli vakitsiz) girmeyin. Ancak davet edildiğiniz zaman girin; yemeği yiyince de hemen dağılın, söze dalıp eğleşmeyin. Çünkü bu, Peygamber'e eziyet veriyor, o da siz(e söylemek)ten çekiniyor. Fakat Allah, hak(kı açıklamak)tan çekinmez. Bir de onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) gerekli bir şey istediğiniz (veya sorduğunuz) zaman, perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Resûlü'ne eziyet vermeniz, kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlananız asla mümkün değildir. Bu, Allah katında büyük (bir günah)tır.”⁴⁷²

Cessâs, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili olarak Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği şu üç rivâyeti verir ve bunlarla ilgili değerlendirme yapmaz:

a) “Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Zeyneb'le evlendiğinde, Ümmü Süleym Resûlullâh'e (s.a.v) hays⁴⁷³ adlı yemeği hediye etti. Resûlullâh (s.a.v) bana ‘Ya Enes! Dışarı çık, müslümanlardan kimi görürsen yemeğe davet et,’ dedi. Kimi gördüysem Resûlullâh'ın (s.a.v) evine davet ettim. Davetliler eve gelmeye başladıklarında, Resûlullâh (s.a.v) bereketlenmesi için elini yemeğin üstüne koyup dua etti. Dışarda gördüğüm herkesi davetine çağırma rağmen misafirler doymadan oradan ayrılmıyordu. Onlardan bir kaçı yemekten sonra konuşmaya daldı. Bunun üzerine Allâh Teâlâ *“Ey iman edenler! Artık Peygamber'in evlerine, siz bir yemeğe çağrılmaksızın, vaktine (de) bakmaksızın, (vakitli vakitsiz) girmeyin. Ancak davet edildiğiniz zaman girin; yemeği yiyince de hemen dağılın, söze dalıp eğleşmeyin...”*

⁴⁷⁴ âyetini indirdi.”⁴⁷⁵

⁴⁷² 33. Ahzâb:53.

⁴⁷³ Hurma, peynir ve yağın karıştırılmasıyla yapılan bir çeşit tirit yemeğidir. Bkz. İbn Manzûr, C.VI, s.61; C.XV, s.568; Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs I-XL*, Dâru'l-Hidâye yay. b.y. ts. C.XV, s.568.

⁴⁷⁴ Cessâs, C.III, s.542.

⁴⁷⁵ Ahmed b. Hanbel C.XX, s.104; Buhârî, “Tefsîrû'l-Kur'ân”, 27; Müslim, “Nikâh”, 17; et-Tirmizî, “Tefsîrû'l-Kur'ân”, 34; en-Nesâî, “Nikâh” 84; İbn Hacer, C.VIII, s.529; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.VI, s.452.

b) ‘Misafirler Hz. Peygamber’le (s.a.v) Hz. Zeyneb’in düğün yemeğini yerken, Resûlullâh (s.a.v) âdeti üzere düğün gecesi mü’minlerin annelerinin odalarına gitti onlara selam verdi, onlar da Resûlullâh’ın (s.a.v) selamını aldılar. Resûlullâh (s.a.v) onlara dua etti. Onlar da Resûlullâh’e (s.a.v) dua ettiler. Resûlullâh (s.a.v) eve geldiğinizde evin köşesinde konuşan iki adamı görünce evden çıktı. O’nun çıktığını gören iki adam da, hızlıca evden çıktı. Ona adamların evden çıktığı haberi verilince evine geldi. Eve girince benimle kendileri arasına perdeyi çekti. Peşine hicâb âyeti nazil oldu.’⁴⁷⁶

c) ‘Hicâb âyeti indirildiğinde daha önce girdiğim gibi eve girmek için geldim. Resûlullâh (s.a.v), ‘Enes! Geri dön,’ dedi.’⁴⁷⁷

Cessâs, bu âyetin mü’minler için şu buyrukları ihtiva ettiği kanaatindedir:

a) Resûlullâh’ın (s.a.v) evine izinsiz girmek yasaktır.

b) Eve girmek için Hz. Peygamber’in (s.a.v) izin verdiği kimseler yemek gelmesini veya yemeğin pişmesini beklemeyecektir.

c) Mü’minler Hz. Peygamber’in (s.a.v) evinde yemek yediklerinde konuşmaya dalmadan yemek biter bitmez oradan ayrılacaklardır.⁴⁷⁸

Cessâs, âyetteki ‘غَيْرَ نَاطِرِينَ إِيَّاهُ’⁴⁷⁹ ifadesinin Mücâhid tarafından, yemekten sonra konuşmaya dalanlar değil, yemeğin pişmesini bekleyenler; Dahhak tarafından ise yemeğin pişmesi şeklinde anlaşıldığını ifade eder.⁴⁸⁰

Cessâs’a göre ‘*Bir de onlardan (yani Peygamber’in hanımlarından) gerekli bir şey istediğiniz (veya sorduğunuz) zaman, perde arkasından isteyin,*’⁴⁸¹ ifadesi Resûlullâh’ın (s.a.v) eşlerine bakmanın yasak olduğu hükmünü içermektedir. Bu düşüncesini âyetin devamında yer alan ‘*Bu, hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir,*’⁴⁸² ifadesiyle destekler. Bu yasağın hikmeti olarak

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel C.XXI, s.196; Müslim, ‘Nikâh’ 87; Taberî, C.XX, s.311; Cessâs, C.III, s.542.

⁴⁷⁷ Ahmed b. Hanbel C.IXX, s.365, C.XXI, s.81, 147; Cessâs, C.III, s.543.

⁴⁷⁸ Cessâs, C.III, s.543.

⁴⁷⁹ 33. Ahzâb:53.

⁴⁸⁰ Cessâs, C.III, s.543.

⁴⁸¹ 33. Ahzâb:53.

⁴⁸² 33. Ahzâb:53.

bakma sebebiyle taraflarda meyil ve şehvetin ortaya çıkabileceği ihtimalini görür. Allâh Teâlâ'nın farz kıldığı hicâbla bu ihtimali ortadan kaldırdığını belirtir.⁴⁸³

Cessâs Allâh'ın, “*Sizin, Allah'ın Resûlü'ne eziyet vermeniz, kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla mümkün değildir,*”⁴⁸⁴ ifadesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v) evine girmek için izin istemenin, yanında çok konuşmayı terk etmenin ve eşleriyle sahâbe arasında hicâbın vacib kılındığını söyler. İlk anda âyetteki bu hükmün Resûlullâh (s.a.v) ve eşlerine mahsus olduğu anlaşılrsa da hükmün tüm mü'minlere şamil olduğunu belirtir. Âyetin bu ifadeyle ilgili olarak şu bilgileri de verir:

1- Katâde'den; bir adamın Hz. Peygamber (s.a.v) vefât ederse Hz. Âişe'yle evleneceğini dediğini bunun üzerine âyetin nazil olduğunu aktarır.⁴⁸⁵

2- Hz. Huzeyfe (ra)'nin karısına “senin cennetteki eşim olman seni mutlu edecekse, Allâh'ın bizi cennette bir araya getirirse, benden sonra evlenme. Çünkü kadın en son kocası kimse onun eşidir,”⁴⁸⁶ dediğini ve Allâh'ın bu sebep dolayısıyla Resûlullâh'ın (s.a.v) zevcelerine ondan sonra evlenmeyi haram kıldığını dile getirir.

3- Enes'ten, Ümmü Habîbenin eşi Resûlullâh'e (s.a.v), iki defa evlenmiş bir kadının ölüp cennete gittiğinde cennette hangi kocasının eşi olacağını sorduğunu, Resûlullâh'ın (s.a.v) da onların ahlakça en güzel olanın eşi olacağını söylediğini haber verir.⁴⁸⁷

İbnu'l-Arabî, âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili şu altı rivâyeti verir:

1. Hz. Enes “Resûlullâh (s.a.v) yeni evlenmişti. Annem Ümmü Süleym, hays yaptı ve onu bir kaba koydu. Bana ‘Ey Enes! Resûlullâh'e (s.a.v) git ve ona selamımı söyle bu azıcık yemeği annem gönderdi,’ de. Onu Resûlullâh'e (s.a.v) götürdüm. Ya Resûlullâh (s.a.v)! Annem selam söyleyip bu yemeği gönderdi fakat azdır deyince, Resûlullâh (s.a.v) bana ‘Onu yere koy, git falanca, falancayı ve karşılaştığın kimseleri buraya davet et,’ dedi. Ben de Resûlullâh'ın (s.a.v) isimlerini saydığı ve karşılaştığım kimseleri oraya davet ettim. Resûlullâh (s.a.v), ‘Enes! kabı buraya

⁴⁸³ Cessâs, C.III, s.543.

⁴⁸⁴ 33. Ahzâb:53.

⁴⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Es-Sünenü'l-Kübrâ I-X*, Meclisü Dâirati'l-Meârif yay. Hayrabad h.1344, C.VII, s.69.

⁴⁸⁶ el-Beyhakî, C.VII, s.69; Kurtubî, C.XIV, s.228.

⁴⁸⁷ et-Taberânî, C.XXIII, s.222; Cessâs, C. III, s.543.

getir,' dedi. Resûlullâh (s.a.v) misafirleri buyur etti. Misafirlerin sayısı üçyüz kadardı. Öyle ki suffice ve oda doldu. Resûlullâh (s.a.v) onlara onar onar halkalanmalarını ve herkesin önünden doyana kadar yemesini emretti. Odaya bir grub giriyor bir grub çıkıyordu, nihâyet onların hepsi yemek yedi. Resûlullah kabı kaldırmamı emretti. Kabı kaldırdığımda kabın içindekini ilk koyduğumda mı yoksa kaldırdığımda mı çok olduğunu bilemiyordum. Yemeğini yiyen birkaç kişi odada konuşuyordu. Resûlullâh (s.a.v) oturmuş, eşi ise yüzünü duvara dönmüştü. Onların bu durunu Resûlullâh'ın (s.a.v) canını sıkınca Resûlullâh (s.a.v) eşlerine uğrayıp geldi. Konuşmaya dalanlar Resûlullâh'ın (s.a.v) döndüğünü görünce ona sıkıntı verdiklerini anlar anlamaz odadan çıktılar. Resûlullâh (s.a.v) gelip perdeyi indirdi ve eşiyle beraber oldu, o sıra bende odada oturuyordum. Çok geçmemişti ki Resûlullâh (s.a.v) yanıma geldi akabinde Allâh bu âyeti indirdi. Resûlullâh (s.a.v) dışarı çıkıp insanlara “*Ey iman edenler! Artık Peygamber'in evlerine, siz bir yemeğe çağrılmaksızın, vaktine (de) bakmaksızın, (vakitli vakitsiz) girmeyin...*” âyetini sonuna kadar okudu. Bu âyetle ilgili malumatı en iyi bilen benim. Bu emrin ardından Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri kapandılar,” dedi.⁴⁸⁸

2. Hz. Âişe “Resûlullâh'la (s.a.v) hays yiyorduk. Hz. Ömer yakınlardan geçiyordu. Resûlullâh (s.a.v) Hz. Ömer'i bizimle yemek yemeye çağırdı. Bir ara eli elime deyince, Hz.Ömer: ‘Sizinle ilgili söylediklerim dikkate alınsaydı sizi hiçbir göz görmezdi,’ der demez hicâb emri indi,” dedi.⁴⁸⁹

3. Hz. Âişe “Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri tuvalet ihtiyaçları için geceleyin yüksek ve açık yerlere gidiyorlardı. Bu durumu gören Hz. Ömer, Resûlullâh'e (s.a.v) eşlerine örtünmeyi emretmesini tavsiye ediyordu. Resûlullâh (s.a.v) ise bunu yapmıyordu. Bir gece Hz. Sevde tuvalet ihtiyacı için dışarı çıktı. Hz. Ömer'in ona seslenerek, hicâb emrinin inmesini arzular bir halde, ‘Sevde seni tanıdık,’ demesi üzerine örtünme emri indirildi,” dedi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel C.XX, s.104; Müslim, “Nikâh”, 94; et-Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 34; en-Nesâî, “Nikâh”, 84; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.610-611; İbn Hacer, C.VIII, s.529; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.VI, s.452.

⁴⁸⁹ el-Mâverdî, C.IV, s.419; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.611;; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.VI, s.455; İbn Hacer, C.VIII, s.531.

⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel C.XLIII, s.54; Buhârî, “Vudû”, 13; Müslim, “Selâm”, 18; Taberî, C.XX, s.315; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.612; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.VI, s.453.

4. İbn Mes'ûd "Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri hicâbla emrolunduğunda, Zeyneb bt. Cahş, 'Ey Hattâb'ın oğlu vahiy bize indirilirken bizi mi kısıkanıyorsunuz?' demesi üzerine Allâh Teâlâ 'Bir de onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) gerekli bir şey istediğiniz (veya sorduğunuz) zaman, perde arkasından isteyin,' âyetini indirdi," dedi.⁴⁹¹

5. Katâde "Bu olay Ümmü Seleme'nin evinde oldu. Yemek yemiş mü'minlerin, konuşmayı uzatmaları sebebiyle durumdan rahatsız olan ve hayâsı sebebiyle bir şey söyleyemeyen Resûlullah'ın içeri girip çıkmasıya başlaması üzerine âyet nazil oldu." dedi.⁴⁹²

6. Hz. Enes "Mü'minlerin annelerinin yanına kötü insanların da girip çıktığını gören Hz. Ömer'in Resûlullah'a eşlerinin örtünmelerini tavsiye etmesi üzerine hicâb âyeti nazil oldu," dedi.⁴⁹³

Rivâyetlerin değerlendirmesini yapan İbnu'l-Arabî, Hz. Enes'in aktardıkları dışındaki rivâyetlerin zayıf olduğu bilgisini verir. Hicâb emrinin Resûlullâh'ın (s.a.v) Hz. Zeyneb'le zifâfa girdiği gün indirildiğini haber veren İbnu'l-Arabî, İbn Mes'ûd'un rivâyetinin esasının olmadığını belirtir.⁴⁹⁴

"غَيْرَ نَاطِرِينَ إِنَاءُ"⁴⁹⁵ ifadesinin vaktini beklemeksizin anlamına geldiğini belirten İbnu'l-Arabî, bundan kastın ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v) evlerine girme izni size verilmeden veya Resûlullâh (s.a.v) size yemek yedirdiğinde yemek hazır olmadan Resûlullâh'ın (s.a.v) evlerine girmeyin manasında olduğunu açıklar.⁴⁹⁶

İbnu'l-Arabî, "Ancak davet edildiğiniz zaman girin,"⁴⁹⁷ ilahi buyruğunun; mü'minlere Resûlullâh'ın (s.a.v) evlerine edebli ve onun saygınlığını muhafaza edecek bir şekilde girmelerini emrettiğini ifade eder. Yemek için davet edilmenin

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel C.VII, s.372; Taberî, C.XX, s.315; el-Mâverdî, C.IV, s.419; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.612.

⁴⁹² Taberî, C.XX, s.313; es-Sa'lebî, C.I, s.1824; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.612;

⁴⁹³ Ahmed b. Hanbel C.I, s.297; Taberî, C.XX, s.314; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.612; Kurtubî, C.II, s.112, C.XIV, s.223, 226; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.I, s.415, C.IV, s.450; İbn Hacer, C.I, s.249.

⁴⁹⁴ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.612.

⁴⁹⁵ 33. Ahzâb:53."Siz bir yemeğe çağrılmaksızın, vaktine (de) bakmaksızın"

⁴⁹⁶ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.613.

⁴⁹⁷ 33. Ahzâb:53.

oralara girmek için yeterli olmadığını ayrıca giriş için Resûlullâh'dan (s.a.v) izin alınması gerektiği düşüncesindedir.⁴⁹⁸

التَّشْرِ kelimesinden türetilen ⁴⁹⁹فَانْتَشِرُوا ifadesinin anlamının dağılın olduğunu belirten İbnu'l-Arabî bundan maksadın, yemek yedikten sonra oradan hemen ayrılın olduğunu açıklar. Ona göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) evlerine izinsiz girmek haramdır. Yemek için izin verildiğinde oralara girmek mübah olur. Yemek bittiğinde ise girişi mübah kılan sebep ortadan kalktığından orada beklemek haramdır.⁵⁰⁰

Nefsin hoşlanmadığı her şeyin rahatsız edici ve eziyet verici olduğunu vurgulayan İbnu'l-Arabî, mü'minlere Hz. Peygamber'in (s.a.v) hoşlanmadığı bir şeyi yapmanın haram kılındığını belirtir. İnsanların Hz. Peygamber'in (s.a.v) hoşlanmadığı şeyi yapmasındansa nefislerinin hoşuna gitmese bile onu hoşnut edecek şeyleri yapmalarının kendileri için faydalı olacağını dile getirir. Haramların şeriatte illeti belli olan ve olmayanlar olmak üzere iki kısma ayrıldığı bilgisini veren İbnu'l-Arabî mü'minlerin *"Çünkü bu, Peygamber'e eziyet veriyor,"*⁵⁰¹ ifadesinde buyrulduğu gibi Resûlullâh'ın (s.a.v) evine izinsiz olarak girmelerinin ve maksat hâsıl olduktan sonra oradan ayrılmamalarının Resûlullâh'e (s.a.v) eziyet vermesi sebebiyle illeti belli olan haramlardan olduğunu söyler.⁵⁰²

Kadınların gerek bedeninin gerekse de sesinin avret olduğu bigisini veren İbnu'l-Arabî bedeninin açılmasının ve sesin yükseltilmesinin ihtiyaç halinde câiz olduğunu açıklar. *"Bir de onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) gerekli bir şey istediğiniz (veya sorduğunuz) zaman, perde arkasından isteyin,"*⁵⁰³ ifadesindeki ⁵⁰⁴مَتَاعًا kelimesinin; borç almak, ihtiyaç, fetvâ, Kur'ân sayfaları gibi dört farklı şekilde anlaşıldığını haber veren İbnu'l-Arabî yukarıdaki ifadenin, Allâh'ın, bir

⁴⁹⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.615.

⁴⁹⁹ 33. Ahzâb:53.

⁵⁰⁰ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.615.

⁵⁰¹ 33. Ahzâb:53.

⁵⁰² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.615.

⁵⁰³ 33. Ahzâb:53.

⁵⁰⁴ 33. Ahzâb:53.

ihtiyaç halinde veya bir meselede fetva sormak için Peygamber'in hanımlarına perde arkasından soru sorulmasına izin verdiğine delâlet ettiği kanaatindedir.⁵⁰⁵

İbnu'l-Arabî “*Bu, hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir.*”⁵⁰⁶ ifadesinin bir kimsenin kendisine helâl olmayan bir bayanla halvette nefesine güvenmemesi gerektiğine delâlet ettiği sonucunu çıkarır. Mü'minlerin bu buyruk üzere hareket etmeleri durumunda kendilerine yönelik her hangi bir şüpheden veya suçlamadan korunacaklarını vurgular.⁵⁰⁷

Resûlullâh'ın (s.a.v) bazı hükümlerle ayrıcalıklı kılınmış olduğunu dile getiren İbnu'l-Arabî “*Sizin, Allah'ın Resûlü'ne eziyet vermeniz, kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla mümkün değildir,*”⁵⁰⁸ ifadesinin de Resûlullâh'e (s.a.v) has kılınmış hükümlerden biri olduğunu belirtir. Bu yasaklamanın sebeb-i nüzûlüyle ilgili iki rivâyet verir:

Birincisi; Hicâb âyeti indirildiğinde bazı kimselerin Resûlullâh'ın (s.a.v) kendilerini amcalarının kızlarıyla evlenmekten men ettiğini bahane ederek homurdandıklarını onun ölümünün ardından eşleriyle evleneceklerini dile getirmeleridir.⁵⁰⁹

İkincisi; Bir adamın Resûlullâh'ın (s.a.v) ölmesinin ardından Âişe'yle evleneceğini söylemesidir.⁵¹⁰

İbnu'l-Arabî, Allâh'ın bu yasaklamayla Peygamberi'nin kıskançlığını anladığını, halvetini koruduğunu, eşlerini sınırlayarak vefâtından sonra evlenmelerini haram kıldığını beyan eder. Resûlullâh'ın (s.a.v) vefâtından sonra, nikâhı altında bulunan kadınların onun eşleri olarak kalıp kalmayacaklarıyla ilgili ihtilaf edildiği bilgisini verir. Resûlullâh'ın (s.a.v) ölümüyle hanımlarıyla olan nikâhının ortadan kalktığını iddia edenlerden onların iddet bekleyip beklemeyecekleri konusuyla ilgili olarak şu iki görüşü aktarır:

⁵⁰⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C.III, s.616.

⁵⁰⁶ 33. Ahzâb:53.

⁵⁰⁷ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.616.

⁵⁰⁸ 33. Ahzâb:53.

⁵⁰⁹ İbni Ebî Hatim, Muhammed Abdurrâhmân, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim I-X*, Mektebetu'l-Asriyye yay. Sayda ts. C.X, s.3150.

⁵¹⁰ el-Beyhakî, C.VII, s.69; İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.617.

Birincisi; Onlardan bir kısmına göre iddet beklemek de bir ibadet olduğundan Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin iddet beklemeleri gerekir.

İkincisi; Onların diğer bir kısmına göre ise Resûlullâh'ın (s.a.v) eşlerinin iddet beklemesi gerekmez. Çünkü iddet başkasıyla evlenmek için beklenen süredir. Onların başkalarıyla evlenmelerinin yasak olması sebebiyle iddet beklemeleri gereksizdir.⁵¹¹

İbnu'l-Arabî, nikâhın baki olmasının manasının; kadının başka bir erkekle evlenmesinin yasak olması, barınma ve beslenmesinin ise ölümüne kadar kocasına yüklenmiş olması anlamına geldiğini vurgular. Bu görüşünü Resûlullâh'ın (s.a.v) "Eşlerimin nafakası ve benim işlerimi gören kişilerin erzakları dışında ne bıraktıysam sadakadır,"⁵¹² rivâyetiyle delillendirir. Eşlerin ahiretteki durumunun bilinmeyeceğini ve onlardan birinin cennete diğerinin de cehenneme gidebileceğini gerekçe göstererek eşlerden birinin vefâtı durumunda nikâhın düşeceğine hükmeder. Yukardaki gerekçenin Resûlullâh (s.a.v) ve eşleri için geçerli olamayacağından hareketle Resûlullâh'ın (s.a.v) vefâtından sonra eşleriyle nikâhının düşmediğini belirtir.⁵¹³ Mü'minler için Resûlullâh'e (s.a.v) eziyet etmek veya onun eşleriyle evlenmekten daha büyük bir günah olmadığını ifade eden İbnu'l-Arabî "Bu, Allah katında büyük (bir günah)tır,"⁵¹⁴ ifadesini bu düşüncesine delil olarak getirir.⁵¹⁵

İki müfessir de ortak rivâyet ve sebab-i nüzûl almakla birlikte İbnu'l-Arabî daha fazla sebab-i nüzûl ve rivâyet zikreder. Müfessirlere göre âyet; Resûlullâh'ın (s.a.v) evine izinsiz girmenin, evde yemek getirilmesini, yemeğin pişmesini ve yemek yedikten sonra konuşmak için beklemenin yasak olduğunu ortaya koyar. Cessâs'a göre hicâb emri Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleriyle sahâbe arasında zikredilmekle birlikte âyetin manası ammdır.

İbnu'l-Arabî zikrettiği sebab-i nüzûl ve rivâyetlerin uzunca değerlendirmesini yapar. Âdâb-ı muâşeret kuralları vaz eder ve tavsiyelerde bulunur. İbnu'l-Arabî, kadınların ses ve beden dâhil tamamamen avret olduğunu, kadının bedenini ve sesini

⁵¹¹ İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'ân, C.III, s.617.

⁵¹² Buhârî, "Vesâyâ", 32.

⁵¹³ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.618.

⁵¹⁴ 33. Ahzâb:53.

⁵¹⁵ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.618.

ihtiyaç ya da zaruret hallerinde açabileceğini beyan eder. Son olarak “فَانْتَشِرُوا”⁵¹⁶ ifadesinin kökünün “النَّشْرُ” kelimesi olduğunu ifade eden İbnu’l-Arabînin Bağdat dil ekolüne bağlı olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.

Ahzâb sûresinin 55. âyetinde de konuyla ilgili çeşitli hükümler bulunmaktadır. Müfessirler Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin âyette geçtiği üzere babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek ve kız kardeşlerinin oğulları, mü’min kadınlar ve cariyeleri ile perdesiz görüşmelerinde bir günah olmadığı görüşündedir. Cessâs, âyetteki ifadesini “نِسَائِهِنَّ”⁵¹⁷ hür kadınlar “وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ”⁵¹⁸ ifadesini ise cariyeler şeklinde anlamıştır.⁵¹⁹ İbnu’l-Arabî ise bu ifadelerle ilgili bir şey dile getirmemekle birlikte âyetten şu hükümleri çıkarır.:

a) Mü’minin nikâhının helal olduğu kimsenin her hangi bir yerine bakması haramdır.

b) Mü’min, kendisinin değil de oğlunun nikâhının helal olduğu kimsenin sadece yüzünü ve avuç içini görebilir. Kişinin böyle bir kimsenin zînetini görmesi helal değildir.

c) Mü’min, kendisinin ve oğlunun nikâhının helal olmadığı kimsenin zînetini görebilir. Böyle bir kadının erkeğin yanında cılbâb giymemesi de caizdir.⁵²⁰

4.11. Zifâftan Önce Boşama

Kuran’ı Kerimde aile hukukuyla ilgili çeşitli hükümler belirtilmiştir. Zifâftan önce boşama da bu hükümlerden biridir.

*“Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikâhlayıp da sonra kendileri ile (cinsî) temastan önce onları (bir talak ile de) boşadığınız zaman, sizin için üzerlerinde sayıp bekleyeceğiniz bir iddet hakkı yoktur (hemen başkasıyla evlenebilirler). Bu takdirde onlara nikâh haklarını verin ve kendilerini güzel bir şekilde salverin ”*⁵²¹

⁵¹⁶ 33. Ahzâb:53.

⁵¹⁷ 33. Ahzâb:55.

⁵¹⁸ 33. Ahzâb:55.

⁵¹⁹ Cessâs, C.III, s.543.

⁵²⁰ İbnu’l-Arabî, Ahkâmu’l-Kur’ân, C.III, s.618-619.

⁵²¹ 33. Ahzâb:49.

Cessâs, âlimlerin bu âyetten hareketle talakın meydana gelmesi için nikâhın kıyılmış olmasının şart olup olmadığı konusunda ihtilaf ettiklerini ifade eder. Âlimlerin bir kısmının talakın tek şartı olarak kocanın sözünü gördüklerini aktarır. Bu söz geleceğe yönelik “kendisiyle evleneceğim her bir kadın boştur,” tarzındaki bir söylem olsa bile talak vaki olur. Diğer bir kısım âlimlerin ise âyette talakın nikâhtan sonra düştüğüne dikkat çekerek kocanın sözünün talakın tek şartı kabul edilmesinin âyete aykırı olduğunu ifade ettiklerini belirtir.⁵²²

Talakın gerçekleşmesi kocanın sözüne bağlıdır, görüşünde olanların âyetin nikâhtan sonra talakın vuku bulmasına gerektiğine delalet ettiği konusunda karşı tarafla hem fikir olduklarını verir. Onlara göre bir erkeğin tanımadığı bir kadına “seninle evlendiğimde boşsun” der ve günün birinde o kadını nikâhlarsa, kocanın onu boşamış olduğuna hükmettiklerini belirtir. Âyetteki nikâh şartı yerine geldikten sonra adamın sözünün hükmünün gerçekleşmesi ve talakın meydana gelmesi gerekir. Cessâs’a göre doğru olan görüş de budur. Âyete göre “seninle evlendiğimde boşsun” sözünü söyleyen kişinin evlenme meydana geldikten hemen sonra eşini boşamış olmaktan kurtulamayacağı kanaatindedir.⁵²³

Cessâs; kocanın beynûnet-i kübrâdan sonra boşadığı eşine “sen boşsun,” veya “sen bana yabancı olduğunda, sen boşsun,” tarzındaki söylemlerinin bir hükmü olmadığını dile getirir. Sözün söylenme vaktinin, kocanın eşiyle nikâhının varlığı gibi itibara alınamayacağının altını çizer.⁵²⁴

Fakihlerin de bu konuda ihtilaf ettiğini dile getiren Cessâs onların bu konudaki görüşlerini uzun uzadıya zikreder. Onların düşüncelerinin özetle üç görüş etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür:

a) Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî âlimlerin, kocanın cümledeki genelleme ya da tahsis olmasını önemsemediklerini, bir kimsenin “Evleneceğim her bir kadın boştur veya sahip olacağım herbir köle hürdür,” sözünün geçerli olacağını ifade ettiklerini söyler.

b) İbnu Ebî Leylâ, İmâm Mâlik, İmâm Sevri vb. fakihlerin; kişinin “Evleneceğim her bir kadın boştur,” diyerek genel bir ifade kullanması durumunda

⁵²² Cessâs, C.III, s.531-532.

⁵²³ Cessâs, C.III, s. 532.

⁵²⁴ Cessâs, C.III, s. 532.

boşanmanın gerçekleşmeyeceği, şâyet tahsîs yapma yoluna giderek bir kimseyi, bir cemaati veya bir vakti kast ederek boşama yoluna gitmesi durumunda ise boşamanın gerçekleşeceğini savunduklarını dile getirir. Bu âlimlere göre kişini tahsîs yapması durumunda talak ve azat etme konusunda söyledikleri geçerli olur.

c) Şâfiî'ye göre kişinin ta'mîmde ya da tahsîste bulunmasının önemli olmadığını belirtir. Ona göre sözün söylenme vaktinde kocanın eşiyle nikâhının bulunması ya da kölenin mülkiyetine sahip olunması gereklidir.⁵²⁵

Cessâs, selef-i salihin de aynı şekilde konu hakkında ihtilaf ettiğini onlardan gelen rivâyetleri zikrederek gösterir.

“Ebû Seleme bin Abdurrahman, Ömer b. Hattab'ın ‘evleneceğim her bir kadın boştur’ diyen bir adam hakkında ‘Onun dediği geçerlidir,’ dediğini rivâyet etti.”

“Kasım bin Muhammed: Bir adam bir kadınla nişanlanmasının ardından ‘Onunla evlenirsem o bana annemin sırtı gibidir,’ diyerek zihârda bulundu. Ömer b. Hattâb ona kadını nikâhlamasını fakat zihâr kefâretini ödemeyene kadar kadına yaklaşmamasını emretti,” dediğini rivâyet etti.”

“İbrahim, Esed'in ‘Ben falancayla evlenirsem o boştur dedim. Onunla evlenirken bunu unutmuşum, İbni Mesud geldi, bu durumu ona sordum. Bana boşanmam gerektiğini söyledi,’ dediğini rivâyet etti.

“Şa'bî, erkek bizzat bir kadının ismini söylese ya da falancalardan birisiyle evlenirsem şöyle olsun derse neye niyet ettiyse o geçerlidir. Onun evleneceğim her bir kadın boştur demesinin ise bir önemi yoktur.”

“Saîd b. Müseyyeb, ‘Bir adam falancayla evlenirsem o boştur sözünün önemsiz olduğunu söylemiştir. Kasım b. Salim ve Ömer b. Abdülaziz ise böyle bir durumda boşanmanın gerçekleşeceğini söylemiştir.

“İbni Abbas'tan ‘Falanca ile evlenirsem o boştur diyen adamın söylediğinin bir önemi yoktur,’ dediği rivâyet edildi.”⁵²⁶

⁵²⁵ Cessâs, C.III, s.532.

⁵²⁶ İbn Hacer, C.IX, s.381; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C.VI, s.440.

“Hz. Âişe, Cabir ve tâbîünden bir kısmı ‘Nikâhtan önce boşama yoktur,’ dediler.”⁵²⁷

Cessâs, bu rivâyetleri zikrettikten sonra mezhebi olan Hanefiliği destekler mahiyatte bunların değerlendirmesini yapar. Ona göre boşanma ve azat etme de mülk edinmeye bağlanırsa, temlik gerçekleştiğinde boşanma ve azat etme gerçekleşir. Cessâs’ın bu konudaki delilleri şunlardır:

1- Allâh Teâlâ’nın “*Ey iman edenler! (Allah’a iman akdinizin gereğini ve insanlarla yaptığınız) sözleşmeleri yerine getirin,*”⁵²⁸ buyurmuştur.

2- Resûlullâh’ın (s.a.v) “Müslümanlar şartlarına uyarlar,” buyurmuştur.

3- Nezin mülkiyet meydana gelmedikçe gerçekleşmeyeceği konusunda ittifak içinde olunması da bu konuda meydana gelmiş bir icmadır.⁵²⁹

Cessâs, delillerine yapılan ve yapılması muhtemel itirazlara uzun uzadıya cevap verir.⁵³⁰ Delillere yapılan itirazlara ve Cessâs’ın verdiği cevaplara şunlar örnek olarak verilebilir:

Hz. Afi, Muaz b. Cebel ve Cabir b. Abdillâh’tan Resûlullâh’ın (s.a.v) “Nikâhtan önce boşama yoktur,”⁵³¹ hadisini delil getirerek itiraz edenlere bu rivâyetin senet açısından sahih olmadığını dile getirir. Senedinin sahih olması durumunda bile onun nikâhtan önce boşamayı yasakladığını nikâhtan sonra boşamayla ilgili her hangi bir hüküm koymadığını açıklar.⁵³²

Bir lafızla hem hakikatin hem de mecazın kast edilmesinin mümkün olmadığını dile getiren Cessâs, Resûlullâh’ın (s.a.v) “Nikâhtan önce boşama yoktur,”⁵³³ sözüyle hakikatın kast edildiğini vurgular. “evleneceğim her bir kadın boştur,” tarzındaki her hangi bir akidde geçen boşanmanın ise hakikat değil mecaz olduğunu belirtir. Usûlde mecaz lafzın delaletinin ortaya çıkması için hakikate hamledilmesinin gerektiği bilgisini verir. Cessâs’ın söylediklerini şu şekilde somutlaştırmak mümkündür: Bir adama falancayla evlen denildiğinde, o da peşine

⁵²⁷ İbni Mâce, “talâk”, 17; Cessâs, C.III, s.533; el-Beyhakî, C.VII, s.317, 319; el-Beğavî, C.VI, s.362.

⁵²⁸ 5. Mâide:1.

⁵²⁹ Cessâs, C.III, s.533-534.

⁵³⁰ Bkz. Cessâs, C. III, s. 534-535.

⁵³¹ İbni Mâce, “talâk”, 17; el-Beyhakî, C.VII, s.317, 319; el-Beğavî, C.VI, s.362.

⁵³² Cessâs, C. III, s. 534.

⁵³³ İbni Mâce, “talâk”, 17; el-Beyhakî, C.VII, s.317, 319; el-Beğavî, C.VI, s.362.

“Onu boşadım,” derse “Nikâhtan önce boşama yoktur,”⁵³⁴ hadisine göre bunun bir anlamı yoktur. Bir kimse “Falancayla evlenirsem o boştur.” derse onunla evlenildiğinde o boş olur. Köleyle ilgili hükümlerde de böyle düşünür.⁵³⁵

Cessâs, Şâfiî gibi kişinin ta’minde ya da tahsiste bulunmasının önemli olmadığını belirtir. Şâfiî’nin sözün söylenme vaktinde kocanın eşiyle nikâhının bulunması ya da kölenin mülkiyetine sahip olunması gerektiği şartına katılmaz. Sözün söylenme vaktinde yetkili olunması önemli değildir. Zaman içinde yetkili olunması yeterlidir. Ona göre kişi seninle evlenirsem sen boşsun veya seni köle edinirsem sen hürsün dediğinde, o bu sözüyle talakın vuku bulmasını nikâhın, azat etmeyi de mülkiyetin gerçekleşmesinden sonra irade etmiştir. Söz söylendiğinde satın alma ve nikâh yoluyla mülkiyet bağlam itibarıyla kast edilmiş fakat lafız olarak zikri edilmemişse bile onu zikredilmiş gibi kabul eder. Bu tarz bir boşanmada kadının bir talakla boş olacağını ve kocanın onunla yeniden nikâhlanması durumunda tekrar talakın gerçekleşmeyeceğini belirtir.⁵³⁶

Cessâs, “*Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikâhlayıp da sonra kendileri ile (cinsî) temastan önce onları (bir talak ile de) boşadığınız zaman, sizin için üzerlerinde sayıp bekleyeceğiniz bir iddet hakkı yoktur (hemen başkasıyla evlenebilirler)*”⁵³⁷ ifadesindeki temastan maksadın halvet olduğunu ifade eder. İddetin olmamasının ne halvetin ne de cimâ’nın gerçekleştiği anlamına geldiğini söyler.⁵³⁸

“*Onlara nikâh haklarını verin,*”⁵³⁹ buyruğundan hareketle mehri belirlenmemiş ve cinsel birliktelik yaşanmamış kadının kast edildiği ve ona mut’a vermenin farz olduğu görüşündedir. Bu görüşünü Bakara sûresinin 236. âyetiyle⁵⁴⁰ delillendirir. “*Onlara nikâh haklarını verin,*”⁵⁴¹ ifadesinden kast edilenin mehri belirlenmiş ve kendisiyle cinsel birlikteliğin yaşanılmış olduğu kadın olması

⁵³⁴ İbni Mâce, “talâk”, 17; el-Beyhakî, C.VII, s.317, 319; el-Beğavî, C.VI, s.362.

⁵³⁵ Cessâs, C. III, s. 534-535.

⁵³⁶ Cessâs, C. III, s. 532, 535-536.

⁵³⁷ 33. Ahzâb:49.

⁵³⁸ Cessâs, C.III, s.536.

⁵³⁹ 33. Ahzâb:49

⁵⁴⁰ 2. Bakara:236 “*Henüz kendileriyle cinsî temasta (veya halvet-i sahîhada) bulunmadığınız veya kendilerine bir mehir takdir etmediğiniz kadınları boşarsanız, size bir günah yoktur. Onları, zengin olan kudretince; fakir de kendi halince örfe uygun birtakım fayda(lı hediyeler) ile faydalandırsın. Bu, iyilik edenlerin şânına yaraşır bir borçtur.*”

⁵⁴¹ 33. Ahzâb:49

durumunda ise ona mut'a vermenin mendub olduğunu dile getirir. Bu kanaatini ise Katede'nin âyetteki kimseleri nikâh altına alınmış, bâin talakla boşanmamış, mehri belirlenmemiş, iddeti olmayan kadınlar şeklindeki anlayışı üzerine bina eder. Bu âyetin mensûh olduğunu direkt söylemese de Katâde'nin Said'den naklettiği: “Bu âyet Bakara sûresindeki, ‘Eğer (kadınlara) bir mehir belirlemiş olduğunuz halde, kendileriyle temasta bulunmadan onları boşarsanız, bu takdirde, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır,’⁵⁴² ile nesh olmuştur,” rivâyetini vererek bu düşünce de olduğunu ima eder.⁵⁴³

Cessâs “وَسَّرْهُنَّ”⁵⁴⁴ ifadesini cinsel birliktelikten önce nikâhlı eşlerinizi boşadığınızı onlara söyledikten sonra onları serbest bırakın şeklinde tefsîr eder. “وَسَّرْهُنَّ”⁵⁴⁵ ifadesinin âyette boşamadan sonra zikredilmiş olduğundan hareketle ifadede kadının adamın evinden ve himayesinden çıkarılmasının murad edildiğini belirtir. Bu serbest bırakmanın, kocanın kadını mülkiyetinden ve himayesinden çıkardığı beynûnet-i kübrâ olduğunu açıklar.⁵⁴⁶

İbnu'l-Arabî; ümmetin bu âyetin delâletiyle, kendisiyle cima edilmemiş kadının boşandıktan sonra hiç bir şekilde iddet beklemeyeceği konusunda icma ettiğini ifade eder. Ayrıca ümmetin yine belli âyetlerden⁵⁴⁷ hareketle, kocanın eşiyle cima etmiş olması durumunda kadının boşandıktan sonra iddet beklemesi gerektiği konusunda hem fikir olduğunu belirtir.⁵⁴⁸

Çiftin kapıları kapatarak halvet olduklarını görmekle veya çiftin ikrarıyla cimanın gerçekleştiğinin bilinebileceğini dile getiren İbnu'l-Arabî boşanacak eşlerin beyanlarının birbirinin zıddı olması durumunda şu şekilde hüküm verileceğini ifade eder:

⁵⁴² 2. Bakara:237

⁵⁴³ Cessâs, C.III, s.536.

⁵⁴⁴ 33. Ahzâb:49, “Kendilerini salıverin”

⁵⁴⁵ 33. Ahzâb:49

⁵⁴⁶ Cessâs, C.III, s.536.

⁵⁴⁷ 2. Bakara:229; 65. Talâk:1.

⁵⁴⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.587.

1- Kadın eşiyle arasında cımanın gerçekleştiğini, kocanın ise yemin ederek gerçekleşmediğini söylemesi durumunda; kadının iddet beklemesi, kocanın ise mehrin yarısını ödemesi gerektiğini belirtir.

2- Kocanın, eşi iddet beklememiş olsa bile, eşiyle aralarında cımanın gerçekleştiğini söylemesi sebebiyle belirlenen mehrin tamamını eşine vermesi gerektiğine hükmeder.

3- Kadının eşiyle arasında cımanın gerçekleşmediğini söylemesi durumunda kadına iddet konusunda güvenilmeyeceğini, onun mehrde hiçbir hakkının kalmadığını ve ondan iddet beklemesinin isteneceğini açıklar.

4- Kocanın eşiyle arasında cımanın gerçekleştiğini söylemesi ve eşinin bunu inkâr etmesi durumunda; kadının iddet beklemesi, kocadan ise tam mehrin alınması gerektiğini dile getirir. Kocadan mehrin alınmasından sonra uzun süre beklenileceğini; kocanın dediğinden vazgeçmesi halinde mehrin kocaya geri verileceğini, vazgeçmemesi durumunda ise mehrin tasaduk edileceğini belirtir.⁵⁴⁹

Müfessirler konuyu özetle şu şekilde işlemiştir: Cessâs, âyetten hareketle furû' mukabilinde olan erkeğin müstakbel eşini nikâh gerçekleştirmeden önce boşayıp boşayamayacağını uzun uzadıya ele alır. Bu konuyla ilgili olarak İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin görüşlerini verir. Sonrasında ise bu görüşleri çürütmeye çalışır. Ona göre erkek ta'mîm de yapsa tahsîs de yapsa fark etmez, müstakbel eşini nikâhtan önce boşayabilir. Eşler arasında akit gerçekleştiği gibi kadın bir talakla boş olur. Cessâs'a göre âyette kast edilen kadın kendisiyle cima edilmemiş ve kendisiyle mehir belirlenmemiş kimsedir. Bu kadına mutâ vermek vaciptir. Şâyet kadınla cima edilmişse ona verilmesi gereken mehre ek olarak mutâ vermek menduptur.

İbnu'l-Arabî'ye göre eşler arasında cima veya halvet gerçekleşmiş ise kadın boşandıktan sonra iddet beklemelidir. Cima ve halvet gerçekleşmemiş ise kadının iddet beklemesine gerek yoktur. Bu hem âyet hem de icma ile sabittir. Ayrıca eşler arasında cımanın gerçekleşip gerçekleşmediği üzerine olmuş ve olabilecek ihtilaflara çözüm mahiyetinde ahkâm zikreder.

⁵⁴⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C.III, s.587-588.

4.12. Örtünme

Örtünme Allâh Teâlâ'nın açık ve kesin bir emridir. Örtünme emri ve şeklinin nasıl olacağı çeşitli âyeti kerimelerde belirtilmiştir.

*“Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Mü'minlerin kadınlarına söyle: (Bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman, kendilerini baştan ayağa bolca örten, şeffaf olmayan) dış elbiselerini üzerlerine iyice giyinip örtsünler. Bu, onların (cariye veya hafifmeşrep değil, şerefli ve namuslu) bilinmelerine, (cinsel) taciz/sarkıntılık edilmemelerine daha elverişlidir. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”*⁵⁵⁰

Cessâs âyetteki örtünme emrinin gereği olarak, kendisiyle örtünülecek giyimin ne olduğu, örtünmenin şekli ve sebebiyle ilgili çeşitli rivâyetler verir. Abdullâh İbn Mes'ûd'un âyetteki “جَلَابِيبٌ”⁵⁵¹ ifadesini dışarı çıkıldığında giyilen bol elbise şeklinde anladığını aktarır. İbn Abbâs, Hasan Basrî ve Mücâhid'in kadınların ciltbâb giymelerinin sebebini onların hür olduklarının bilinmesi ve onlara bir fâsığın musallat olmasını engellemek olduğu görüşünde olduklarını belirtir. Ubeyde'nin ciltbâbı örtünmenin nasıl olduğunu gösterirken onun bir gözü dışında tüm yüzünü örttüğünü dile getirir.⁵⁵²

Ciltbâbın nasıl bir dış giyim olduğunu anlama adına, Ümmü Seleme'nin yukardaki âyetin indirilmesinin ardından Ensar kadınlarının dışarı çıktıklarında örtmüş oldukları siyah örtüden dolayı, başlarının üstünde kargaların olduğunun zannedildiği tarzındaki rivâyetini zikreder.⁵⁵³

Cessâs, bu âyeti genç bir kadının dışarı çıktığında yabancı erkeklerin ona şehvet duymaması için yüzünü örtme, örtünme ve iffetini dışa vurmakla emrolunduğuna delil getirir. Cariyelerin yüzünü ve saçını örtmekle emrolunmadığını da âyetteki “Mü'minlerin kadınlarına,”⁵⁵⁴ ifadesinden hareketle söyler. Ona göre Allâh bu ifadeyle hür kadınları kast etmiştir. Bu yöndeki kanaatini Hz. Ömer'in cariyelere “Başlarınızı açın, hürlere benzemeyin,” sözüyle destekler.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ 33. Ahzâb:59.

⁵⁵¹ 33. Ahzâb:59.

⁵⁵² Cessâs, C.III, s.545-546.

⁵⁵³ Cessâs, C.III, s.546.

⁵⁵⁴ 33. Ahzâb:59.

⁵⁵⁵ Cessâs, C.III, s.546.

İbnu'l-Arabî, âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili olarak şu rivâyeti verir:

“Hz. Ömer Medine çarşısında yürürken kâfirlerin arasında bazı mallar satan açık bir kadına rast geldi ve ona bir tane vurdu. Peşi sıra Kadın Resûlullâh’e (s.a.v) geldi. ‘Ya Resûlullâh (s.a.v)! Ömer b. Hattâb bana haksız yere vurdu,’ dedi. Resûlullâh (s.a.v) Hz. Ömer’i çağırması için birini gönderdi. Hz. Ömer geldiğinde Resûlullâh (s.a.v), ‘Ömer senin amca kızına vurmana sebep olan şey nedir?’ dedi. Hz. Ömer, Resûlullâh’e (s.a.v) ‘Ey Allah’ın Resûlü! o benim amcamın kızıdır. Onun üzerinde cilbab görmeyince onu küçük bir kız çocuğu zannettim ve ondan iğrendim,’ dedi. İnsanlar, bu olay üzerine çok geçmeden Resûlullâh’e (s.a.v) vahiy nazil olur dediler. Hz. Ömer ‘Nazil olacak vahyin kadınlara cilbâb emri olacağı beklentisi içindeydik,’ dedi. Bunun akabinde Allâh Teâlâ “*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve Mü’minlerin kadınlarına söyle...*”⁵⁵⁶ âyetini indirdi.”⁵⁵⁷

“*Dış elbiselerini üzerlerine iyice giyinip örtünler,*”⁵⁵⁸ ifadesinden hareketle cilbâbın esasının başörtüsünün üzerine konulan, kendisiyle beden ve başın örtüldüğü elbise olduğunu söyleyen İbnu'l-Arabî insanların onun neliği konusunda ihtilaf ettiğine değinir. Kimi âlimlerce cilbâbın omuzdan başlayan elbise, kimilerince ise peçe şeklinde anlaşıldığını belirtir. Kimi âlimlerce de cilbâbın kadının sol gözü dışındaki tüm yüzünü örtecek şekilde giyilmesi gerektiğini söyler.⁵⁵⁹

İnsanların cilbâbın ne olduğu konusunda farklı şeyler söylediğini ifade eden İbnu'l-Arabî, cilbâb emrinin örtünme emrine ziyade olduğu kanaatindedir. Bu kanaatine âyetteki “*Bu, onların (cariye veya hafifmeşrep değil, şerefli ve namuslu) bilinmelerine, (cinsel) taciz/sarkıntılık edilmemelerine daha elverişlidir,*”⁵⁶⁰ ifadesinin toplumda örtünmenin ne olduğu bilgisinin yerleşmiş ve pratikte yaşanıyor olmasından sonra indirilmiş olmasıyla delillendirir. Ona göre bunun hikmeti ise Allâh’ın dışardan bakıldığında Hz. Peygamber’in (s.a.v) eşlerinin, kızlarının ve mü’minlerin eşlerinin tanınmasını engellemek, onların açık ve başörtüsüz gezen cariyelerden ayırt edilmelerini istemesidir. Buna sebep ise erkeklerin onların yolunu kesip onlarla konuşması ve onların def-i hacetlerini giderirken onlara görünmelerini

⁵⁵⁶ 33. Ahzâb:59.

⁵⁵⁷ İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur’ân, C.III, s.625.

⁵⁵⁸ 33. Ahzâb:59.

⁵⁵⁹ İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.625.

⁵⁶⁰ 33. Ahzâb:59.

gösterir. Cilbabın ve örtünmenin onlarla konuşmak isteyen ve onlara kötülük yapmak isteyenler arasında bir set olduğunu dile getirir. Son olarak İbnu'l-Arabî, konunun daha iyi anlaşılması için şu iki rivâyeti vermiştir:

a) Katâde “Bir cariye dışarıda yürüdüğünde münâfıklar onu görür görmez ona kötülük yapıyorlardı. Bunun üzerine Allâh hür kadınların başına benzer bir durumun gelmemesi için, cariyelere benzemelerini yasakladı,” dedi.⁵⁶¹

b) “Rivâyet edildi ki Ömer b. Hattâb cariyeleri örtünmelerinde aşırı gitmeleri sebebiyle dövüyor ve onlara ‘Siz, hürlere mi benzemeye çalışıyorsunuz? Hâlbuki sizin hürlere benzememeniz gerektiği şerî’atin kurallarındandır,’ diyordu.”⁵⁶²

Müfessirler konuyla ilgili çeşitli rivâyetler serd ederler. Onlara göre cilbâb giymek hür kadımla cariyenin alamet-i farıkasıdır. Cessâs’a göre cilbaptan kasıt yüz ve başın örtülmesi; İbnu'l-Arabî’ye göre ise o, tesettür ve örtünme için değil tanınmamak için giyilen ziyade şeydir. Müfessirlere göre hür kimse örtünme ve cilbabla emrolunmuşken cariyeler örtünme ve cilbabla emrolunmamıştır. Nur sûresinin 31. âyetinin tefsîrinde kadınların yüzünü ve elini örtmekle emrolunmadığını ifade eden Cessâs, burada genç kadının yüzünü örtmesi gerektiğini dile getirir. Son olarak İbnu'l-Arabî âyette geçen sarkıntılık vb. işleri yapan kimselerin, münâfıklar olduğunu beyan eder.

⁵⁶¹ İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur’ân, C.III, s.626.

⁵⁶² İbnu'l-Arabî, a.g.e. C.III, s.626.

SONUÇ

Her şeyin sorgulandığı modern dünyada gerek müslüman gerekse de İslam dışı kimseler mezhepleri ve mezheplerin meşruiyetini sorgulamaktadır. Bu çalışma bunun bir neticesi olarak mezhepleri anlama ve doğru anlaşılmasına yardımcı olma gayesiyle yapılmıştır. Bizim bu çalışmamızın bir neticesi de günümüzde Kur'ân adına mezhep inkarcılığının tutarsız oluşudur. Çünkü konumuz olan ahkâm âyetleri farklı hükümlerin istihracına müsait bir şekilde nazil olmuştur. Bu durum da Mezheplerin ortaya çıkışını sağlayan ilk zeminin Kur'ân'ın ahkâm âyetlerinde mevcut olduğunu göstermektedir.

Bu amaç doğrultusunda Kuran'ı Kerîmde ahkâm âyetlerinin en çok yer aldığı sûrelerden biri olan Ahzâb sûresi örneğinden hareketle farklı mezheplere müntesip farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda doğmuş Cessâs ve İbnu'l-Arabî'nin aynı âyetleri nasıl anladıkları ve bu farklılıkların âyetleri anlama ve yorumlamalarında ne kadar etkili olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Müfessirlerin Ahzâb sûresinde ortak işlemiş oldukları konular tespit edildikten sonra bölümler ve alt başlıklar oluşturulmuştur. Konuyla ilgili âyet verildikten sonra önce Cessâs'ın daha sonra da İbnu'l-Arabî'nin tefsîrinden konuyla ilgili yerler özetlenerek verilmiştir. Son olarak ise bu bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Tespit edilen ve değerlendirilmesi yapılan konular şunlardır:

-Allâh'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) verdiği hükmün değeri: Cessâs Allâh ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) emrinin yerine getirilmesinin farz olduğu, terkinin ise âsîlik olduğunu ifade etmiş ancak İbnu'l-Arabî, konunun geçtiği 36. âyette hükmün açık olmasından olsa gerek Cessâs'ın değindiği konuya değinmemiştir.

-Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât etmenin dindeki yeri: Müfessirler Resûlullâh'e (s.a.v) ömürde bir defa salât getirmenin her mü'mine farz olduğu, namazın teşehhüdünde Resûlullâh'e (s.a.v) salât getirmenin farz olmadığı kanaatindedirler. İbnu'l-Arabî namazın teşehhüdünde Resûlullâh'e (s.a.v) salât getirmenin sünnet olduğunu ifade eder.

İbnu'l-Arabî nasıl salât getirileceğiyle ilgili rivayetleri verirken hadislerden hareketle Resûlullâh'ın (s.a.v) âli kavramından kastın onun zürriyeti ve eşleri olduğunu savunur. Halbuki bu görüşü müntesibi olduğu mezhep imamının "Resûlullâh'ın (s.a.v) âli ona tabi olan muttakilerdir," görüşüne terstir. Bu durum İbnu'l-Arabî'nin mezhebi konusunda mutaassıb olmadığına güzel bir örneğidir.

-Zihâr: İki müfessir de zihârla eşin anne gibi olmayacağı, kocanın bu sözünden ötürü kefarete vermedikçe eşinin ona haram olduğu görüşündedir.

-Tebennî ve ilgili hükümler: Müfessirler evlat edinilen bir kimsenin kendisini evlat edinen kimseye isnaden çağrılmasını doğru bulmaz. Müfessirler Sebeb-i nüzûl mukabilinden rivayet edilen Resûlullâh'ın (s.a.v) Hz. Zeyneb'ten etkilendiği ve ona âşık olduğuyla ilgili söylentilere itibar etmezler. Cessâs'a göre; konuyla ilgili âyetin sebeb-i nüzûlü Hz. Peygamber'in (s.a.v) Zeyd, Zeyneb'i boşarsa onunla evlenirim düşüncesini gizli tutması sebebiyle Allâh'ın Peygamber'i (s.a.v) uyararak, ondan insanların yanında zâhiri ve bâtınıyla bir olması gerektiğini istemesidir. İbnu'l-Arabî'ye göre ise Cebrail'in, Hz. Zeyneb Hz. Zeyd'le evliyken Resûlullâh'e (s.a.v) gelerek Zeyneb'in eşi olduğunu bildirmesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunu açıklama konusunda zorluk çekmesinden dolayı Allâh'ın âyeti indirmesidir. İbnu'l-Arabî ayrıca evlilik akdi için belli lafızların kullanılmasının şart olmadığına ve Hz. Zeyneb'in Resûlullâh'la (s.a.v) evlendiğinde bakire olmadığına değinir. Cessâs, evlat edinmek yoluyla oluşan bağın nikâha engel teşkil etmeyeceğini ve Allâh'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) has hüküm koymadıkça mü'minlerin hükümde peygamberle bir olduğunu belirtir.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleriyle evlenmenin yasak oluşu: İki müfessir de Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin hakikatte mü'minlerin annelerinin olmadığı fakat hürmet itibarıyla mü'minlerin annelerinin derecesinde olduğu ve onlarla evlenmenin haram kılındığı düşüncesindedir. Bunun yanında İbnu'l-Arabî, ayrıntıya girerek Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendisiyle cima etmeden boşadığı bir kadınla mü'minlerin evlenmesinin haram olmadığını ve onun eşlerinin sadece mü'min erkeklerin annesi olduğunu, mü'min kadınların annesi olmadığını rivâyetler üzerinden beyan eder.

-Tahyîr: İbnu'l-Arabî konuyla ilgili çok sayıda rivâyet ve görüş zikretmiştir. Müfessirler kocası tarafından boşanma ve evli kalma arasında muhayyer bırakılan kadının evli kalmayı seçmesi durumunda boşanmanın gerçekleşmeyeceğinde hemfikirdirler. Kadının boşanmayı seçmesi durumunda, Cessâs'a göre karyla kocanın niyetine bakılmaksızın bir bâin talakla boşanma gerçekleşirken, İbnu'l-Arabî'ye göre ise karyla kocanın niyetine bakılmaksızın tarafların birbirine dönemeyeceği kesin boşama gerçekleşir.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin amellerinin iki katıyla karşılık bulacağı: Müfessirler Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevcelerinin, sevap ve günahlarının karşılığının iki kat olarak verilmesinin gâyet tabii olduğuna inanmaktadır. Ayrıca Cessâs, âlim kimsenin yaptığı iyiliğin âlim olmayan bir kimsenin yaptığı iyilikten daha üstün ve sevabının daha çok olduğu kanaatindedir. İbnu'l-Arabî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) zevcelerinin had cezasını gerektiren bir suç işlemediklerini, işlemiş olsalar bile suçun iki katıyla cezalandırılmayacaklarını savunur.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin sorumlulukları: Müfessirler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri başta olmak üzere tüm kadınların erkeklerle konuşurken alçak sesle konuşmaları gerektiği kanaatindedirler. Cessâs, zikrettiği rivâyetlerle ilgili olarak doğrudan fikir beyan etmese de kadınların evde oturması gerektiği ve fitne çıkar endişesiyle genç bir bayanın erkeklerle konuşmasının yasaklanabileceği görüşündedir. Ona göre cahiliye İslam öncesi ve sonrası olmak üzere iki taneyken İbnu'l-Arabî'ye göre ise cahiliye bir tanedir o da İslam öncesidir. Cessâs, kavramın geçtiği âyetin sıbağından "ehli beyt"ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri olduğu kanaatindeyken; İbnu'l-Arabî hadislerden hareketle bu kimselerin Hz. Aî, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu düşüncesindedir.

-Hz. Peygamber'e (s.a.v) has hükümler: İki müfessir de Resûlullâh'ın (s.a.v) husûsiyetinin kendini Resûlullâh'e (s.a.v) bağışlayan kadımla Resûlullâh'ın (s.a.v) mehirsiz evlenebileceği konusunda hem fikirdir. Cessâs kadının hibe lafzıyla erkeğin de kabul etmesi şartıyla evlenme akdinin gerçekleştiği görüşündedir. Ona göre Mü'minlerle Resûlullâh'ın (s.a.v) bu konudaki tek farkı Resûlullâh'ın (s.a.v) mehir vermeyecek olmasıdır. İbnu'l-Arabî evlilik için velinin iznini gerekli gördüğünden, kendini Resûlullâh'e (s.a.v) bağışlayan mevhûbe için bile veli izninin

gerekli olduğunu savunur. Resûlullâh'ın (s.a.v) velisinin izniyle mevhûbe kadınlarla evlenmesi durumunda mehir vermezken mü'minlerin vereceği kanaatindedir.

Cariyeyle evlenmede mü'min erkekler için herhangi bir sayı sınırlaması olmadığını dile getiren müfessirler, mü'min erkekler için hür kadınlarla evlenmede dört sayı sınırı olduğunu belirtirler. Onlara göre Resûlullâh (s.a.v) için sayı sınırlaması yoktur. Mü'min erkeklerin ehli kitap kadınlarla evlenmesinin helal olduğunu dile getiren İbnu'l-Arabî Resûlullâh'ın (s.a.v) ehli kitap kadınlarla evlenmesinin haram olduğu bilgisini verir.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşleri arasında taksimden muaf olması:

Müfessirlere göre eşler arasında taksimde bulunmak farzdır. Bunun tek istisnası Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleri arasında taksimde serbest olmasıdır.

-Hz. Peygamber'e (s.a.v) başka kadınlarla evlenmesinin yasaklanması:

Müfessirlere göre Hz. Peygamber (s.a.v) zevcelerini muhayyer bıraktığında, eşlerinin onu tercih etmeleri üzerine Allah'ın da Peygamber'i (s.a.v) onlarla sınırlayarak onları boşayıp başkasıyla evlenmesini yasaklamıştır. Cessâs bu yasağın daha sonraki süreçte sünnetle nesh edildiğini savunur. İbnu'l-Arabî, Hanefilerin yasağın daha sonraki süreçte sünnetle nesh olduğuna delil getirdikleri hadisin zayıf olduğunu beyan eder. Cessâs konuyla ilgili âyetteki "*Güzellikleri hoşuna gitse bile,*" ifadesinden hareketle yabancı kadının yüzüne bakmanın câiz olduğunu savunur.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin ve mü'minlerin sorumlulukları:

İki müfessir de Resûlullâh'ın (s.a.v) evine izinsiz girmenin, evde yemek getirilmesini, yemeğin pişmesini ve yemek yedikten sonra konuşmak için beklemenin yasak olduğunu ortaya koyar. Cessâs'a göre hicâb emri Resûlullâh'ın (s.a.v) eşleriyle sahâbe arasında zikredilmekle birlikte âyetin manası ammdır. İbnu'l-Arabî, kadınların ses ve beden dâhil tamamen avret olduğunu, kadının bedenini ve sesini ihtiyaç ya da zaruret hallerinde açabileceğini beyan eder. Müfessirler Hz. Peygamber'in (s.a.v) eşlerinin âyette geçtiği üzere babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek ve kız kardeşlerinin oğulları, mü'min kadınlar ve cariyeleri ile perdesiz görüşmelerinde bir günah olmadığı görüşündedir.

-Zifâftan önce boşama: Cessâs'a göre erkek ister genelleme yapsın ister sınırlama yapsın fark etmez müstakbel eşini nikâhtan önce boşayabilir. Eşler arasında

akit gerçekleştiği gibi kadın bir talakla boş olur. Cessâs'a göre kendisiyle cima edilmemiş ve mehiri belirlenmemiş kadına mutâ vermek vaciptir. Şâyet kadınla cima edilmişse mehirine ek olarak mutâ vermek menduptur. İbnu'l-Arabî'ye göre eşler arasında cima veya halvet gerçekleşmiş ise kadın boşandıktan sonra iddet beklemelidir. Cima ve halvet gerçekleşmemiş ise kadının iddet beklemesine gerek yoktur.

-Örtünme: müfessirlere göre cilbâb giymiş olmak hür ile köleyinin alameti farıkasıdır. Cessâs'a göre cilbaktan kasıt yüz ve başın örtülmesi; İbnu'l-Arabî'ye göre ise o, tesettür ve örtünme için değil tanınmamak için giyilen ziyade şeydir. Müfessirlere göre hür kimse örtünme ve cilbaba emrolunmuşken cariyeler örtünme ve cilbaba emrolunmamıştır.

Müfessirlerle ilgili değerlendirme yapıldığında onların âyet ve rivâyet merkezli yorum yaptıkları görölmektedir. Her bir müfessirin konuları işleme tarzı farklı olmakla birlikte İbnu'l-Arabînin tarzı daha sistematiktir. Çalışma boyunca Cessâs'ın mezhebine muhalif bir görüş beyan ettiği görölmemiş aksine mezhebinin görüşlerine her daim sahip çıkmıştır. İbnu'l-Arabî Cessâs'a nazaran konuları daha çok ayrıntısıyla işlemekle beraber yer yer daha güçlü bulduğu delil sebebiyle mezhebinin dışında kalan görüşleri savunur. Bunda haclı seferlerinin yaşanıyor olması ve İbnu'l-Arabî'nin gitmiş olduğu ilim merkezlerinde farklı mezhepten olan birçok hocadan ders almış olmasının etkisi büyüktür.

Sonuç olarak mezheplerin din dışı yapılar olmadığı, onların dinin temel kaynaklarından hareketle dini anlama ve pratize etmeye çabası olduğu görölmüştür. Bu meyanda yaşamın zorlukları içinde mezheplerin bir emniyet sîbubu veya başka bir deyişle dinini yaşamak isteyen insanlar için bir can simidi olduğu anlaşılmıştır.

Kurtubî'nin temel kaynakları içinde yer alan bu iki eserin onun tefsîrdeki metoduna etkisinin de araştırmaya değer konular içinde olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef Abdürrezzâk I-XI*, thk. Habîburrahmân el-Azamî, Mektebetu'l-İslâmî yay. Beyrût h.1403.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-L*, thk. Şuayb el-Arnâvut ve arkadaşları, Muessetü'r-Risâle, b.y. 1999/1420.
- Aktı, Şule, *Ahzâb Sûresi'ndeki Fıkıhî Hükümlerin Tefsîr ve Hadis Kaynaklarında Ele Alınışı*, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV yay. İstanbul 2011.
- Aydın, Mehmet Akif, "Liân", *DİA*, TDV yay. İstanbul 2003.
- el-Bâbânî, İsmâil b. Muhammed, *Hediyyetu'l-Ârifîn I-II*, Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî yay. Beyrût 1951.
- Baltacı, Ahmet, *Ebû Bekr b. el-Arabî'nin Tefsîri ve Tefsîrdeki Metodu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1978.
- el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl-VIII*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr ve arkadaşları, Dâru't-Taybe yay. b.y. 1997/1417.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Es-Sünenü'l-Kübrâ I-X*, Meclisü Dâirati'l-Meârif yay. Hayrabad h.1344.
- Bilmen, Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen yay. İstanbul, ts.
- Buhârî, Muhammed b.İsmâil, *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîh'l-Muhtasar min Umûri Resûlullâhi ve Sünenihi ve Eyyâmihî I-IX*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, Tavku'n-Necâ yay. b.y. h.1422.
- Canan, İbrahim, *İslam'da Zaman Tanzimi*, Çağlayan matbaası yay. İzmir 2014.
- el-Cârûd, Süleymân b. Dâvud, *Müsned Ebî Dâvud et-Tayâlisî I-IV*, thk. Muhammed b. Abdu'l-Muhsîn, Hecr yay. b.y. 1999/1419.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Fecr yay. Ankara 2009.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân I-V*, Dâru'l-Fikr yay. Beyrût 1993.

ed-Dûrî, Abdülâzîz, "Bağdat", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1991.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud I-IV*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî yay. Beyrût ts.

Edirnevî, Kâmî Muhammed Efendî, *Muhâmu'l-Fukahâ I-XCI varak (yazma)*, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Tunus ts.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar yay. İstanbul 2010.

Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l Furkân*, Server yay. İstanbul 2016.

el-Gazzî, Takyu'd-Dîn b. Abdu'l-Kâdîr et-Temîmî ed-Dârî, *et-Tabakâru's-Seniyyetu fî Terâcimi'l-Hanefiyye I-IV*, thk. Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Hilv, Dâru'r-Rufâî yay. b.y. 2014.

Güngör, Mevlüt, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*, Elif Matbaası yay. Ankara 1989.

_____, "Cessâs", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1993.

Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-Kârî Şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî I-V*, Dâru'l-Beyân yay. Dimeşk 1410/1990.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. 'Alî Ebû Bekr, *Târîhu'l-Bağdâd I-XIV*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye yay. Beyrût ts.

Hacıoğlu, Nejla, *el-Fusûl fi'l-Usûl Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2010.

Halîl b. Ahmed, Ebî Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn I-VIII*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmurâî, Mektebetu'l-Hilâl yay. b.y. ts.

Hocaoğlu, Mustafa, *Ahkam Tefsîrlerinin Usûl Açısından Mukayesesi* (Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri), (Yayımlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 2010.

Hüseyin ez-Zehabî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-III*, Mektebetu Vehb yay. Kâhire 2010.

- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kâsım b. Abdi'l-Melik, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endülüs I-II*, Dâru'l-Garbî'l-İslâmî yay. Tûnus 2010.
- İbn Hacer Ahmed b. Alî Ebû'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XII*, Dâru'l-Marife yay. Beyrût h.1379.
- İbn Hibbân, Ahmed Ebû Hâtım, *Sahîh ibn Hibbân bi Tertîb İbn Bulbân I-XVIII*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle yay. Beyrût h.1414.
- İbni Âbidîn, Muhammed Emîn, *Raddu'l-Muhtâr 'Alâ Durri'l-Muhtâr I-XIV*, Dâru Âlemi'l-Kutub yay. Riyâd 2003.
- İbni Ebî Hatim, Muhammed Abdurrahmân, *Tefsîru İbn Ebî Hâtım I-X*, Mektebetu'l-Asriyye yay. Sayda ts.
- İbn Kemâl Paşa, Ahmed b. Süleymân, *Risâletâni I-Tabakâtu'l-Muctehidîn li ibni Kemâl Paşa II-İlmu'l-Bahs ve'l-Munâzarati li Tâş Köprü Zâde*, Riyâd Üniversitesi kütüphanesi, thk. Ebî Abdurrahmân b. Akîl ez-Zâhirî, Matbaatu'l-Cebelâvî yay. Kâhire 1397/1977.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme, Dâru't-Taybe yay. b.y. 1999/1420.
- _____, Ebû'l-Fidâ İsmâîl ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XIV*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî yay. Beyrût 1988/1408.
- İbni Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebî Abdillâh, *Sünenü İbni Mâce I-II*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Dâru'l-Fıkr yay. Beyrût ts.
- İbn Kutlûboğâ, Kâsım es-Sûdûnî Ebû'l-Fidâ, *Tâcu't-Teracim*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dâru'l-Kalem yay. Beyrût 1992/1413.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab I-XV*, Dâru's-Sadr, Beyrût ts.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr el-Mâlikî, *Âridatu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmîzî I-XIII*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût 2008.
- _____, Muhammed bin Abdillâh Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'ân I-IV*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût 2003.
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Ebû'l-Ferac, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, Dâru Sadr yay. Beyrût 1358.

- el-İkrî, Abdu'l-Hay b. Ahmed b. Muhammed el Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ehbâri min Zeheb I-VIII*, Thk. Abdu'l-Kâdir el-Ernaût, Dâru İbn Kesîr yay. Şâm 1406.
- İsfahânî, Râğib, el-Müfredât fî Ğarîbî'l-Kur'ân, Dâru'l-Kalem yay. Dimeşk 1412.
- Karakaya, Şeyda, *Serahsî'nin Mebsût İsimli Şerhiyle Cessâs'ın Şerhu't-Tahavi İsimli Şerhi'nin Edebu'l-Kâdî Bölümlerinin Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- el-Kâsânî, Alâüddîn, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi' I-VII*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî yay. Beyrut 1982.
- Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdillâh el-Kostantinî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl I-V*, thk. Muhammed Abdu'l-Kâdir Arnavut, Mektebetu'l-İrsâl yay. İstanbul 2010.
- _____, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn I-II*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî yay. Beyrût ts.
- Komisyon, *Kur'an yolu Türkçe Meal ve Tefsîr I-V*, DİB yay. Ankara 2007.
- el-Kuraşî, Muhyiddîn Ebû Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye I-II*, Mir Muhammed Kütüphane yay. Karaçi 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XX*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kutub yay. Riyâd 2003/1423.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî yay. Kâhire ts.
- Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh, Muvatta I-VIII, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî, Muessesetu'l-Zâhid b. Sultan yay. b.y. 2004/1425.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasan Aî b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüketu ve'l-'Uyûn I-VI*, thk. Es-Seyyid b. Abdi'l-Maksûd, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût ts.
- Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Ku'rân*, Mektebetu'l-Me'ârif yay. b.y. 2000/1421.
- Mehlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceratu'n-Nûr ez-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye I-II*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Lübnân 2003/1424.

- Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, Salâh Bilici yay. İstanbul ts.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, TDV yay. İstanbul 2009.
- Moğultây, Kılıç b. Abdillâh, *Şerhu Süneni İbni Mâce I-V*, thk. Kâmil Avîda, Mektebetu Mustafâ Nizâr el-Bâz yay. Suudi Arabistan 1999/1419.
- Muhammed b. Ebî'l-Vefâ, Abdu'l-Kâdir b. Ebî'l-Vefâ, *Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye I-II*, Mir Muhammed kütüphane, Karaçi ts.
- el-Mukrî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tayyib min Husni'l Endülisi'r-Ratîb I-VIII*, Thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sadr yay. Beyrût 1388.
- el-Murtedâ, Ahmed b. Yahyâ *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, I. B., Dâru'l-Muntezir yay. thk. Sasanna Divald-Wilzer, Beyrût 1988.
- Müslim B. el-Haccâc, Ebû Hasan, *el-Musnedu's-Sahihu'l-Muhtasar I-V*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî yay. Beyrût, ts.
- en-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebû'l-Ferec, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife yay. Beyrût 1978/1398.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdîrrahmân, *el-Müctebâ min's-Sünen I-VIII*, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye yay. Haleb 1986/1406.
- Özen, Şükrü, *Ebu Mansur el-Matüridi'nin fıkıh usulünün yeniden inşası*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 2001.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-Beyân I-X*, Thk. Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî yay. Beyrût 2002/1422.
- es-Safedî, Salahu'd-Dîn Halîl b. Eybek, *el-Vâfî bi'l-Vefiyyât I-XXIX*, Dâru İhyâi't-Turâs yay. Beyrût 2000/1420.
- Sarıgül, Fatih *Ahkâm Ayetlerine Verilen Mana Bakımından Cassas ve Elmalılı Tefsîrlerinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.
- Sarkîs (çerkez), Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyyeti ve'l-Muarrabe I-II*, Matbaatu'l-Sarkîs yay. Mısır 1928.

- Seber, Abdülkerim, *Kânûnu't-Te'vîl*, Tıbyan yay. İzmir 2014.
- Se'yud E'râb, *Mea'l-Kâdî Ebî Bekr b. el-Arabî*, Dâru'l-Ğarbî'l-İslâm yay. Beyrût 1984/1407.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. İhsân Abbâs, Dâru'l-Râidî'l-Arabî yay. Beyrût 1970.
- et-Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr I-XX*, thk. Hamdî b. Abdî'l-Mecîd, Mektebetü'l-Ulûm yay. Musul 1983/1404.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân I-XXIV*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle yay. b.y. 2000/1420.
- Tağrî Berdî, Yûsuf b. Cemâli'd-Dîn, *en-Nucûmu'z-Zâhiratu fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira I-XVI*, Vizâratu's-Sekâfe yay. Mısır 1963/1383.
- Taşköprü Zâde, Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-Se'âde I-III*, Dâru'l-Kutubî'l-Arabiyye yay. Beyrût 1985/1405.
- Temâm er-Râzî, *Muhammed Ebû'l-Kâsım, el-Fevâid I-II*, Thk. Hamdî Abdu'l-Mecîd es-Selefi, Mektebetu'r-Rüşd yay. Riyâd h.1412.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh Sunnenu't-Tirmizî I-V*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî yay. Beyrût ts.
- el-Ubûdî, Câsim, "İşbîliye", *DİA*, TDV yay. İstanbul 2001.
- Yaman, Ahmet "Zihâr", *DİA*, TDV yay. İstanbul 2013.
- Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân dili I-IX*, Eser Neşriyat yay. b.y. 1979.
- Yıldız, Hakkı Dursun "Abbâsiler", *DİA*, TDV yay. İstanbul 1988.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs I-XL*, Dâru'l-Hidâye yay. b.y. ts.
- Zehebî, Şemsu'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İber fî Haberi men Gaber I-IV*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye yay. Beyrût 2010.
- _____, *Tezkiratu'l-Huffâz I-IV*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye yay. Beyrût 1998.

_____, *Târîh'u'l-İslâm ve Vefayâtul-Meşâhîr ve'l-E'lâm I-LII*, thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmirî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî yay. Beyrût 1987/1407.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ I-XXIII*, thk. Şuayb Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle yay. Beyrût 1993/1413

.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ömer DURMUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Merkez/Ağrı 21.07.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	Arapça / 76.25
Bilimsel Faaliyetler	Grafiker yayınları Tefsîr El Kitabı'nın tashihinde çalıştı.
İş Deneyimi	
Stajlar	Öğretmenlik Stajı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Müdürlüğü
İletişim	
E-Posta	omerdurmuss@gmail.com
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	